

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

ТДУ 809.155. 0 + 802. 0
ТКБ 81.2 Тоҷ + 81.2 Анг
0 - 63

Бо ҳуқуқи дастнавис

Орзуода Парвина Ҷамолидин

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ВА
НАТИҶА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

Барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ
аз рӯйи ихтисоси 10. 02. 20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ,
қиёсӣ ва муқоисавӣ

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои
филологӣ, профессор
Каримов Шухрат Бозорович

Душанбе – 2025

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУЗИШИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ВА НАТИҶА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	18
1.1. Ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар сарчашмаҳои забонҳои муқоисашаванда.....	19
1.2. Мақоми ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар низоми ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои муқоисашаванда.....	30
1.3. Хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда.....	36
1.4. Хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии ҷумлаи пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда.....	46
ХУЛОСАИ БОБИ 1.....	51
БОБИ 2. ВОСИТАҲОИ ГРАММАТИКИИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ВА НАТИҶА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	54
2.1. Таркиби морфологӣ ва вазифаҳои синтаксисии пайвандакҳо дар забонҳои муқоисашаванда.....	55
2.2. Нақши пайвандакҳо дар созмони ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда.....	60
2.3. Нақши пайвандаки «ки» дар созмони ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда.....	81
2.4. Воситаҳои ғайрипайвандакии алоқаи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа бо сарҷумла дар забонҳои муқоисашаванда	88
2.4.1. Калимаҳои ҳамнисбат.....	89
2.4.2. Интонатсия.....	95
ХУЛОСАИ БОБИ 2	108
БОБИ 3. СЕМАНТИКАИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ВА НАТИҶА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	109
3.1. Ифодаи маъноҳои асосии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда.....	110
3.1.1. Ҷумлаи пайрави сабаб ифодакунандаи зарурати воқеъ гардидани амали сарҷумла.....	113
3.1.2. Ҷумлаи пайрави сабаб ифодакунандаи ҳолати воқеъ гардидани амали сарҷумла вобаста ба объект	114
3.1.3. Ҷумлаи пайрави сабаб ифодакунандаи сифати марбут ба мубтадои сарҷумла	117
3.1.4. Ҷумлаи пайрави сабаб ифодакунандаи исботи фикри сарҷумла.....	119
3.2. Ифодаи маъноҳои асосии ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда.....	123

3.3. Сермаъногии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда.....	131
3.4. Сермаъногии ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда.....	136
3.5. Тафовути ҷумлаҳои пайрави сабаб аз дигар навъҳои ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои муқоисашаванда.....	139
3.6. Тафовути ҷумлаҳои пайрави натиҷа аз дигар навъҳои ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои муқоисашаванда.....	143
ХУЛОСАИ БОБИ 3.....	145
ХУЛОСАИ УМУМӢ.....	147
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАИ ТАҲҚИҚОТ.....	152
РӢҶҲАТИ АДАБИЁТ.....	153
ИНТИШОРОТ АЗ РӢҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	171

МУҚАДДИМА

Кори диссертационӣ доир ба таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои тоҷикиву англисӣ омода гардида, дар он хусусиятҳои сохториву маъноӣ, воситаҳои асосии алоқаи тобеъ ва тобишҳои гуногуни маъноҳои иловагии навъҳои зикргардидаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Забон воситаи асосии муоширати байни инсонҳо ба ҳисоб рафта, дар он роҳи тайкардаи халқу миллат таҷассум мегардад ва он дар ҷомеа нақши муҳимро иҷро намуда, муаррифгари қавму миллатҳои гуногуннаҷод ба ҳисоб меравад, ки тавассути он метавон бо расму оин ва фарҳанги миллатҳои гуногун шиносӣ пайдо намуд. Дар шароити глобализатсия ва бархӯрди фарҳангҳо ҳифз ва пойдории забони миллий дар ҷойгоҳи аввал истода, барои рушду такомули он корҳои шоёне ба сомон расонида истодаанд. Яке аз ин корҳо муқоисаи забони модарӣ бо забонҳои дигари аз рӯйи оилаи забонҳо ҳешу табор маҳсуб меёбад, ки айни замон таваҷҷуҳи бархе аз забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст, зеро ҳамасола Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Мухтарам, Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳои худ зарурати омӯзиши забонҳои хориҷиро таъкид намуда, ёдрас менамоянд, ки ҳар як инсонӣ комилҳуқуқ бояд на камтар аз ду забони хориҷиро аз худ намояд.

Барои омӯзиши муқоисавии қисмати наҳви забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, ки аз рӯйи сохтори морфологӣ ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешаванд, ташаккул додани пажӯҳишҳои қиёсӣ, ки ба масъалаҳои гуногуни савтиёт, луғат ва сарфу наҳви забонҳои муқоисашаванда пайвастагӣ дошта, аз ҷиҳати сохту таркиб хеле гуногун мебошанд, айни замон хеле мубрам маҳсуб меёбад. Масъалаи мазкур зарурат ба миён овард, ки сохтори наҳви забони тоҷикиро бо забони англисӣ таҳлилу таҳқиқ намуда, умумияту фарқияти онҳоро аз лиҳози сохтору таркиб, маъно ва вазифаҳои грамматикӣ дар муқоиса нишон диҳем.

Таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар қисмати наҳви забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро ин мавзӯ дар забоншиносии муосир то ба ҳол ҳалли худро наёфтааст ва дар ин бора андешаҳои гуногун вучуд доранд. Аз ҷумла, имрӯз андешае ба вучуд омадааст, ки гӯё дар сохтори грамматикаи забони тоҷикӣ ҷумлаи пайрави натиҷа мавҷуд нест. Ин масъала аз ноогоҳии тарафдорони ин андешаи нодуруст, аз сарчашмаҳои таърихӣ ва таърихи пажӯҳиши ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба миён омада, доман паҳн намудааст. Дар мавриди вучуд доштани ҷумлаи пайрави натиҷа муҳаққиқ Вочидалии Мучмалӣ андешаи худро ба таври зайл баён намудааст: «Чаҳорум, он ки аз каломи мо баъд зоида ҳосил шавад ва онро натиҷа гӯянд, чунон ки гӯем: «Ибодат ва парҳезгорӣ мучиби начоти уқбо аст. **Мучиби начоти уқбо** натиҷа аст» [60, с. 312].

Таҳлил ва таҳқиқи хусусиятҳои дастурии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, тавассути баррасии вижагиҳои он паҳлуҳои гуногуни қабатҳои дастурии забонҳои муқоисашавандаро муайян ва мушаххас намудан имконпазир мегардад. Албатта, дар забоншиносии умумӣ, аз ҷумла, дар забоншиносии кишварҳои Аврупо ва Россия роҷеъ ба мавзӯи мазкур қорҳои зиёде ба анҷом расидааст, ки баъзе аз қисматҳои он ҳалли худро пайдо намудаанд.

Муайян намудани хусусиятҳои дастурии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа аз нигоҳи назарӣ ва амалӣ яке аз мавзӯҳои мураккаб ба ҳисоб рафта, мавриди баҳс ва андешаҳои мухталиф низ қарор гирифтаанд, ки аз ин нуқтаи назар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳам истисно нестанд.

Қобили зикр аст, ки то ба ҳол таҳқиқоти мукамал ё алоҳидае рӯйи қор наомадааст, ки мавзӯи мазкурро аз назари қиёс дар забонҳои мавриди таҳқиқ пурра фаро гирифта бошад. Гарчанде масоили марбут ба ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар алоҳидагӣ таҳқиқ шуда бошанд ҳам, вале аз нуқтаи назари забоншиносии муқоисавӣ он аввалин

маротиба дар рисолаи мазкур мавриди баррасӣ ва таҳқиқи илмӣ қарор гирифтааст, ки аз мубрамияти мавзуи рисолаи мазкур гувоҳӣ медиҳад.

Бо вучуди ин, дар забоншиносии тоҷик ба омӯзиш ва таҳқиқи ҷумлаҳои мураккаб аз охири солҳои 40-уми асри XX ва баъдан аввалин маротиба донишмандони тоҷик, аз ҷумла, Б. Ниёзмӯҳаммадов [1948; 1960; 1962], Ш. Ниёзӣ [1948], Н. Маъсумӣ [1949; 1959], Ҳ. Ҳусейнов [1960], Д. Тоҷиев [1971; 1981;], Ш. Рустамов [1964; 1983;], Ф. Зикриёев [1970; 1984], К. Қаландаров [2004], Р. Асозода [2010], Д. Хоҷаев [2011; 2021] ва дигарон машғул гардидаанд.

Таҳқиқоти мо, ки дар доираи забоншиносии қиёсӣ пешниҳод гардидааст, бо як назари амиқу тозае дар илми забоншиносӣ, ки ҳадафи аслии он дар муқоиса нишон додани дараҷаи таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад, бо тавсифу қиёси воҳидҳои мураккаби наҳви забонҳои мавриди таҳқиқ вобастагии қавӣ дорад.

Аз ин рӯ, таҳқиқи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ҳар яке аз онҳо аз рӯйи пайдоиши генетикӣ ба оилаи гурӯҳҳои мухталиф мансуб мебошанд, феълан хеле мубрам ба ҳисоб рафта, метавонад баҳри шинохту баррасии забонҳои гурӯҳи эронӣ ва германи оилаи ҳиндуаврупоӣ мусоидат намояд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаи таҳқиқ ва таҳлили ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забоншиносии муосир яке аз мавзӯҳои асосӣ, ки тули солиёни зиёд таваҷҷуҳи забоншиносону наҳвшиносону ба худ ҷалб намудааст. Аз натиҷаи омӯзиши асарҳои илмӣ роҷеъ ба ин мавзӯ робитадошта бармеояд, ки сарчашмаи омӯзиши масъалаҳои гуногуни наҳви забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳанӯз аз асрҳои миёна шуруъ гардида, то ба замони мо идома дорад.

Дар бораи ҷумлаҳои мураккаб донишмандони асримиёнагӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар ин маврид андешаҳои ҷолиб ва арзишманде баён намудаанд. Аз ҷумла, Абуалӣ ибни Сино дар робита бо категорияҳои мантиқии ҷумлаҳои мураккаб шарҳу тавзеҳоти ҷолибе пешниҳод намудааст.

Масалан, ӯ ҳангоми шарҳ додани қазияҳои шартии муттассил (васлшуда, ба ҳам часпида) ба мунфасил (ҷудошуда; фосиладор) мисоле овадааст, ки чунин аст: «Агар офтоб барояд, рӯз бувад». Аз рӯйи таҳлил ва шарҳи мантикии Абуалӣ ибни Сино баҳши аввал ё ба таври дигар гӯем, ҷумлаи аввал «Агар офтоб барояд» ҷумлаи пайрави шартӣ буда, ҳиссаи дуюм «рӯз бувад» сарҷумла аст.

Дар илми грамматикаи забони муосири тоҷик «Агар офтоб барояд» ҷумлаи пайрави шартӣ ба ҳисоб рафта, қисми дуюм «рӯз бувад» сарҷумла мебошад. Дар ҳақиқат, аз нигоҳи мантиқи калом амали ҷумлаи пайрав дар аввал воқеъ гардида, баъдан амали сарҷумла (яъне натиҷа) ба вучуд меояд. Дар илми наҳв бошад, вижагии созмонӣ ва муносибати наҳвӣ муҳим аст. Ҳиссае, ки аз ҷиҳати сохтор мустақилият дорад, ҷумлаи асосӣ, яъне сарҷумла ба ҳисоб рафта, қисми дуюм ҷумлаи пайрав мебошад, ки ба сарҷумла тобеъ мешавад. Дар баробари шарҳи мантиқӣ ин ҷумларо Абуалӣ ибни Сино аз ҷиҳати дастурӣ нишон додааст. Масалан, роҷеъ ба ин масъала ӯ андешаи худро ба таври зайл тавзеҳ додааст: «Агар офтоб барояд, рӯз бувад» ду қазия аст: яке «Агар офтоб барояд», бо андар омадани лафзи «агар» ин суҳан аз қазиягӣ (озод) бишуд, то на рост асту на дурӯғ. Ва лафзи «ҷавоб» (сарҷумла) мар толиро аз қазиягӣ бибарад, зеро ки чун гӯӣ: «он гоҳ рӯз бувад» ҳам на рост асту на дурӯғ, дигаре «рӯз бувад» лекин лафзи шарт муқаддамро аз қазиягӣ бибарад» [3, с. 37].

Ҳамин тавр, чунин масъалаҳои мантиқӣ дар бораи ҷумлаҳои сода ва навьҳои онҳо дар «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн»-и Носири Хусрав ҳам ба мушоҳида мерасанд [120, с. 113]. Бинобар ин, метавон гуфт, ки аз назари грамматикӣ таҳлилу таҳқиқ гардидани воҳидҳои дастурӣ ва қонуну қоидаҳои он яке аз суннатҳои гузаштаи муҳаққиқони тоҷик ба ҳисоб мерафтааст.

Таҳқиқу баррасии навьҳои алоҳидаи ҷумлаҳои пайрави ҳоли забони тоҷикӣ дар шакли мақола аз ҷониби наҳвшиносони тоҷик Ҳ. Ҳусейнов [1960], Д. Тоҷиев [1964; 1966; 1969; 1970; 1971; 1977], Ш. Рустамов [1964; 1968; 1971], Ф. Зикриёев [1968], М. Қосимова [1975], Б. Камолиддинов [2017], Д. Хоҷаев [1972], М. Мирзоева [2017] нашр шудаанд.

Нақши забоншинос Д. Тоҷиев дар ташаккулу омӯзиши ҷумлаи пайрави ҳол дар забоншиносии тоҷик хеле назаррас буда, мавсуф дар таҳқиқоти худ ҳангоми ошкор сохтани вазифа ва хусусиятҳои ҷумлаҳои пайрави ҳоли забони тоҷикӣ бо дарназардошти сохтор ва маъно аввалин маротиба дар забоншиносии тоҷик калима ва таркибҳои ҳамнисбатро ҳамчун воситаи муҳимми алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ошкор намуд [151, с. 42].

Таҳқиқи ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб дар забони тоҷикӣ аз ҷониби муҳаққиқи соҳа Ш. Рустамов ба анҷом расида, ӯ дар рисолаи хеш хусусиятҳои сохториву маъноӣ ва воситаҳои асосии алоқаи ин навъи ҷумлаҳои пайравро ба риштаи пажуҳиш даровардааст. Мавсуф бештар ба алоқаи маъноӣ ва вобастагии ҷумлаи пайрав ба сарҷумла таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, андешаи хешро ба таври зайл баён кардааст: «Ҳастии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав ба туфайли якдигар ба амал меоянд ва онҳо ду ҳиссаи як ҷумла буда, бе якдигар дар ифодаи мазмун очизанд» [138, с. 23].

Ягона китобе, ки дар он ҷумлаи пайрави ҳол ва навъҳои он ба таври муфассал шарҳу тавзеҳ дода шудааст, «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. Ҷумлаҳои мураккаб» [1989] мебошад. Дар китоби мазкур ҷумлаи пайрави ҳол дар шакли пурра набошад ҳам, то андозае ҳонандаро ба навъҳои ҷумлаи пайрав дар забони тоҷикӣ ошно месозад.

Таҳқиқу омӯзиш ва баррасии ҷумлаҳои мураккаб аз ҷониби англисшиносони рус ба монанди А. И. Смирнитский [1957], Ю. Р. Гепнер [1963], Б. С. Хаймович [1967], Л. Л. Иофик [1968], Б. А. Илиш [1971], Е. Н. Старикова [1985], Н. А. Кобрина [1986] ва дигарон рӯйи кор омадааст.

Бояд қайд намуд, ки то ба имрӯз пажуҳиши зиёде дар муқоисаи забонҳои дигар низ аз ҷониби забоншиносон Д. С. Самедов [1996], Н.Н. Темирханова [1998], Н. С. Черникова [2007] анҷом дода шудаанд.

Пажуҳиши ҷумлаҳои пайрави ҳол, ки дар заминаи муқоисаи забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ба анҷом расидааст, ба қалами муҳаққиқи тоҷик Н. Ш. Раҳмонова [2018] мансуб мебошад. Муҳаққиқ дар рисолаи хеш ба таҳлили баррасии сохтори семантикии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар низоми наҳв дар

заминаи забонҳои тоҷикиву русӣ ва англисӣ рӯ оварда, андешаҳои хешро дар шакли гурӯҳбандии навъҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои муқоисашаванда баён намудааст. Муаллиф дар ҷараёни таҳқиқ ба осори нависандагони тоҷику рус ва англис така намуда, мавқеи хешро роҷеъ ба навъҳои ҷумлаи пайрави ҳол муайян намудааст.

Рисолаи дигаре, ки дар доираи пажӯҳиши ҷумлаҳои пайрави ҳоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ омода гардидааст, аз ҷониби Н. Давлатов анҷом дода шудааст. Муҳаққиқ рисолаи хешро дар заминаи яке аз асарҳои пурмухтавои устод С. Айнӣ – «Ёддоштҳо» ифшо намуда, дар он хусусиятҳои фарқкунандаи сохториву маъноӣ ва воситаҳои грамматикӣи ҷумлаҳои пайрави ҳоли забонҳои тоҷикиву англисиро мавриди таҳқику пажӯҳиш қарор додааст. Дар рисолаи мазкур муҳаққиқ роҷеъ ба ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа, ки яке аз ҷузъҳои он ба шумор мераванд, маълумоти мухтасар пешниҳод намудааст [51, с. 62-63, 78-82].

Таҳқику пажӯҳиши мавзӯи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа аз нигоҳи муқоиса дар забоншиносии қиёсӣ дар заминаи забонҳои тоҷикиву англисӣ, ки нисбат ба ҳамдигар гуногунсохтору гуногуннизом ба ҳисоб мераванд, метавон ҳамчун як шуруи тозае арзёбӣ намуд, зеро ба ғайр аз чанд мақолаи ҷудогонаву ду рисолае, ки қайд намудем, дигар сарчашмае пайдо намудан душвор аст, ки ба пажӯҳишу баррасаии мукаммали ҷумлаҳои пайрави мазкур дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ бахшида шуда бошад.

Аз нуқтаи назари мо, новобаста аз нашри мақолаву асарҳои нашргардида омӯзиши мавзӯи мазкур аз нигоҳи муқоиса дар алоқамандӣ бо осори ин ё он нависанда ба таври мушаххас ва муқоисаи он бо асарҳои дигар нависандагон ва муқоисаи онҳо бо забони адабиёти классикӣ ба омӯзишу таҳқиқи амиқи илмӣ эҳтиёҷ дорад. Аз ин рӯ, мо дар ҷараёни пажӯҳиши илмӣ–таҳқиқотии хеш бештар ба асарҳои тарҷумашудаи бадеӣ дар мисоли «Ҷейн Эйр»–и нависандаи англис Шарлотта Бронте, «Ёддоштҳо»–и устод Садриддин Айнӣ, «Пирамард ва баҳр»–и Эрнест Хемингвей ва дигарон така намудем. Асарҳои мазкур дар насри тоҷику англис асарҳои хеле пурмухтавою ғанӣ ба ҳисоб рафта дар онҳо

масоили гуногуни муносибати ҷомеа, ашхоси гуногунмазҳабу гуногунакида арзёбӣ гардида, ба мавзуи пажӯҳиши мо маводи ғаниву фаровоне пешниҳод менамоянд. Аз ин рӯ, интихоби мавзуи «Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» – ро, ки аввалин маротиба дар забоншиносии типологии тоҷику англис дар алоҳидагӣ аз ҷиҳати таҳлилу ташреҳ ва муқоиса мавриди таҳқику пажӯҳиш қарор мегирад мувофиқи мақсад шуморидем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои дар рисола баррасишуда бо барномаи мавзӯҳои таҳқиқотӣ – илмӣ ва равияи филологӣ робитаи қавӣ дошта, натиҷаҳои бадастомада дар тақмили барномаҳои муқарраргардидаи илмӣ – таҳқиқотӣ мусоидат менамояд. Мавзуи таҳқиқотии зикргардида як қисмати қорҳои илмӣ–таҳқиқотии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни ба шумор меравад.

Илова бар ин, масъалаҳои пажӯҳиш ба барномаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба амалисозии сиёсати давлатии забон дар кишвар дар марҳалаи ҳозира робитаи мустақкам дошта, дар асоси «Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030» (қарори ХҚТ аз 28 ноябри соли 2020, №647) ва «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикмстон аз 30 августи соли 2019, №438) дар амал татбиқ мегардад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқи мавзуи номбурдари таваҷҷуҳи махсуси муҳаққиқи диссертатсия роҷеъ ба хусусиятҳои дастурии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, инчунин паҳлуҳои муқаммал матраҳнагардидаи иавъҳои мазкури ҷумлаҳои пайрав ба миён овард. Мақсади асосии пажӯҳиш, дар навбати аввал, таҳқиқ, омӯзиш ва таҳлилу муқоисаи хусусиятҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои мавриди таҳқиқ буда, онҳоро аз ҷиҳати

сохт ва мазмуну вазифа омӯхта, мавқеъ ва ҷойи истеъмолии онҳо, мувофиқат ва мутобиқати онҳо бо сарчумла, тарзи ифода ва воситаҳои грамматикӣ алоқаи онро бо сарчумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба мақсад нишон додан аст.

Вазифаҳои таҳқиқот. Пеш аз ҳама, муайян ва муқаррар намудани вижагиҳои сохторию услубӣ, таъйин ва ошкор сохтани баъзе хусусиятҳои дастурии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, муайян намудани тавофут ва умумияти ин навъи ҷумлаҳо дар муқоиса маҳсуб меёбад. Инчунин, бо кадом пайвандакҳо пайваст шудани ҷумлаҳои мураккаби пайрави сабабу натиҷа, ташаккулу таҳаввули онҳо дар забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст. Барои ноил гардидан ба ҳадафи таҳқиқ, амали намудани чунин вазифаҳо ба инобат гирифта шудааст:

- ҷамъоварии маводҳои таҳқиқӣ роҷеъ ба ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар сарчашмҳои забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- таҳқиқ ва ошкор намудани мавқеи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар низоми ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои муқоисашаванда;
- таъйин ва муқаррар намудани вижагиҳои сохтори наҳвии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда;
- муайян ва ошкор намудани мавқеи пайвандакҳо дар ташаккулу таҳаввули ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда;
- таъйин намудани ҷойи пайвандакҳои муштараквазифа дар ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои мавриди таҳқиқ;
- нишон додани нақши калимаҳои ҳамнисбат ва интонатсия дар созмони ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои муқоисашаванда;
- тавсифи тобишҳои гуногуни маъноии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

– ошкор сохтани умумият ва вижагиҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа аз навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

– ошкор сохтани умумият ва вижагиҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа аз навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Объекти таҳқиқот. Ба сифати объекти таҳқиқот бархе аз осори нависандагони тоҷику англис, аз ҷумла, «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ, «Ҷейн Эйр»-и Шарлотта Бронте, «Пирамалд ва баҳр»-и Эрнест Хемингвей ва тарҷумаи онҳо ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ интихоб гардидаанд.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот таҳлили сохторӣ ва хусусиятҳои дастурии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ маҳсуб меёбад ва ҳангоми таҳқиқ муайян карда шуд, ки дар навъҳои мазкурӣ ҷумлаҳои пайрав пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, интонатсия, мутобиқати замон ва шаклҳои феълию хабарӣ ҳамчун воситаи муҳимми грамматикӣ ба шумор рафта, дар ташаккули таҳаввули навъҳои зикргардидаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ нақши муҳимро ба ҷой меоваранд.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро осори донишмандони ватаниву хориҷӣ барои заминаи асосҳои назариявии таҳлилу таҳқиқ нақши муҳимро ба ҷо овардаанд, ки самтҳои гуногуни забоншиносиро ташкил медиҳанд: аз ҷумла, Б. Ниёзмӯҳаммадов, Ш. Ниёзӣ, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, Ҳ. Ҳусейнов, Ш. Рустамов, К. Қаландаров, Ф. Зикриёев, М. Қосимова, Б. Камолиддинов, С. Атобуллоев, Д. Хоҷаев, М. Мирзоева, С. Собирҷонов, М. Абдурахмонова, Р. Асозода, Н. Раҳмонова, А. Смирнитский, Б. Илиш, Ю. Р. Гепнер, Л. Иофик, Б. Хаймович, В. Л. Каушанская, Н. А. Кобрина, Д. С. Самедов, Е. В. Кротович, Н. С. Поспелов, С. Е. Крючков, Н. Н. Темирханова, Л. Ю. Максимов, Н. Широкова, Н. С. Черникова, И. Р. Чередниченко ва дигар муҳаққиқон дар ин самт нақши босазои ҳудро гузоштаанд.

Аз нигоҳи назариявӣ муҳаққиқи диссертатсия, асосан ба таҳқиқоти забоншиносони ватаниву хориҷӣ аз ҷумла, Н. Маъсумӣ, Ш. Рустамов, Д.

Тоҷиев, А. Мамадназаров, Н. Раҳмонова, К. Усмонов, В. В. Виноградов, П. С. Пейсиков, М. А. Ганшина, Т. В. Ларина Д. Н. Шмелов таъя намудааст, зеро забоншиносони номбурда ба таҳқиқи наҳв ва ё пажӯҳиши муқоисавӣ дар заминаи маводи як забон, инчунин муқоисаи як ё ду забон машғул гардидаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Навгони илмӣ таҳқиқоти мазкур дар он зоҳир мегардад, ки ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа аввалин маротиба дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар шакли таҳқиқи алоҳидаи илмӣ қарор гирифтааст. Дар диссертатсия бори нахуст вижагиҳои асосии тавсифҳои ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа, сохтор, қолабҳои ҷумласозии онҳо, таснифоти онҳо, хусусиятҳои сохториву маъноӣ, воситаҳои грамматикӣ ва ифодаи тобишҳои гуногуни маъноҳои иловагии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикиву англисӣ мавриди баҳси илмӣ қарор гирифта, фарқияту умумияти онҳо дар муқоиса нишон дода шудааст. Илова бар ин, нақши вазифаҳои синтаксисии пайвандакҳо, воситаҳои ғайрипайвандакии алоқаи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа бо сарҷумла, вожаҳои ҳамнисбат, интонатсия, сермаъноии ин нави ҷумлаҳо, тавофути ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа аз дигар навиҳои ҷумлаи пайрав дар забонҳои муқоисашаванда ба риштаи пажӯҳиш даромадаанд.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа ҳамчун навиҳои махсус ва серистеъмоли ҷумлаҳои пайрав дар сарчашмаҳои забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳисоб рафта, дар осори бадеӣ ва нутқи шифоӣ ба таври фаровон истифода мешаванд. Асарҳои «Ҷейн Эйр» - и Шарлотта Бронте, «Пирамарл ва баҳр» - и Эрнест Хемингвей, «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни аз ҷумлаи осори гаронбаҳое мебошанд, ки арзиши бузурги илмӣ ва бадеӣ доранд. Аз ин ҷиҳат забони асарҳои мазкур дорои матнҳои ҷолиб мебошанд, ки барои муайян намудан ва нишон додани умумиятҳо ва вижагиҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда ҳамчун ганҷинаи маводи арзишманд мусоидат менамоянд.

2. Ошкор сохтани хусусиятҳои сохториву маъноии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа паҳлуи дигари диссертатсияро фаро мегирад, ки бо мақсади дарёфти роҳҳои ташаққули ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда нишон дода шудааст. Ҳангоми таҳлил ва таҳқиқи сермаъноии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа муайян гардид, ки ин навъи ҷумлаҳои пайрав дар забонҳои мавриди таҳқиқ тобишҳои гуногуни маъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб, натиҷа, мақсад, ҳилоф, тарзи амал ва миқдору дараҷаҳо ифода менамоянд ва муаллифи рисола онро бо як маҳорати хос нишон додааст.

3. Воситаҳои грамматикӣ, аз ҷумла, пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, интонатсия ва мутобиқати замон ва шаклҳои сифаи феълӣ барои созмони ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда нақши муҳимро ба ҷо оварда, барои муайян ва муқаррар намудани ин навъи ҷумлаҳои пайрав мусоидат менамоянд.

4. Ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар низоми ҷумлаҳои мураккаби тобеъ танҳо тавассути пайвандаки «ки» ва гунаи англисии он «that» ва интонатсия ба сарҷумла тобеъ мешаванд. Аз сарчашмаҳои пажӯҳиши ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои мавриди таҳқиқ муайян гардид, ки дар таркиби сарҷумлаи ин навъи ҷумлаҳои пайрав калимаҳои ҳамнисбат истифода намешаванд ва дараҷаи қорбурди онҳо дар забонҳои муқоисашаванда аз масъалаҳои ба шумор мераванд, ки ба таври кофӣ омӯхта нашудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки дар заминаи таҳлил ва таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонад ҳангоми қоркарди масъалаҳои мубрами грамматикӣ дар пояи таҳқиқи муқоисавӣ истифода гардад. Дар диссертатсия маводди иловагӣ барои баррасии бархе аз масъалаҳои наҳвии забонҳои мавриди таҳқиқ ба таври муқоисавӣ пешниҳод шудааст, ки метавонад ҳамчун сарчашмаҳои асосии пажӯҳиш ва омӯзиши минбаъда дар ин самт нақше дошта бошад. Аз ин рӯ, натиҷаҳои бадастомада метавонанд дар ҳалли ҷисли баъзе бахшҳои назариявии наҳвиносии, махсусан, доир ба омӯзиши масъалаҳои

мухталифи марбут ба шохаҳои забоншиносӣ, аз ҷумла, забоншиносии муқоисавӣ–типологӣ ва услубшиносӣ истифода гардад.

Нуқтаҳои асосӣ ва амалии таҳқиқ метавонад ҳангоми пажӯҳишҳои муқоисавӣ ва типологии забонҳои дигар, ҳангоми таҳия ва навиштани дастурҳои таълимӣ барои факултаҳои филологии донишгоҳу донишқадаҳо, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор гирад. Бахшҳои ҷудогонаи диссертатсияро ҳамчун маводди боэътимод ҳангоми гузаронидани семинарҳои махсус роҷеъ ба масъалаҳои нахвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар бахшҳои филологӣ, тарҷумонӣ ва забонҳои хориҷии мактабҳои олии истифода намудан мувофиқи матлаб мебошад. Инчунин, маводди таҳқиқии мазкур метавонад дар таҳияи курсҳои назариявӣ аз ҷанҳони «Муқаддимаи забоншиносӣ», «Забоншиносии умумӣ» ва «Типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ», «Назария ва амалии тарҷума» истифода шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Мутобиқ будани ҳаҷми диссертатсия, коркарди нуқтаҳои асосии таҳқиқот дар шакли мақолаҳои илмӣ ва натиҷагириву хулосабарорихое, ки дар заминаи сарчашмаҳои таҳқиқшуда муайян карда шудаанд, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро собит менамояд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар мавзӯи «Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» бо шиносномаи ихтисос ва муҳтавои он ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ бо рамзи тасдиқнамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6D.KOA-36 аз рӯйи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муҳаққиқро дар ҷараёни таҳқиқ ба даст овардани мавод вобаста ба мавзӯи диссертатсия ва қорҳои зерини анҷомдода дар бар мегирад: а) таҳлили шарҳи

назариявии адабиёти илмӣ мансуб ба мавзуи пажӯҳиш, яъне ҷумлаи пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ; б) ҷамъоварӣ ва ба низом даровардани мавод аз сарчашмаҳои мушаххас, яъне аз асарҳои «Ҷейн Эйр»-и Шарлотта Бронте, «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айний, «Пирамард ва баҳр»-и Эрнест Хемингвей ва тарҷумаи онҳо ба забонҳои тоҷикиву англисӣ; в) муайян намудани мавқеи пайвандҳои тобеъкунанда, вожаҳои ҳамнисбат ва интонатсия, мутобиқати шаклҳои феълию хабарӣ дар ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои муқоисасишаванда дар заминаи асарҳои зикргардида; г) нишон додани вижагиҳои ба ҳам монанд ва фарқкунанда дар мавриди таҳлили ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа; д) хулосаву пешниҳодҳои мушаххас, ки аз натиҷаи таҳқиқ ба даст омадаанд.

Таҳқиқи кори мазкур натиҷаи пажӯҳиши мустақилонаи муаллифи он мебошад. Инчунин муаллиф дар кулли давраҳои таҳқиқ аз ҷамъоварии маводди илмӣ, омӯзиши манбаъҳои назариявӣ бо назардошти таҳлилу таҳқиқи онҳо мустақилона ва бевосита иштирок намуда, корҳои илмӣ донишмандони ватанӣ ва хориҷиро, ки бевосита ба мавзӯ иртибот доранд, мавриди баррасӣ ва пажӯҳиш қарор додааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Муҳтавои асосии диссертатсия дар маърузаву гузоришҳо, конфронс ва семинарҳои ҳамасолаи илмиву назариявии ҳайати профессорон ва устодони кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний ва шӯрои олимони факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний (қарори №6/5.1 аз 24.01.2025) муҳокима ва ба ҳимоя тавсия шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷа ва нуктаҳои асосии диссертатсия дар 9 мақола рӯйи чоп омаданд, аз ҷумла, 5 мақола дар

маҷаллаҳои тақризшавандаи шомили феҳристи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат буда, 172 саҳифаи ҷопии компютериरो дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУЗИШИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ВА НАТИҶА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Маълумоти муқаддимотӣ. Дар ин боб роҷеъ ба шарҳу тавзеҳи мафҳуми ҷумлаи мураккаб ҳамчун воҳиди олиташаккули синтаксис, шарҳи умумии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа, мақоми ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар таркиби ҷумлаҳои пайрави ҳол, хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда маълумот пешниҳод мегардад.

Дар низоми ҷумлаҳои мураккаби тобеъ вазифаи асосии ҷумлаҳои пайрав сарҷумла ва аъзоҳои онро аз ягон ҷиҳат шарҳу тавзеҳ додан ва муайян намудани фикри дар сарҷумла ифодагардида мебошад.

Дар забоншиносии тоҷик нахустин пажӯҳишҳо дар доираи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷараёни таълифи китобҳои дарсӣ баробар оғоз гардида, он то солҳои 60–уми асри XX, махсусан, бо назардошти меъёри анъанавии ҷумлаҳои пайрав дар муқоиса бо аъзоҳои ҷумлаи сода омӯхта мешуд. Масалан, дар аввалин китоби дарсии мукаммали забони тоҷикӣ, ки аз ҷониби М. Беленитский ва Б. Ҳочизода мураттаб гардида буд, ҷумлаи пайрав одатан аз ҷиҳати маъно ба ягон калимаи сарҷумла тобеъ буда, вобаста ба саволҳои, ки ба ҳамаи калима гузошта мешавад, ҷавоб медиҳад [22, с. 48].

Бояд қайд намуд, ки ҳамаи ҷумлаҳои пайрав дар муайян намудани вазифаи нахвӣ ба аъзои ҷумлаи сода (саръазо ва ҷумлаи пайрав) вобастагӣ доранд. Бинобар ин, аъзои ҷумлаи сода дар таркиби ҷумлаи мураккаб, кадом вазифаеро иҷро намояд, онҳо маҳз ана ҳамаи вазифаҳо ба ҷо меоваранд.

Забоншиносии тоҷик Д. Т. Тоҷиев, дар рисолаи илмӣ - таҳқиқии худ, ки ба масоили марбут ба ҷумлаҳои мураккаби тобеъ таълиф гардидааст ва дар забоншиносии тоҷик он ҳамчун асари ҷамъбасти пурмуҳтавою барҷаста арзёбӣ мегардад, хулосаву таҳлилҳои илмӣ худро ба таври комил пешниҳод намудааст. Мавсуф ҳангоми гурӯҳбандии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба

этибор гирифтани аломату нишонаҳои асосии ҳам шаклӣ ва ҳам маъноии онҳо, ба назар гирифтани муносибати ҷумлаи пайрав бо аъзоҳои ҷумлаи сода ва ифодаи пайвандакро таъкид намуда, чиҳатҳои зеринро ба инобат мегирад: Калимаҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, ҷойи ҷумлаи пайрав нисбат ба сарҷумла, хусусиятҳои интонатсионӣ, муносибатҳои маъноӣ асосӣ ва иловагии ҷумлаи пайрав ва вазифаи ҷумлаи пайрав, ки яке аз аъзоҳои сарҷумла ва ё тамоми сарҷумларо эзоҳ медиҳад [151, с. 19].

Аз ин лиҳоз, мо андешаҳои забоншинос Д. Тоҷиевро ҷонибдорӣ намуда, барои ба сарҷумла тобеъ намудани навъҳои зикргаридаи ҷумлаҳои пайрав нақши воситаҳои грамматикӣ аз ҷумла, пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, интонатсия ва мутобиқати шаклҳои феълии сарҷумларо хеле муҳим ва назаррас мешуморем.

1.1. Ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар сарчашмаҳои забоншиносӣ

Дар забоншиносии қисмати наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷумлаҳои мураккаби тобеъ (Complex sentences) яке аз мавзӯҳои мебошад, ки то ба охир ва мукамал мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор нагирифтааст. Дар ин соҳа якчанд рисолаҳои илмӣ эҷод шудаанд, ки ҳар яке аз онҳо ба ҷузъҳои алоҳидаи ҷумлаҳои пайрав бахшида шудаанд. Ҷумлаи мураккаби тобеъ (Complex sentences) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо хусусиятҳои синтаксисии худ аз ҷумлаи мураккаби пайваст (Compound sentences) фарқ мекунад. Ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби пайваст (Compound sentences) нисбат ба ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ (Complex sentences) мустақилтар мебошанд. Дар таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст калимаҳои ҳамнисбат истеъмоли намеёбанд. Ҷузъҳои ҷумлаи мураккаби пайваст ба ҳам тавассути пайвандакҳои пайвасткунанда, ки асосан дар байни ҷумлаҳои сода меоянд, алоқаманд мешаванд. Дар ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ он мустақилии нисбие, ки хоси ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст мебошад, мушоҳида карда намешавад, дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ

яке аз ҷумлаҳои сода тобеъкунанда ва дигаре тобеъшаванда ба ҳисоб мераванд. Дар таркиби сарҷумла калимаи ҳамнисбат омада, алоқои ҷузъҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъро боз ҳам мустаҳкам ва қавитар менамоянд, мустақилии нисбии сарҷумларо барҳам мезананд ва эзоҳталабии онро ба таври мушаххас нишон медиҳанд. Ҷумлаи пайрав (subordinate clause) ба сарҷумла (main clause) тавассути пайвандакҳои тобеъкунанда (subordinate conjunctions) алоқаманд мешавад. Пайвандакҳои тобеъкунанда ҳамеша бо ҷумлаи пайрав меоянд. Ҷумлаи пайрав (subordinate clause) тавассути пайвандакҳои тобеъкунанда (subordinate conjunctions) ва танҳо пас аз сарҷумла (main clause) ва ё пеш аз он, инчунин дар байни аъзоҳои он низ ҷойгир шуда метавонад, ки чунин хусусиятҳо дар ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваست ба назар намерасанд.

Аз муқоисаи нашрҳои гуногуни китобҳои дарсии грамматика ба мушоҳида мерасад, ки таҳлили ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар китобҳои дарсӣ дар нашрҳои алоҳидаи он беҳтару хубтар ба назар мерасад, гарчанде наشري ниҳонии он камбудихои зиёде дошта бошад ҳам, нисбат ба нашрҳои аввала мукамалтар мураттаб гардидааст. Дар китоби дарсии мазкур роҷеъ ба ҷумлаи пайрави сабаб чунин қайд шудааст: «Ҷумлаи пайрави сабаб сабаби он чизеро, ки дар сарҷумла гуфта шудааст, нишон медиҳад. Ҷумлаи пайрави сабаб бо сарҷумла ба воситаи пайвандакҳои ки, барои он ки, бинобар ин, зеро чунки, азбаски ва монанди инҳо пайваст мешавад» [115, с. 124]. Ҳарчанд асари мазкур вазифа ва хусусиятҳои ҷумлаи пайравро пурра фарогир набошад ҳам, ба талаботи барномаи мактабӣ то андозае мувофиқат мекунад.

Диссертатсияи доктории Б. Н. Ниёзмӯҳаммадов нахустин таҳқиқоти мукаммале ба ҳисоб меравад, ки ба масъалаи наҳви забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Ин таҳқиқоти илмӣ бори нахуст соли 1956 дар шакли мухтасар ва соли 1960 дар шакли муфассалтар ба нашр расидааст. Муҳаққиқ дар асари илмӣ мазкур воситаҳои асосии муносибатҳои синтаксисӣ, тарз ва роҳҳои ба ҳам алоқаманд гардидани калимаҳо, аъзоҳои ҷумла ва вожаву ибораҳое, ки ба

ҷумла тобишҳои гуногуни маъноӣ медиҳанд ба таври муфассал баён намуда, ғановати забони тоҷикӣ ва вижагиҳои гуногуни синтаксисиро бо шохидҳои фаровон ба риштаи пажӯҳиш даровардааст.

Соли 1952 роҷеъ ба ҷумлаҳои мураккаб нахустин мақолаи Б.Н. Ниёзмӯҳаммадов «Дар бораи ду намуди ҷумлаи мураккаби тобеъ бо якчанд ҷумлаҳои пайрав» ба нашр расид. Дар мақолаи номбурда се масъалаи душвори соҳаи синтаксиси ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст: ҷойи сарҷумла дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо чанд ҷумлаи пайрав; ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави чида ва ҷумлаҳои мураккаби тобеи дараҷа. Мавсуф ҳар кадоме аз ин масъалаҳоро дар алоҳидагӣ мавриди таҳқиқу баррасии илмӣ қарор додааст [117, с. 12].

Нақши забоншинос Д. Тоҷиев дар ташаккули омӯзиши ҷумлаи пайрави ҳол дар забоншиносии тоҷик хеле назаррас буда, мавсуф дар таҳқиқоти худ ҳангоми ошкор сохтани вазифа ва хусусиятҳои ҷумлаҳои пайрави ҳоли забони тоҷикӣ бо дарназардошти сохтор ва маъно аввалин маротиба дар забоншиносии тоҷик калима ва таркибҳои ҳамнисбатро ҳамчун воситаи муҳими алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ошкор намуд [151, с. 42].

Таҳқиқоте, ки роҷеъ ба ҷумлаҳои пайрави замон рӯйи қарор омадааст, ба қалами муҳаққиқи ин соҳа Ҳ. Ҳусейнов тааллуқ дорад. Муҳаққиқ дар раванди таҳқиқоти хеш роҷеъ ба вазифаҳои нахвӣ ҷумлаҳои пайрави замон, вижагиҳои сохториву маъноӣ ва воситаҳои грамматикӣ ин навъ ҷумлаҳои пайрав дар алоҳидагӣ маълумот додааст. Мавсуф тамоми паҳлуҳои муҳталифи ҷумлаҳои пайрави мазкурро матраҳ намуда, доир ба ҳар яки онҳо бо шохидҳои мушаххас маълумоти дақиқ пешниҳод намудааст [166, с. 122].

Масоили марбут ба ҷумлаҳои пайрави шартро забоншинос М. Қосимова ба риштаи пажӯҳиш дароварда, роҷеъ ба вазифаҳои нахвӣ ва вижагиҳои сохториву маъноӣ навъи мазкури ҷумлаи пайрави ҳол маълумот ироа намуда, тамоми паҳлуҳои номатраҳи ҷумлаи пайрави шартро дар заминаи осори классикӣ мавриди пажӯҳиш қарор додааст [97, с. 235]. Дар рисолаи мазкур

муаллиф ҳамзамон ду хусусияти асосии ҷумлаҳои пайрави забони тоҷикӣ вобаста ба ҷумлаи пайрави шартро ба таври зайл нишон додааст: а) ҷумлаҳои пайрав на танҳо сарҷумла, балки ҷумлаҳои пайрави дигарро низ шарҳу эзоҳ медиҳанд. б) мутобиқати шаклҳои феълӣ–хабарии ҷумлаи пайрав ва сарҷумла ҳамчун воситаи муҳимми алоқа дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ хизмат мекунад [97, с. 77].

Забоншиноси тоҷик С. Атобуллоев, ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабарро дар забони тоҷикӣ мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Забоншинос Ф. Зикриёев рисолаи номзадӣ хешро ба таҳқиқу баррасии ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ бахшидааст.

Ҷумлаҳои пайрави муайянкунандаро забоншинос Д. Хочаев ба риштаи пажӯҳиш кашида, роҷеъ ба хусусиятҳои сохториву маъноӣ, ҷиҳатҳои тавофутпазири он аз навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрав ва тобишҳои гуногуни маъноҳои иловагӣ ин навъи ҷумлаи пайрав маълумоти муфасссал пешниҳод намудааст [164, с. 16, 54, 60].

Рисолаи дигаре ки ба таҳқиқу омӯзиши ҷумлаҳои пайрави микдору дараҷа бахшида шудааст, таҳқиқоти забоншинос Р. Асозода мебошад. Ин донишманд дар монографияи хеш роҷеъ ба ҷумлаҳои пайрави микдору дараҷа ва таърихи омӯзиши навъҳои мазкури ҷумлаҳои пайрав маълумоти муфасссал дода, дар муқоиса бо навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрав хусусиятҳои тавофутпазири онро ба таври муфасссал нишон додааст [12, с. 122].

Ба таври густурда ва дар алоҳидагӣ омӯхта нашудани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабабро (adverbial clause of cause) ба инобат гирифта, муҳаққиқи тоҷик Ш. Рустамов таҳқиқи мавзӯи ҷумлаҳои пайрави сабабро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор медиҳад. Ӯ дар рисолаи хеш ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабабро аз ҷиҳати сохт ва мазмуну вазифа таҳлил ва таҳқиқ намуда, хусусиятҳои грамматикӣ ҷумлаи пайрави сабаб, мавқеъ ва ҷойи истеъмоли он, мувофиқат ва мутобиқати он бо сарҷумла, тарзи ифода

ва воситаҳои грамматикии алоқаи онро бо сарчумла ба таври муфассал маънидод менамояд [135, с. 6].

Забоншиноси Ш. Рустамов чумлаҳои пайрави сабабро аз ҷиҳати вазифа, мавқеи истеъмоли ва хусусиятҳои нахвӣ ба ду гурӯҳи калон тақсим менамояд: 1. Чумлаи пайрави сабаб, ки сабаби воқеъ гардидан ва ё нагардидани фикри дар сарчумла гуфташударо нишон медиҳад, онро шарҳу эзоҳ медиҳад ва барои конкрет намудан ва исбот кардани фикри сарчумла истеъмол меёбад. 2. Чумлаи пайрави сабаб, ки боиси воқеъ гардидани сарчумла шудааст ва сарчумла натиҷаи он ба ҳисоб меравад [136, с. 9].

Бояд таъakkур дод, ки тақсимои мазкур маънои онро надорад, ки навиҳои зикргардидаи чумлаҳои пайрави сабаб аз ҳамдигар тавофутдоранд ва ба ҳамдигар ҳеҷ гуна умумияти хос надоранд. Дар забони тоҷикӣ чумлаҳои пайраве мавҷуданд, ки танҳо ба яке аз ин гурӯҳҳо пайвастагӣ доранд. Аммо бештари чумлаҳои пайрави сабаб дорои хусусиятҳои эзоҳӣ мебошанд ва на ҳамаи чумлаҳои пайрави эзоҳдиҳанда ва исботкунанда сабаби воқеъ гардидани амали сарчумла шуда метавонанд.

Ба андешаи муҳаққиқи англишиноси рус К. Н. Качалова чумлаҳои пайрави сабаб дар забони англисӣ бо сарчумла тавассути пайвандакҳои **because, as, since, for, now that** тобеъ мешаванд [92, с. 416].

Донишманди англишиноси рус В. Л. Каушанская пайвандакҳои тобеъкунандаи **as, because, since, for fear (that), тобеъкунандаи on the ground that, for the reason that** - ро ҳамчун пайвандакҳои чумлаи пайрави сабаб маънидод намудааст [91, с. 347].

Муҳаққиқи англишиноси рус К. Н. Качалова шумораи пайвандакҳои сабабро дар забони англисӣ панҷ то нишон дода бошад, В. Л. Каушанская шумораи пайвандакҳои сабабро ҳафт - то номбар намудааст. Мавсуф ибораҳои **on the ground that** ва **for the reason that** - ро низ ба гурӯҳи пайвандакҳои чумлаи пайрави сабаб дохил намудааст, ки муодили онҳо дар забони тоҷикӣ ибораҳои **барои он ки ё бо сабаби он ки** ба шумор мераванд.

Аз ин рӯ, агар пайвандакҳои зикргардида дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаи пайрав оянд, ҳамчун калимаи ҳамнисбат ҳисобида мешаванд.

Муҳаққиқони тоҷик Д. Хоҷаев ва Ш Кабиров пайвандакҳои: зеро ки, зеро ин (он) ки, чунки, модоме ки, чаро ки, барои ин (он) ки, бинобар ин (он) ки, барои ҳамин (ҳамон) ки, аз барои ин (он) ки, аз сабаби ин (он) ки, аз вачҳи ин (он) ки, аз чиҳати он ки, ба туфайли он ки, дар натиҷаи он ки, ба муносибати он ки-ро ҳамчун пайвандакҳои ҷумлаи пайрави сабаб қайд намудаанд [162, с. 45].

Лозим ба ёдоварист, ки пайвандакҳои таркибии ҷумлаи пайрави сабаб низ ҳамчун пайвандакҳои дигари тобеъкунанда дар ҳаёти ҷумлаи пайрав ҷойгир шуда, унсури таркибии ҷумлаи пайрав ба ҳисоб мераванд, бинобар ин пеш аз пайвандакҳои таркибӣ аломати вергул гузошта мешавад.

Дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сабабу натиҷа дар китобҳои дарсии грамматика барои мактабҳои миёна ва синтаксис барои мактабҳои олӣ аввалин маълумот ба мушоҳида расад ҳам, аммо роҷеъ ба ҷумлаҳои мураккаби тобеи сабаб-натиҷа сарчашмае пайдо намудан душвор аст.

Роҷеъ ба масоили мазкур Ш. Рустамов таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар бораи нақши ҷумлаҳои пайрави сабаб-натиҷа ва вижагиҳои фарқкунандашон аз ҷумлаҳои пайрави навъи дигар маълумот дода, бахши дуюми онҳоро натиҷаи ҷумлаҳои мураккаб меҳисобад [138, с. 22]. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки ҷумлаҳои мураккаби сабаб–натиҷа натиҷаи бевоситаи ҷумлаи пайрав шуда метавонад.

Яке аз хусусиятҳои хоси ҷумлаҳои мураккаби тобеи сабаб - натиҷа дар он аст, ки онҳо дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷой ва мавқеи мустақкамдоранд. Бахши якуми ин гуна ҷумлаҳо сабаб буда, бахши дувум натиҷаи он ба ҳисоб меравад. Ҷойи онҳо ивазнашаванда буда, ҳар ду қисмат ба ҳамдигар алоқаи зичи грамматикӣ доранд. Масалан: 1.«Ҳама медонист, ки хонум Меллард дили касал дорад, **бинобар ин** дар бораи ғавти шавҳараш бисёр

боэҳтиётона хабар доданд» [210, с.39]. – «Knowing that Mrs Mallard was afflicted with a heart trouble, great care was taken to break to her as gentle as possible the news of her husband's death» [210, p. 38]. - 2. «**Аз сабаби** бемории чиддии модараш ўро ба маҳаллаи ҳамсоя даъват карданд [210, с. 29]. - «She had been summoned to a neighboring parish by the dangerous of her mother» [210, p. 28]. Дар ҷумлаи якуми тоҷикӣ пайвандаки «**бинобар ин**» натиҷаи амали сарҷумларо шарҳу тавзеҳ додааст. Дар ҷумлаи англисӣ, пайвандаки «**бинобар ин**» – ро пешоянди «**to**» иваз намуда, натиҷаи амали сарҷумларо тавзеҳ додааст. Дар асл муодили англисии пайвандаки «**бинобар ин**» – «**so that**» маҳсуб меёбад ва агар пайвандаки мазкур дар ҷумлаи забони англисӣ истифода мешуд, ба тарҷумаи ҷумлаи тоҷикӣ мувофиқ меафтод. Тавофути ҷумлаи англисӣ аз тоҷикӣ истифода нашудани пайвандак мебошад, ки чунин тавофут ҳангоми тарҷума дар бештари ҷумлаҳои забонҳои мавриди таҳқиқ ба назар мерасад. Дар ҷумлаи дуюм дар забонҳои муқоисашаванда сохтори ҷумлаҳо ба ҳам мувофиқат мекунад. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ пайвандаки «**аз сабаби**» дар аввали ҷумлаи пайрав истифода гардида, дар ҷумлаи англисӣ он бо пешоянди «**by**», ки ин ҷо ба вазифаи пайвандак омадааст сабаби иҷрои амали сарҷумларо шарҳу тавзеҳ додааст.

Яке аз олимоне, ки ба масоили ҷумлаҳои мураккаб бештар тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, онҳоро дар ягонагии маъноӣ ва сохти грамматикӣ дида, вобаста ба қонунҳои диалектикӣ баҳо додааст, Н.С.Поспелов мебошад. Вай ба андешаҳои муҳаққиқони дигари соҳа таъя намуда, алоқаи сабабу натиҷаро дар ягонагӣ мебинад, ки яке бе дигаре вучуд надорад. [130, с. 322–326].

Аз ин рӯ, метавон ба натиҷае расид, ки ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа бо ҳам алоқаи мустаҳками синтаксисӣ дошта, онҳо бе якдигар вучуд дошта наметавонанд. Ба ҳамин минвол, тобиши маъноии натиҷа дар аксарияти ҷумлаҳои пайрави ҳол дида мешаванд, ки ин нуқтаро дар мавриди омӯзиш ва тадқиқоти худ бештар муайян хоҳем кард.

Забоншиносон В. Н. Жигadlo ва И. П. Иванова доир ба чумлаҳои мураккаби пайвасти сабабу натиҷа дар забони англисӣ маълумот дода, пайвандакҳои пайвасткунандаи «so» ва «for»-ро ифодакунандаи сабабу натиҷаи чумлаи пайрави сабабу натиҷа мешуморанд. Аз нигоҳи онҳо тавофути пайвандакҳои пайвасткунанда аз тобеъкунанда дар тарзи ифодаи ин алоқаҳо зоҳир мегардад: дар таркиби ҳар як чумла маънои мустақилияти ҳудро нигоҳ медорад, гарчанде ки ба сарчумла пайваст ё тобеъ мешавад. Ба ғайр аз ин, дар ҳар як навъ чумлаҳои ин гурӯҳ — чӣ дар натиҷа ва чӣ дар сабаб — дар баробари ифодаи пайвандакҳои муқоисашаванда бо тобеи мувофиқ, инчунин тобишҳои хос барои ифодаи алоқаҳои натиҷа ва сабаб ҳосанд [61, с. 310].

Доираи омӯзиши чумлаҳои пайрави натиҷа (adverbial clause of result) дар сарчашмаҳои забоншиносии забонҳои муқоисашаванда хеле маҳдуд буда, роҷеъ ба ин навъи чумлаи пайрав маълумоти хеле кам ба мушоҳида мерасад. Чуноне ки медонем, чумлаи пайрави натиҷа, натиҷа ва ҳулосаи фикри дар сарчумла баёнгардидаро муайян месозад. Ҳангоми таҳқиқи навъи мазкури чумлаи пайрав мушоҳида намудан мумкин аст, ки он аз навъҳои дигари чумлаи пайрав аз ҷиҳати мавқеи истеъмоли ва сохту таркиб тавофути бештар доранд.

Ба андешаи забоншинос Д. Тоҷиев чумлаҳои пайрави натиҷа аз дигар навъҳои чумлаҳои пайрав бо он фарқ доранд, ки онҳо дар дохили чумлаи сода аъзои пайрави ба худ мувофиқ надоранд ва ба ягон аъзои сарчумла тобеъ шуда наметавонанд, алоқаи онҳо бо сарчумла нисбат ба дигар чумлаҳои пайрав то андозае заиф буда, дар таркиби сарчумлаи ин навъ чумлаҳои пайрав калимаҳои ҳамнисбат истифода намешаванд» [153, с. 124].

Ҳаминро бояд ба инобат гирифт, ки хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрави натиҷа бештар дар як замон ба амал омада, чумлаи пайрави мазкур ҳамеша бо пайвандаки содаи «ки» ба сарчумла тобеъ мегардад ва амалеро ифода менамояд, ки онҳо пайиҳам иҷро мешаванд: 1.«Таҳқиқот гузаронида шуд ва воқеиятҳои ошкор гаштанд, ки ҳашму нафрати шадид ба вучуд оварданд»

[208, с. 79]. – «Inquiry was made into the origin of the scourge and by degrees various facts came out **which** excited public indignation in a high degree» [209, p. 111]. – 2. «Падарам ин воқеаро аз кучо буд шунида оташин шуда ба хона омад ва **чунон** дар хашм фурӯ рафта буд, **ки** тамоми аъзои баданаш меларзид [204, с. 156]. – «My father got to hear of this somehow or other and was enraged; he came home with his whole body trembling, as often happened when he was very angry [205, p. 145]. Дар чумлаи якуми тоҷикӣ хабари сарчумла ва чумлаи пайрав дар замони гузашта воқеъ гардида, дар таркиби сарчумла якбора ду чумлаи пайрави натиҷа пайиҳам омада тавассути пайвандаки «**ки**» ба сарчумла тобеъ шудаанд. Хабарҳои чумлаи пайрав тавассути феълҳои «гузаронида шуд», (**was made**) ва «ба вучуд оварданд» (**came out**) дар замони гузашта ифода гардидаанд. Дар чумлаи англисӣ низ дар таркиби сарчумла хабарҳои чумлаи пайрави натиҷа пай дар пай дар замони гузашта воқеъ гардида, ба ҷойи пайвандаки «**ки**» ҷонишини саволии «**which**» чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ намудааст. Дар ҳар ду забон ҳам пайвандакҳои «**ки**» ва «**that**» хабари дуҷумлаи сарчумларо шарҳу эзоҳ дода, чумлаҳои пайрави натиҷаро ба сарчумла тобеъ намудаанд. Дар чумлаи дуҷумлаи тоҷикӣ ҷонишини ишоратии «**чунон**» дар таркиби сарчумла омада, натиҷаи амали дар чумлаи пайрав воқеъгардидаро тавзеҳ додааст ва чумлаи пайрав бо пайвандаки «**ки**» ба сарчумла тобеъ гардидааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ пайвандак истифода нашуда, чумлаи пайрав ба сарчумла тавассути интонатсия тобеъ гардидааст.

Доир ба чумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои мавриди таҳқиқ забоншиносони ватаниву хориҷӣ, Д. Т. Тоҷиев, Ш. Рустамов, Д. Хоҷаев, Ш. Кабиров, С. Атобуллоев, Ҳ. Ҳусейнов, Ф. Зикриёев, Ш. Рустамов, В. Л. Каушанская, К. Н. Качалова, Р. Л. Ковнер, В. Н. Жигадло, И. П. Иванова ва дигарон андешаҳои пурқиммати хешро баён намудаанд.

Ба андешаи муҳаққиқи англисшиноси рус В.Л. Каушанская чумлаи пайрави натиҷа, натиҷаи амали дар сарчумла ифодаёфтaro мефаҳмонад ва

истифодаи пайвандаки **that (ки)** ва чонишини ишоратии **so that (чунон)**-ро дар ҷумлаҳои пайрави натиҷа қайд намуда, таъкид месозад, ки ин гуна ҷумлаҳои пайрави натиҷа тобиши иловагии маъноии миқдору дараҷаро ифода намуда, аз сарҷумла бо вергул ҷудо карда мешаванд [91, с. 349].

Дар робита ба мавзуи мавриди назар чанд ҷумлае аз осори нависандагони тоҷику англис меорем ва тавофуту умумиятҳои онҳоро дар забонҳои муқоисашаванда муайян менамоем: 1. «...дарахтон **ончунон** аз бозгашти кӯдакон хуррам буданд, **ки** шукуфон шуда. онҳоро зери гулҳо мепошонданду шохаҳои худро навозишкорона болои сарашон алвонҷ медоданд» [207, с. 59]. – «...the trees were **so** glad to have the children back again that they had covered themselves with blossoms, and were waving their arms gently above the children's heads» [207, p. 58]. – 2. «Вай **ончунон** хурсанд буд, **ки** наметавонист ба шохаҳои дарахт бирасад ва аз ин рӯ, гирдогирди он давр мезаду талх мегирист» [207, с.59]. – «He was **so** small that he could not reach up to the branches of the tree, and he was wondering all round it, crying bitterly» [207, p. 58].

Дар муқоиса бо ҷумлаи пайрави натиҷаи забони тоҷикӣ, ки маъноии иловагии пайрави миқдору дараҷа дорад дар китоби «Грамматикаи забони тоҷикӣ» Синтаксис қисми 2 мисолҳо бо **чунон...ки** оварда мешаванд, ҳол он ки ин мисолҳо бештар ба ҷумлаҳои пайрави миқдору дараҷа тааллуқ доранд [52, с. 126].

Забоншинос Д.Т. Тоҷиев тавофуту ҷумлаи пайрави натиҷаро аз ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа ба таври зайл маънидод намудааст: «Фарқи барҷастаи ҷумлаи пайрави натиҷа ва миқдору дараҷа дар ҳамин аст, ки ҷумлаи пайрави натиҷа одатан бо пайвандаки «**ки**» ба сарҷумла тобеъ гардида, натиҷаи мундариҷаи умумии сарҷумла ва ё амалу ҳолати хабари сарҷумларо нишон медиҳад, аммо ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа ба ҳоли миқдору дараҷаи хабари сарҷумла алоқаманд буда, танҳо натиҷаи миқдор андоза ва дараҷаи зоҳиршавии амалу аломати хабари сарҷумларо ифода менамояд ва маъноии натиҷа дар ин сурат дуҷумлагӣ шуда мемонад» [156, с. 126].

Дар алоқамандӣ бо масъалаи мазкур роҷеъ ба тавофути ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа ва натиҷа ҳамчун далел чанд ҷумлаеро аз осори нависандагони тоҷику англис меорем: 1. «Ман ҷунон хастаам, ки дар умрам ҷунин хаста нашуда будам...» [210, с.117]. – «I'm more tired than I have ever been...» [210, p. 116]. 2. – «Ӯ ҷунон калон буд, ки ба назараш менамуд гӯё завакро ба паҳлӯи киштии калонтар баста бошад» [210, с. 129]. – «He was so big it was like lashing a much bigger skiff alongside» [210, p. 128].

Дар ҷумлаи аввали тоҷикӣ «Ман ҷунон хастаам» ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа буда, «дар умрам ҷунин хаста нашуда будам» сарҷумла маҳсуб меёбад, ки тавассути пайвандаки «**ки**» ба сарҷумла тобеъ гардидааст. Дар сарҷумла ҳоли миқдору дараҷаи «**ҷунон**» хабари сарҷумларо шарҳ дода, ҷумлаи пайрави натиҷа натиҷаи амалу ҳолати сарҷумларо нишон додааст. Яъне, маънои натиҷа дар ин маврид дуумдараҷа ба ҳисоб меравад. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ бошад ба ҷойи зарфи миқдору дараҷаи «**ҷунон**» зарфи «**more**» истифода шудааст ва дар алоқамандии сарҷумла бо ҷумлаи пайрав пайвандаки «**that**» истифода нашудааст ва ба ҷойи пайвандак ҷонишини «**than**» истифода шудааст. Дар ҷумлаи дуум дар забонҳои мавриди таҳқиқ мазмуну сохтори ҷумлаҳо ба ҳамдигар мувофиқат кардааст ва хабари сарҷумла бо зарфи миқдору дараҷаи «**ҷунон-so**» ифода гардида, маънои ҷумлаи пайрави миқдору дараҷаро ифода намудааст.

Дар натиҷаи таҳқиқу таҳлилҳо муайян гардид, ки зарфҳои миқдору дараҷаи «**ҷунон**» ва «**онҷунон**» ва муодили англисии онҳо «**so**» дар ҳар ду забони муқоисашаванда ҳам дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаҳои пайрави миқдору дараҷа ва ҳам ҷумлаҳои пайрави натиҷа истифода мешаванд. Зарфҳои мазкур дар ҷумлаҳои пайрави натиҷа ба натиҷаи мундариҷаи умумии сарҷумла ва амалу ҳолати хабари сарҷумла алоқамандӣ доранд, аммо дар ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа ба ҳоли миқдору дараҷаи хабари сарҷумла алоқаманд буда, танҳо натиҷаи миқдор андоза ва дараҷаи воқеъ гардидани амалу ҳолати хабари сарҷумларо шарҳу тавзеҳ медиҳанд.

Қойи ҷумлаи пайрави натиҷа (adverbial clause of result) дар забонҳои муқоисашаванда муайян буда, он ҳамеша пас аз сарҷумла воқеъ мегардад. Ин навъи ҷумлаҳои пайрав дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забоншиносии тоҷику англис мавқеи намоёнро ишғол менамоянд ва зарурати омӯзиши онҳо барои ташаккули қисмати наҳви забонҳои мавриди таҳқиқ аҳаммияти муҳим доранд.

1.2. Мақоми ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар низоми ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои муқоисашаванда

Қобили зикр аст, ки ҷумлаҳои пайрави ҳол аз лиҳози сохту маъно ва вазифаҳои наҳви гурӯҳи мустақил ва мутташакили ҷумлаҳои пайравро ташкил дода, дар дохили онҳо раванди воситаҳои алоқаи тобеъ, вижагиҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳо ба таври мушаххас нишон дода мешаванд.

Муҳаққиқони соҳа Д. Тоҷиев ва Ҳ. Ҳусейнов муносибати ҷумлаҳои мураккаби тобеъро бо ҷумлаҳои пайрави ҳол ба риштаи пажӯҳиш дароварда, роҷеъ ба тавофут ва хусусиятҳои ҷумлаҳои пайрав иброи назар намудаанд.

Ба андешаи Д. Тоҷиев воситаҳои алоқаи тобеъ дар ҷумлаҳои пайрави натиҷа ва ҳилоф нисбат ба дигар навъи ҷумлаҳои пайрави ҳол маҳдудтар мебошанд, зеро ҷумлаҳои пайрави номбурда калимаҳои ҳамнисбат надошта, пайвандакҳо ва интонатсия барои ба сарҷумла тобеъ намудани чунин навъҳои ҷумлаи пайрав мусоидат менамоянд [156, с. 76].

Калимаҳои ҳамнисбати зиёдеро дар ҷумлаҳои пайрави миқдору дараҷа, замон, сабаб мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар онҳо пайвандакҳои тобеъкунанда, калимаҳои ҳамнисбат ва мутобиқати шаклҳои феълӣ ба кор бурда мешаванд. Вале ҷумлаҳои пайрави натиҷа ва ҳилоф калимаҳои ҳамнисбат надоранд. Дар чунин навъи ҷумлаҳо истифодаи пайвандак, интонатсия ва мутобиқати шаклҳои феълӣ нақши муҳим доранд.

Забоншинос Ҳ. Ҳусейнов ҷумлаҳои пайрави ҳолро ба тарзи амал, замон, мақсад, сабаб, натиҷа, миқдору дараҷа ҷудо намудааст. Ба андешаи ӯ ҷумлаҳои пайрави сабаб нисбат ба сарҷумла вазифаи ҳоли сабабро ба ҷо меоранд ва

ҷумлаи пайрави натиҷа бошад нисбат ба сарҷумла вазифаи ҳоли натиҷаро ба ҷо оварда, натиҷаи содир гардидани амали сарҷумларо собит менамояд [166, с.11].

Истилоҳи сарҷумла (main clause) ва ҷумлаи пайрав (subordinate clause) номҳои шартӣ қисмҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои мавриди таҳқиқ маъсуб меёбанд. Сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бошанд, ҳар ду дар як таркиб як ҷумлаи мураккаби тобеъро ба вуҷуд меоранд. Дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳар як ҷумлаи пайрав, ҳамчун вазифаи асосии худ, як хусусияти ба худ хосро ифода менамояд.

Яке аз таҳқиқотхое, ки махсусан ба пажӯҳишу муқоисаи ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст, рисолаи номзоди Н. Давлатов мебошад. Мавсуф дар рисолаи хеш оид ба 9 навъи ҷумлаи пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълумот дода, роҷеъ ба ҳар як навъи ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои таҳқиқшаванда дар алоҳидагӣ суҳан намудааст. Ӯ дар заминаи фикру андешаҳои забоншиносони тоҷику англис ҷумлаҳои пайрави ҳолро дар забонҳои муқоисашаванда ба таври зайл гурӯҳбандӣ намудааст: «1. Ҷумлаҳои пайрави ҳоли муносибат, ки ба ин гурӯҳ ҷумлаҳои пайрави замону макон (subordinate clause of time and place), сабабу мақсад (subordinate clause of cause and purpose) ва шарту ҳилоф (subordinate clause of condition and concession) мансубанд. 2. Ҷумлаҳои пайрави ҳоли аломат, ки ба ин гурӯҳ ҷумлаҳои пайрави ҳоли тарз (subordinate clause of manner), монандӣ (subordinate clause of comparison) ва миқдору дараҷа (subordinate clause of quantity and measure) шомиланд» [51, с. 27].

Роҷеъ ба ҷумлаҳои пайрави ҳоли забони англисӣ низ як қатор англисшиноси рус ба монанди: К. Н. Качалова, Е.Е. Израилевич, В. Л. Каушанская, О. Н. Кожевникова, Е. В. Прокофьева, С. Е. Сквирская, Ф. Я. Сырлина, Р.Л. Ковнер, З. М. Райнес, А. И. Смирнитский, Т. Камянова ва дигарон дар китобҳои алоҳидаи худ маълумот дода, андешаҳои ҷолиб баён намудаанд.

Забоншинос З. Кулиева чумлаҳои пайрави ҳолро дар забони англисӣ аз ҷиҳати маънову муносибат ва вазифаашон ба чумлаи пайрави ҳоли замон, макон, натиҷа, мақсад, сабаб, тарзи амал шарт ҷудо намуда, доир ба ҳар як навъи чумлаҳои пайрав маълумоти алоҳида дода, онҳоро бо мисолҳои мушаххас тавзеҳ додааст [100, с. 91].

Нуқтаи назари муҳаққиқи англисшинос З. Кулиева роҷеъ ба чумлаҳои пайрави натиҷа нисбат ба забоншиносони дигар каме фарқ мекунад. Мавсуф пайвандакҳои **барои он ки—because, as, бинобар он ки—since, for, ҳоло ки—now that**-ро дар забони англисӣ ба гурӯҳи пайвандакҳои чумлаи пайрави натиҷа ворид намудааст, ҳол он ки пайвандакҳои зикргардида дар асарҳои забоншиносони тоҷик аз чумла. Д. Тоҷиев, Ш. Рустамов, Ш. Кабиров, Д. Хоҷаев ва дигарон ба бахши пайвандакҳои чумлаи пайрави сабаб ворид гардидаанд. Забоншиносони номбурда танҳо пайвандакҳои «**ки**», ки муодили англисии он «**that**» мебошад, ба чумлаи пайрави натиҷа хос донистаанд. Ё худ пайвандаҳои «**ҳоло ки**», ки муодили англисии он «**now that**» ҳисобида мешавад, забоншинос Кулиева ба гурӯҳи пайвандакҳои чумлаи пайрави натиҷа ворид намудааст, ки мо ба андешаи ӯ пурра розӣ шуда наметавонем, зеро пайвандакҳои мазкур дар афкори илмӣ ва бадеии олимони тоҷик ба чумлаҳои пайрави замон марбут буда, дорони хусусияти хоси замонӣ мебошад.

Англисшиноси рус Г. Н. Погожих аз рӯйи ифодаи маъно чумлаҳои пайрави ҳоли забони англисиро ба чумлаҳои пайрави замон макон, тарзи амал ё монандӣ, сабаб, мақсад, натиҷа, ҳилоф ва шартӣ ҷудо мекунад. Мавсуф инчунин қайд менамояд, ки чумлаҳои пайрави ҳол вазифаи ҳолшарҳдиҳандаи гуногуни ҳоли макон, замон, сабаб ва натиҷа—ро нисбат ба амалу ҳолати феъл ё сифати сарчумла мефаҳмонад» [127, с. 132].

Забоншинос К. Усмонов роҷеъ ба чумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ китобе бо номи «Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ таҳия намудааст. Мавсуф дар китоби мазкур чумлаҳои пайрави ҳолро ба замон, макон, шарт, сабаб, натиҷа ва миқдору дараҷа ва

тарзи амал чудо намуда, рочеъ ба вижагиҳои фарқкунандаи онҳо андешаҳои ҷолиб баён намудааст. Ба пиндори ӯ ҷумлаи пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ягон аъзои сарҷумларо, ки бо феъл, сифат ё зарф ифода мешавад, муайян месозад ва ба замон, макон, шарт, сабаб, натиҷа ва дигар хосиятҳои амалу аломат далолат менамояд [158, с. 357].

Бояд қайд намуд, ки ҷумлаҳои пайрави ҳоли замон, шарт, ҳилоф дар забонҳои мавриди назар бештар пеш аз сарҷумла ҷой мегиранд, вале аксарияти ҷумлаҳои пайрави сабаб, мақсад, натиҷа пас аз сарҷумла омада, фикри дар сарҷумла ифодагардидаро шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Ҷойи аксари ҷумлаҳои пайрав дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак муайян аст. Аммо дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи пайвандакдор ҷойи онҳо бештар тағйир меёбад. Аз ин ҷиҳат, вобаста ба ташаккули сохтори пайвандакҳои тобеъкунандаи забонҳои тоҷикиву англисӣ, махсусан, пайвандакҳои сершумори таркибии он ҷойи ҷумлаҳои пайрав боз ҳам озодтар мегарданд.

Вазифаи асосии нахвии ҷумлаҳои пайрави сабаб ҳам ба таври умумӣ ва ҳам ба таври мушаххас, нишон додани сабаби ба вуқӯъ омадани амалу ҳолати сарҷумла мебошад. Ба таври умумӣ ё ба таври мушаххас нишон дода шудани сабаби амали сарҷумла дар он маврид ошкор карда мешавад, ки ҷумлаҳои пайрави сабаб бо калимаҳои ҷудогона ва ибораҳои мафҳуми сабабӣ дошта ҳамроҳ омада, бо ягон сабаби маълум содир гардидани амал, ҳаракат, воқеа, ҳодиса ва ҳолату амалҳоро равшан менамоянд. Ҷумлаҳои пайрави сабаб сабаби содир гардидани амалу ҳолатҳои сарҷумларо дар шаклҳои гуногун ифода менамоянд. Масалан: 1. «То ин ҷо нафаси шамол расад ҳам, камтарин наҷворо барангехтан наметавонад, **зеро** дар ин макон на ягон дарахти сӯзанбарг ва на ягон намояндаи ҷинси ҳамешасабз рӯидааст» [208, с.107]. – «If a breath of air stirred, it made no sound here; **for** there was not a holly, not an evergreen to rustle» [209, p.116] – 2. «Ман хомӯш шудам, **зеро** ин гуна ҷумлаи дарозро талаффуз кардан бароям амри маҳол буд : садоям ба ман итоат намекард» [208, с. 246]. – «but I stopped, feeling it would not do to risk a long

sentence, **for** my voice was not quite under command» [209, p. 236].

Дар чумлаи якум «То ин чо нафаси шамол расад ҳам, камтарин начворо барангехтан наметавонад» сарчумла буда, «дар ин макон на ягон дарахти сӯзанбарг ва на ягон намояндаи чинси ҳамешасабз рӯидааст» чумлаи пайрави сабаб маҳсуб меёбад. Сабаби ба вуқӯъ омадани амали сарчумла ба таври мушаххас тавассути калима ё пайвандаки «**зеро**», ки мафҳуми сабабӣ дорад, муайян гардидааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ сабаби иҷрои амали сарчумла тавассути пайвандаки «**for**» ифода гардидааст. Дар чумлаи дуюм бошад, дар забони тоҷикӣ «Ман хомӯш шудам» сарчумла буда, «ин гуна чумлаи дарозро талаффуз кардан бароям амри маҳол буд» чумлаи пайрави сабаб маҳсуб меёбад, ки тавассути пайвандаки «**зеро**» ба сарчумла тобеъ шудааст. Дар муодили англисии чумла пайвандаки англисии «**for**» чумлаи пайрави сабабро ба сарчумла тобеъ намудааст: «for my voice was not quite under command». Сохтори чумлаҳо дар ҳар ду забони муқоисашаванда ба ҳамдигар мувофиқат намудааст.

Муҳаққиқи соҳа, забоншиноси шинохтаи тоҷик Ш. Рустамов ҳангоми таҳқиқи чумлаи пайрави сабаб, махсусан, меъёри сохторӣ ва маъноии омӯзиши чумлаҳои мураккабро ба инобат гирифта, ин навъи чумлаи пайравро аз ҳамин нуқтаи назар таҳлил намудааст. Ба андешаи ӯ чумлаи пайравро бо сарчумла дар ягонагии комил бояд омӯхт, зеро муайян намудани хусусиятҳои чумлаи пайрав танҳо дар ягонагӣ ва алоқамандии он ба сарчумла ба инобат гирифта мешавад, ва муайяну аниқ намудани муносибати байни чумлаи пайрав ва сарчумла дар таҳқиқи чумлаҳои мураккаби тобеъ масъалаи муҳим ба шумор меравад [135, с. 9].

Забоншиноси рус В. С. Расторгуева фарқияти чумлаҳои пайрави сабабро аз навъҳои дигари чумлаҳои пайрав дар он мебинад, ки хабарӣ он асосан аз шакл ва замони гуногуни сифаи хабарӣ ифода мегардад. Мавсуф ба шакли аорист ифода гардидани чумлаҳои пайравро хеле муфассал ва саҳеҳ маънидод намуда, роҷеъ ба чумлаҳои пайрави сабаб чизеро қайд намесозад, зеро танҳо

тавассути категорияи грамматикӣ – сиға ифода намудани маъноҳои модалӣ аз доираи вазифаи ҷумлаи пайрави сабаб берун мемонад [131, с.16-24].

Қобили зикр аст, ки ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои мавриди таҳқиқ ба ҳамдигар умумияти хос доранд ва дар бештари ҳолатҳо ҷиҳатҳои сохторӣ ва маъноии онҳо ҳангоми тарҷума дар забонҳои муқоисашаванда ба ҳамдигар мувофиқат менамоянд.

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки муносибатҳои маъноӣ ва грамматикӣ ҷумлаҳои пайрави натиҷа бо сарҷумла дар забонҳои муқоисашаванда тавассути пайвандаки муштараквазифаи «**ки**» ва муодили англисии он «**that**», «**when**» ва зарфҳои микдору дараҷаи «**ҷунон**», «**онҷунон**», «**so**», «**so that**» ифода мегарданд. Вазифаи синтаксисии ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар таркиби ҷумлаҳои пайрави ҳол нишон додани натиҷаи ба вуқӯъ омадани амалу ҳолати сарҷумла ва ба таври умумӣ ва мушаххас нишон додани натиҷаи амали сарҷумла мебошад. Хабарҳои ҷумлаи пайрави натиҷа бештар дар шакли замони гузаштаи сиғаи хабарӣ ифода мегардад.

Дар аксари ҷумлаҳои пайрав натиҷа, замон, шарт ва микдору дараҷа ҳамчун маъноҳои иловагӣ ифода меёбанд. Масалан дар ҷумлаи зерин дар таркиби ҷумлаи пайрави замон ҷумлаи пайрави микдору дараҷа омада, маънои иловагии натиҷаро инъикос намудааст: «Вақте ки пирамард модамоҳиро гирифт, бар тори сараш онҷунон ҷӯбкорӣ кард, ки рангаш мисли пушти оина шуд...» [48, с.61]. – «When the old man had gaffed her and clubbed her, holding the rapier bill with its sandpaper edge and clubbing her accrossthe top of her heard until her colour turned to a colour almost like the backing of mirrors...» [48, p. 60]. – 2. Дар ҷумлаи дигар ҷумлаи пайрави микдору дараҷа тобиши маънои иловагии натиҷаро зоҳир намудааст: «...ба болои барқмоҳӣ пой гузоштам ва он **ҷунон** поямро зад, ки аз зону тағам карахт шуд...» [210, с. 137]. – «...when I stepped on him when swimming and paralyzed the lower leg and made the unbearable pain» [210, p. 136].

1.3. Хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда

Мусаллам аст, ки ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аз сарҷумла ва ҷумлаи пайрав иборатанд. Дар таркиби ҳар як ҷумлаи мураккаби тобеъ ду ва ё зиёда аз он ҷумлаҳои сода ҷойгир шуда, яке ба вазифаи сарҷумла (main clause) ва дигаре ба вазифаи ҷумлаи пайрав (subordinate clause) меояд.

Дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ҷумлаи содае, ки вазифаи ҷумлаи пайравро иҷро менамояд, барои аз ягон ҷиҳат муайян намудан ва шарҳу тавзеҳ додани баъзе аъзоҳои сарҷумла ва мазмунӣ умумӣ он хизмат менамояд. Ҷумлаи содае, ки нақши сарҷумларо ба ҷо меорад, ҷумлаи пайравро аз ягон ҷиҳат ба худ тобеъ менамояд. Ҷумлаҳои пайрав бошанд, барои шарҳу тавзеҳи мубтадо, вобаста ба муайян намудан ва аз ягон ҷиҳат пурра намудани хабари сарҷумла хизмат намуда, барои нишон додани ҷиғунагии вазъияти амал, шарҳу эзоҳи замон ё макон, ифодаи маъноҳои сабаб ё мақсади ба вуқӯъ омадани амал, барои нишон додани натиҷа ва ё муайян намудани дараҷаи миқдори амали сарҷумлаҳо хизмат мекунанд, ки ин ҳама далели навъҳои гуногун доштани ҷумлаҳои пайравро собит менамояд. Масалан: «Чӣ қадар зиёд ман аз нигаристан ба ҳӯчаин метарсидам, **зеро** фикр мекардам, ки намуди ман ба ӯ маҳқул намешавад» [208, с. 253]. – «I had often been unwilling to look at my master, **because** I feared he could not be pleased at my look» [209, p. 264]. - «Аз афташ, кадом фикри танаффурангез ӯро фаро гирифт ва **ҷунон** маҳкамаш нигоҳ дошт, **ки** наметавонист қадаме ба пеш гузорад» [208, с. 139]. – «Some hated thought seemed to have him in its grip, and to hold him **so** tightly **that** he could not advance» [209, p.133]. Ҷумлаи якум ҷумлаи пайрави сабаб буда, сабаби иҷрои амали сарҷумларо дар забони тоҷикӣ тавассути пайвандаки «**зеро**» ва дар забони англисӣ тавассути пайвандаки «**because**» муайян намудааст. Ҷумлаи дуюм бошад, ҷумлаи пайрави натиҷа буда, натиҷаи амали сарҷумла тавассути ҷонишини **ҷунон** ва пайвандаки «**ки**» ва муодили онҳо дар забони англисӣ ҷонишини «**so**» ва пайвандаки «**that**» нишон дода шудааст.

Бояд қайд кард, ки дар қисмати наҳви забонҳои мавриди таҳқиқ ҷумлаҳои мураккаби тобее вомехӯранд ки сарҷумла ва ҷумлаҳои пайравашон аз ҷиҳати мазмун бо ҳамдигар робитаи қавӣ доранд ва дар байни аъзоҳои ин гуна ҷумлаҳо муносибатҳои грамматикӣ хеле устувор вучуд доранд. Робитаи қавӣ ва муносибатҳои устувори грамматикӣ онҳо дар он инъикос меёбад, ки сарҷумла ва ҷумлаи пайрави онҳо аз ҷиҳати сохту таркиб ва ифодаи мазмун як мафҳуми мураккабро ба вучуд меоранд. Бинобар ин, ин ҳолат дар алокаи синтаксисии онҳо инъикос гардида, онҳо бахшҳои ҷудонашавандаи ҳамдигар маҳсуб меёбанд.

Аз ин лиҳоз, алокаи наҳвӣ ҷумлаҳои мураккаб ниҳоят гуногун мебошанд. Барои муайян намудани хусусиятҳои ба ҳамдигар вобастаи амали сарҷумла пайвандакҳои мухталиф. инчунин калимаҳои ёридиҳандаи гуногунро истифода намудан ба мақсад мувофиқ аст, зеро онҳо дар байни ҷумлаҳо алокаи грамматикӣ ҷумлаҳои ба ҳам тобеъро таъмин менамоянд. Яъне, навьҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрав ҳангоми инъикос намудани вазифаи наҳвӣ ба аъзои ҷумлаҳои сода ба якдигар шабоҳат доранд. Аз ин рӯ, аъзоҳои ҷумлаи сода дар таркиби ҷумлаи мураккаб, кадом вазифаеро, ки иҷро намоянд, айнан ҳамон вазифаро ба ҷо меоваранд.

Ҷумлаҳои пайрави сабаб (adverbial clause of cause) дар забонҳои муқоисашаванда аз навьҳои маъмултарини ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба ҳисоб рафта, аз ҷиҳати шаклу мазмун ва ифода хеле гуногун мебошанд. Ҳангоми таҳлили маъноӣ – грамматикӣ ҷумлаи мураккаби тобеъ бояд ба он таваҷҷуҳ намуд, ки агар шакли ҷумла аз ҷиҳати воҳиди наҳвӣ ба назар гирифта шавад, ҷиҳати дигари он аз лиҳози сохту маъно ба инобат гирифта мешавад.

Дар заминаи таҳлили сохторӣ – маъноӣ ҷумлаи пайрави сабаб дар баробари аломату нишонаҳои шаклию созмонӣ, хусусиятҳои маъноӣ онҳо низ ба назар гирифта мешавад. Масалан: 1. «**Аз сабаби он ки** ман қашшоқ ва ба ӯ сарборӣ будам, ӯ маро бад медид» [208, с. 219]. – «**Because** I was poor and burdensome, and she disliked me» [209, p. 229]. – 2. «Вай маро маҷбур намуд, ки

кулоҳамро аз сар гирам ва чой бинӯшам, **зеро** рангам парида ва сафар хаста карда буд» [209с. 223]. – «...afterwards she insisted on my taking off my bonnet and having some tea; **for** she said I looked pale and tired» [210, p. 234].

Дар чумлаи якум дар забони тоҷикӣ чумлаи пайрави сабаб пеш аз сарчумла дар аввали чумлаи пайрав омада, бо пайвандаки «**аз сабаби он ки**» ба сарчумла тобеъ шудааст. Яъне, дар чумлаи мазкур пеш аз ҳама ҷиҳати шаклию созмонӣ ва баъдан хусусияти маъноии чумлаи пайрав ба инобат гирифта шудааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ низ сохтори чумла ба чумлаи тоҷикӣ мувофиқат намудааст. Ин ҷо пайвандаки сабабии «**because**» дар аввали чумлаи пайрав омада, чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ намудааст. Дар чумлаи англисӣ низ ҷиҳати шаклию созмонӣ ва маъноии чумлаи пайрави сабаб ба назар гирифта шудааст. Дар чумлаи дуюм бошад дар ҳар ду забони муқоисашаванда сохтори чумла аз чумлаи аввал фарқ мекунад. Дар чумлаи мазкур дар забони тоҷикӣ пайвандаки «**зеро**» баъд аз сарчумла дар аввали чумлаи пайрав қарор гирифтааст. Дар муодили англисии чумла низ сарчумла пеш аз чумлаи пайрав омада, пайвандаки «**for**» чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ намудааст.

Дар солҳои охир забоншиносони зиёде нуқсону камбудии гурӯҳбандии чумлаҳои мураккаби тобеъро нишон дода, барои аз нав гурӯҳбандӣ намудани онҳо масъалагузорӣ намудаанд. Бештари онҳо, аз ҷумла, И. Г. Чередниченко, Е. В. Кротович, Н. С. Поспелов, С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов, Н. Широкова, Б. Н. Ниёзмӯҳаммадов, Н. А. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев барои гурӯҳбандии чумлаҳои мураккаби тобеъ ақидаҳои арзишманде пешниҳод намудаанд.

Дар сарчашмаҳои таърихӣ ва илмӣ забоншиносии рус, ки дар заминаи он асосҳои назариявии илмӣ забоншиносии тоҷик, маншаъ мегирад, се меъёри асосии гурӯҳбандии чумлаҳои мураккаби тобеъ муқаррар карда шудааст.

1..Меъёри якум ба ҳаммаъноӣю ҳамвазифагӣ чумлаи пайраву аъзоҳои чумлаи сода пайвастагӣ дошта, дар муқоиса бо аъзоҳои чумлаи сода муайян

карда мешавад. Аз ин ҷост, ки ҷонибдорони чунин тарзи гуруҳбандӣ дар алоқамандӣ бо хусусиятҳои мазкур роҷеъ ба гуруҳбандӣ ва омӯзиши ҷумлаҳои пайрав масъалагузорӣ намудаанд. Дар заминаи ин меъёр муҳаққиқони соҳа ҷумлаҳои мураккаби тобеъро бо ҷумлаҳои сода қиёс намуда, ҷумлаҳои пайравро бо аъзоҳои ҷумлаи сода мувофиқ ва гуруҳбандӣ намудаанд. Ин раванди омӯзиши ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар миёнаи асри XIX ба вучуд омадааст, ки ҷонибдорони нахустини он А.Х. Востоков, Н.И. Греч, П. Е. Басистов ва И. И. Давидов мебошанд.

Баъдан ин меъёри таснифро забоншиноси рус И. Ф. Буслаев ташаккул медиҳад. Ба андешаи ӯ ҳар як сараъзои ҷумла, ба ҷуз аз хабар, метавонад дар ҷумла ифодакунандаи ҷумлаи пайрав бошад. Бинобар ин, ӯ вобаста ба меъёри мазкур мубтадо, пуркунанда, муайянкунанда, ҳол, макон, замон, тарзи амал, миқдору дараҷа ва сабабро ҳамчун навъҳои ҷумлаи пайрав қаламдод намудааст [36, с. 68].

Андешаи муҳаққиқи забоншинос И. Ф. Буслаев хеле ҷолибу арзишманд буда, то ибтидои солҳои 20-уми садаи XX таснифоти ӯро ҳамаи забоншиносон ҷонибдорӣ мекарданд. Гарчанде таснифоти мазкур дар илми забоншиносӣ нақши муҳим дошта бошад ҳам, вале бо вучуди ин, дар он баъзе норасоӣҳову камбудӣҳо низ ба мушоҳида мерасанд ва он ба тақмили алоҳидаву мукамалтаре эҳтиёҷ дорад.

Бояд гуфт, ки бо вучуди ошкор намудани баъзе норасоӣву камбудӣҳояш таснифоти мазкурро аксарияти муҳаққиқони соҳа, ҷониборӣ намуда, то ба ҳол ба он така мекунанд. Таснифоти И. Ф. Буслаев бештар аз як аср идома ёфта, олимони соҳа онро ба ҳамаи асарҳои илмию грамматикӣ ворид намудаанд.

Ба андешаи забоншиноси рус А.Н. Гвоздев яке аз камбудӣҳои асосии таснифоти анъанавии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳангоми муайян намудани навъи ҷумлаҳои пайрав яктарафа будани онҳо мебошад, ки дар он танҳо хусусиятҳои асосии сарҷумла ба назар гирифта мешаванд. Дар натиҷа тамоми хусусиятҳои хоси ҷузъҳои алоҳидаи ҷумлаҳои пайрав ошкор карда

намешаванд, зеро дар ин маврид сохтори ҷумлаи пайрав ба назар гирифта намешавад» [49, с. 78].

Мо андешаҳои забоншинос А. Н. Гвоздевро ҷонибдорӣ намуда, дар мавриди муайян намудани навъи ҷумлаҳои пайрав ба инобат гирифтани хусусиятҳои хоси ҳам сарҷумла ва ҳам ҷузъҳои алоҳидаи ҷумлаҳои пайравро зарур мешуморем, зеро ба туфайли чунин меъёри омӯзиш ошкор намудани ҷиҳатҳои сохториву маъноии ҷумлаҳои пайрав имконпазир мегардад.

Аз ин лиҳоз, ҳангоми муайян намудани хусусиятҳои ҳамаҷонибаи корбурди ҷумлаҳои пайрав онҳо бояд вобаста ба нишонаву аломатҳояшон дар дохили худ онҳо ва дар алоқамандӣ бо сарҷумла омӯхта шаванд. Ҷиҳатҳои наздикӣ ва ҳаммаъноии онҳо маънои онро надорад, ки аъзоҳои ҷумла ба пуррагӣ маънои якдигарро иваз намоянд. Аз ҳамин ҷиҳат, ҳангоми дар муқоиса бо аъзоҳои ҷумлаи сода ҷумлаҳои пайравро дақиқ омӯхтану гурӯҳбандӣ намудан на ҳамаи хусусиятҳои муҳимми онҳоро ошкор месозад.

2. Меъёри дуҷум ба омӯзиши воситаҳои алоқаи ҷумлаи пайраву сарҷумла алоқаманд аст. Ин меъёр дар муқобили меъёри аввала ҷиҳатҳои сохтории ҷумлаҳои пайравро фаро гирифта, нисбат ба меъёри аввала то андозае фарқ мекунад. Меъёри дуввум дар илми забоншиносии умумӣ ҳамчун меъёри сохторӣ шинохта шудааст. Меъёри мазкурро муҳаққиқони соҳа А.М. Пешковский, М. Н. Петерсон, Л. А. Булаховский, А.Б. Шапиро ҷонибдорӣ намуда, дар ҳамин замина навъҳои гуногуни ҷумлаҳои пайравро аз ҷиҳати сохтор ва воситаҳои алоқа ба ду гурӯҳ тақсим намудаанд: 1. Ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла тавассути пайвандакҳо тобеъ мегарданд; 2. Ҷумлаи пайрав ба сарҷумла бо ёрии калимаҳои ҳамнисбат алоқаманд мегарданд [171, с. 113].

Ба андешаи мо тарзи гуруҳбандии ҷумлаҳои пайрав вобаста ба меъёри дуҷуми омӯзиши воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои пайрав аз нигоҳи муҳаққиқони номбурда ба мақсад хеле мувофиқ аст, зеро пайвандакҳо ва калимаҳои ҳамнисбат воситаҳои асосии грамматикӣ ҷумлаҳои пайрав ба ҳисоб рафта, дар ташаккули таҳаввули онҳо аз ҷиҳати сохтору маъно нақши муҳим доранд.

Аз ин чост, ки ин нуқтаро то ба имруз муҳаққиқони соҳаи наҳв ҷонибдорӣ намуда, дар корҳои илмӣ хеш ба инобат гирифтаанд.

Меъёри таснифоти А. Б. Шапиро аз нуқтаи назари муҳаққиқон ҳар гуна баҳогузорӣ карда шудааст. Аз ҷумла, муҳаққиқи рус Н. С. Поспелов таснифоти А. Б. Шапироро дар илми забоншиносӣ қадаме ба пеш шуморида, аҳаммият ва мавҷудияти ҷонишинҳои нисбӣ ва калимаҳои ҳамнисбатро ҳамчун баҳши асосии ҷумлаҳои мураккаб нишон додааст [128, с. 53], ки ин андеша ба ҳақиқат наздик аст.

Муҳаққиқи рус С. И. Абакумов меъёри таснифоти забоншинос Шапироро рад намуда, изҳор менамояд, ки чунин меъёр таснифи ҷумлаҳои мураккаби тобеъро душвор месозад ва дар ин ҳолат истифодаи калимаҳои ҳамнисбат ба сифати меъёр маҳдуд мегарданд. Ба андешаи ӯ муносибатҳои маъноие, ки тавассути ҷумлаҳои пайрав нишон дода мешаванд, ҳамонҳое мебошанд, ки бо ёрии аъзоҳои ҷумла ифода гардидаанд [1, с. 53]. Забоншинос Абакумов чиҳати маъноии ҷумлаҳои пайравро бештар ба инобат гирифта бошад, Шапиро ба хусусияти созмони онҳо бештар таваҷҷуҳ намудааст. Саҳми А. Б. Шапиро дар такмилу таҳқиқи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳамчун воҳиди томи наҳвӣ хеле назаррас буда, мавсуф нақши калимаҳои ҳамнисбатро ба сифати меъёри иловагӣ дар муайян намудани навъҳои алоҳидаи ҷумлаи пайрав хеле муҳим мешуморад.

3. Меъёри сеюми омӯзиши гурӯҳбандии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ меъёри сохторӣ – маъноӣ номгузорӣ шудааст. Меъёри мазкур нисбат ба меъёрҳои якум ва дуюм дорои вижагиҳои васеътар буда, дар заминаи он ҳам нишонаву аломатҳои созмонӣ ва ҳам хусусиятҳои маъноии омӯзиши қисматҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ ба инобат гирифта шудааст.

Забоншиноси рус Багородитский аз рӯйи гуруҳбандии сохториву маъноии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ чунин аломату нишонаҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъро муайян намудааст: «1. Ҷумлаҳои пайрав ба чӣ тааллуқ доранд; 2. Ҷумлаҳои пайрав бо чӣ алоқаманд мешаванд; 3. Ин ҷумлаҳо чӣ гуна ифодаҳои

маъной доранд» [30, с. 12].

Муҳаққиқи рус Н. С. Поспелов дар навбати худ меъёри гурӯҳбандии В. А. Богородитскийро боз ҳам такмил дода, онро дар заминаи комёбиву навовариҳои илми забоншиносии муосир ҳамачиҳата асоснок менамояд. Мавсуф пас аз таҳқику пажуҳиши пурраи масъалаи мазкур қисмҳои таркибии ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ҳамчун ҷумлаҳои алоҳида ғайриимкон шуморида, онҳоро ҳамчун унсурҳои ба ҳам алоқаманд ва ғайримустақили сохти ягонаи нахвӣ муқаррар намудааст [128, с. 336].

Меъёри сохторӣ – маъной дар асарҳои бештари муҳаққиқони рус, ба монанди, В. А. Белошапкина, С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов, И. А. Федосов, К. П. Орлов боз ҳам бештар такмил дода шуда, мавриди таҳқику пажуҳиши бештар қарор гирифтааст. Муҳаққиқ В. А. Белошапкина мазмуну мундариҷаи асосии меъёри сохторӣ маъноии омӯзиши ҷумлаҳои мураккаби тобеъро чунин маънидод намудааст: «Таснифи сеюм аз дарки васеътари шакли ҷумлаи мураккаби тобеъ бармеояд; ба мафҳуми «намуди сохторӣ–семантикӣ» асос ёфтааст. Азбаски он ҳамзамон меъёрҳои сохторӣ ва семантикиро ба инобат мегирад, онро таснифоти сохторӣ–маъной меномиданд. Асоси ин таснифро муқаррар намудани хусусияти муносибати ҷузъҳои асосӣ ва тобеъ ташкил медиҳад» [24, с. 218].

Пажуҳиши ҷумлаҳои мураккаби тобеъро дар асоси меъёри сохторӣ–маъной дар забоншиносии форс муҳаққиқи рус, Ю. А. Рубинчик ва донишманди эронӣ А. М. Шафой пеша намудаанд, ки ин қадами аввалин дар илми эроншиносӣ мебошад. Муҳаққиқи рус, Ю.А. Рубинчик аломату нишонаҳои шаклию маъноии ҷумлаҳои мураккаби тобеъро чунин маънидод намудааст: «Ҷумлаҳои пайрав на аз ҷиҳати сохт ва на аз ҷиҳати маъно ба аъзоҳои ҷумлаи сода баробар нестанд: онҳо аз ҷиҳати вазифаи синтаксисӣ ва маъноии худ бо аъзоёни ҷумлаи сода қисман таносуб доранд, аъзоҳои ҷумлаи сода ва ҷумлаҳои пайрав аз ҷиҳати таркибӣ ва маъной на танҳо аз ҷиҳати тобеияти грамматикӣ, инчунин аз ҷиҳати вазифаи маъной–синтаксисии худ

низ аз ҳамдигар фарқ доранд» [134, с. 92].

А. М. Шафой чонибдори таснифоти гурӯҳи олимоне мебошад, ки дар асоси гурӯҳбандӣ ва омӯзиши ҷумлаҳои мураккаби тобеъ муносибатҳои маъноии ҷумлаҳои пайрав ва роҳу воситаҳои алоқаи грамматикӣ онҳоро ошкор намудаанд.

Дар забоншиносии тоҷик нахустин донишманде, ки масъалаи меъёри сохторӣ – маъноӣ ва омӯзишу гурӯҳбандии ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ба риштаи пажӯҳиш даровардааст, Д. Тоҷиев мебошад. Муҳаққиқ ҳангоми пажӯҳиши навъҳои алоҳидаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бештар ба ҷиҳатҳои шакливу маъноии ҷумлаҳои пайрав таваҷҷуҳ намуда, онҳоро дар алоқамандӣ бо сарҷумла ва воситаҳои грамматикӣ ба инобат мегмрад. Ӯ дар монографияи худ – «Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забони адабии ҳозираи тоҷик», ки ҷиҳатҳои меъерӣ ва шаклию маъноии ҷумлаҳои мураккаби тобеъро дар бар мегирад, масъалаи ба роҳ мондани меъёри ягонаи ҷумлаҳои мураккаби тобеи забони тоҷикӣ ва нишонаву аломатҳои асосии онҳоро ба таври мушаххас ва бо шохидҳои дақиқ нишон додааст. Аз ҷумла, ӯ ҳангоми таҳлил ва гурӯҳбандии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба назар гирифтани нақши пайвандакҳои тобеъкунанда, калимаҳои ба пайвандакҳо ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ хабарии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, хусусиятҳои интонасионӣ ва сохти онҳо, муносибатҳои маъноӣ асосӣ ва иловагии ҷумлаи пайрав ва сарҷумларо таъкид менамояд [156, с. 9].

Андеша ва равияи пешниҳоднамудаи Д. Т. Тоҷиев дар забоншиносии тоҷик мавқеи хеле устувор пайдо намуда, баъдан дар заминаи пажӯҳиши ӯ якҷанд рисолаҳои илмӣ таълиф гардидаанд, ки ба шогирдону пайравони ӯ таалуқ доранд. Ба ин масъалаи мураккаб як гурӯҳ муҳаққиқони наҳви забони тоҷикӣ аз ҷумла, М. Н. Қосимова., Ш. Рустамов., К. Қаландаров., С.Атобуллоев., Ф. Зикриёев., Ҳ. Ҳусейнов., Д. Ҳоҷаев., Р. Асозода таваҷҷуҳ намуда, роҷеъ ба паҳлуҳои гуногуни ҷумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ рисолаҳои илмӣ дифоъ намудаанд ва мо низ дар таҳқиқоти худ аз

сарчашмаҳои илмӣ зикргардида истифода намудем.

Таҳқиқоти Ф. Зикриёев ба баррасӣ ва таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ алоқамандӣ дошта, он дар гурӯҳбандии ҷумлаҳои мураккаби тобеи забони тоҷикӣ аҳаммияти басо муҳим дорад. Муҳаққиқ дар баробари равиши анъанавии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ инчунин таъкид менамояд, ки: «Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои пайраве низ вучуд доранд, ки онҳо ба аъзоҳои ҷудогонаи сарҷумла тобеъ ва ҳамвазифа набуда, ба моҳияти умумии сарҷумла алоқаманд мебошанд» [64, с. 31-52].

Таҳқиқ ва омӯзиши хусусиятҳои сохторӣ - маъноии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони англисӣ аз ҷониби англисшиноси рус Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг, В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, Е. В. Прокофьева, О. Н. Кожевникова, С. Е. Сквирская, З. М. Райнес, С. Кулиева, М. А. Беляева, Т. А. Барабаш, М. Я Блох, В. С. Денисова, А. И. Лебедева, В. Н. Жигадло, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик ва дигарон мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст, ки ҳар яке дар ин маврид андешаҳои ҷолиб баён намуда, наwgонии тозаеро ворид намудаанд.

Муҳаққиқи наҳви забони англисӣ Л. С. Бархударов дар забони англисӣ 8 наъми ҷумлаҳои пайрави ҳолро нишон медиҳад, ки онҳо ҳамчун ҳолшарҳкунандаи муносибатҳои: замон, макон, сабаб, натиҷа, мақсад, шарт, ҳилоф ва муайянкунанда истифода гардида, нисбат ба сарҷумла мустақилияти нисбӣ доранд. Ба андешаи ӯ дар ҷумлаҳои пайрави ҳол сарҷумла ба осонӣ фарқ карда мешавад ва аксари ҷумлаҳои пайрави ҳол аз сарҷумла ҷудо мешаванд, хусусан, ҳангоме ки пеш аз сарҷумла меоянд ва дар ин маврид ҷумлаи пайрав бештар аз ҷиҳати маъно бо тамоми сарҷумла алоқаманд мегардад. Аммо муҳаққиқ дар хусуси мавҷудияти ҷумлаҳои пайрави миҳдору дараҷа ва тарзи амал чизеро қайд накардааст [21, с. 410].

Андешаи муҳаққиқи мазкур дар мавриди он, ки ҷумлаҳои пайрав ҳангоми пеш аз сарҷумла қарор гирифтанишон аз ҷиҳати маъно ба тамоми сарҷумла алоқамандӣ доранд, қобили қабул аст, аммо дар сурате ки ӯ вучуд доштани

чумлаҳои пайрави тарзи амал ва микдору дараҷаро қайд накардааст, аз он шаҳодат медиҳад, ки навъҳои мазкури чумлаҳои пайрави ҳол аз ҷониби ӯ ба пуррагӣ омӯхта нашудааст.

Муҳаққиқи дигари забони англисӣ В. Л. Каушанская аз ҷиҳати ифодаи маъно ба мавҷудияти 9 навъи чумлаҳои пайрав: замон, мақсад, макон, сабаб, шарт, муайянкунанда, натиҷа ҳилоф тарзи амал. ишора намудааст. Яъне, ӯ вучуд доштани чумлаи пайрави тарзи амадро низ эътироф менамояд. Ба андешаи ӯ чумлаҳои пайрав нисбат ба сарҷумла муносибати ҳолшарҳдиҳандаро ба ҷо оварда, ҳар яки онҳо вобаста ба маънои ҳолшарҳдиҳандагии худ ба сарҷумла алоқаманд мешаванд. Аз як ҷиҳат онҳо бо сарҷумла тавассути вергул чудо карда шаванд, аз тарафи дигар, ҳамчун қоида, вергул истифода намешавад. [91, с.344].

Муҳаққиқи англисшинос М. А. Беляева роҷеъ ба пайвандакҳои тобеъкунандаи чумлаҳои пайрави ҳол дар забони англисӣ изҳори назар намуда, пайвандакҳои тобеъкунандаи: **that–ки, if–агар, after–баъд аз он ки, because–барои он ки, чунки, зеро ки** ва ғайраҳо ё калимаҳои ҳамнисбат: **who–кӣ, whose–аз они ки, when–қай, where–дар ҷуҷо-ро** ҳамчун воситаи алоқии чумлаҳои пайрав маънидод менамояд» [26, с. 263].

Муайян ва ошкор намудани хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории навъҳои гуногуни чумлаҳои пайрав бо сарҷумла маҳз тавассути мувофиқат намудани ҷиҳатҳои шаклу маъноии онҳо имконпазир мегардад. Бинобар ин, мо ҳангоми таҳқиқи хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории чумлаи пайрави сабаб ба сарҷумла ва алалхусус, ба он аъзое, ки чумлаи пайрав маҳз ба он вобаста гардида, маъно ва мундариҷаи онро тавзеҳ медиҳад, таваҷҷуҳ намудем, зеро чумлаи пайрав ба кадом аъзои сарҷумла, ки тобеъ гардад, барои ифодаи чумлаи пайрави мазкур ҳадафи асосӣ ба шумор рафта, моҳияту вазифаи чумлаи пайрави сабаб ба ифодаи ҳамон аъзои чумла вобаста мегардад. Аз ин рӯ, зарурати ифодаи маъно ва моҳияти чумлаи пайрави сабаб бештар дар он зоҳир меёбад, ки он сабаби ба вуқӯъ омадани амали сарҷумларо ифода намуда, фикри дар сарҷумла

баёнгардидаро исбот менамояд ва сабабгори ба вучуд омадани амали сарчумла мегардад. Масалан: 1. «Ба назарам, дигар пироханҳо ҳеҷ гоҳ мисли ин пирохан ба ман ин қадар шинам набуданд, **зеро** ягонтои онҳоро ман бо чунин кайфияти роҳатбахш ба бар накарда будам» [208, с.253]. – «It seemed no attire had ever so well become me, **because** none had I ever worn in so blissful a mood» [209, p. 244]. – 2. «Ман бори дигар ба гӯшаш гуфтам, ки беҳтараш ба ман якбора перохани тиллоӣ ва кулоҳи нукрагӣ бихарад, **зеро** ҳеҷ гоҳ онро ба бар нахоҳам кард» [208, с. 263]. – «I told him in a new series of whispers, **that** he might as well buy me a gold gown and a silver bonnet at once: I should never venture to wear his choice» [209, p. 254].

Дар ҷумлаи якуми тоҷикӣ пайвандаки **зеро** баъд аз сарчумла дар аввали ҷумлаи пайрави сабаб омада, сабаби ба вуқӯ омадани амали дар сарчумлаифодагардидаро собит намудааст. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки **зеро** муодили англисии он **because** истифода шуда, сабаби воқеъ гардидани амали сарчумларо нишон додааст. Дар ҷумлаи дуюм бошад дар забони тоҷикӣ пайвандак истифода шудааст, аммо дар ҷумлаи забони англисӣ пайвандак истифода нашуда, ба ҷойи он аломати ду нуқта сарчумларо аз ҷумлаи пайрав ҷудо намудааст. Яъне, баъд аз сарчумла каме оҳанги ист (интонатсия) мушоҳида мешавад ва ҷумлаи пайрав нисбат ба сарчумла каме бошиддаттар талаффуз мешавад: « **I should never venture to wear his choice**»

Аз ҷумлаҳое, ки марбут ба хусусиятҳои сохториву маъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар боло оварда шуданд, ба хулосае омадан мумкин аст, ки ин навъи ҷумлаҳои пайрав дар забонҳои муқоисашаванда дар аксар маврид аз ҷиҳати ифодаи маъно ва мазмун ба ҳам мувофиқат намоянд ҳам, аз ҷиҳати шаклу сохтор (истифодаи пайвандакҳо, интонатсия) аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

1.4. Хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда

Дар таркиби чумлаҳои пайрави ҳол чумлаҳои пайрави натиҷа (adverbial clause of result) дорои хусусиятҳои ба худ хоси синтаксисӣ мебошанд ва алоқамандии ин навъи чумлаҳои пайрав қариб дар ҳама навъҳои чумлаҳои пайрав ба мушоҳида мерасанд.

Чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави натиҷа (adverbial clause of result) яке аз навъҳои нисбатан камистеъмол дар забони тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, роҷеъ ба чумлаҳои пайрави натиҷа дар сарчашмаҳои забоншиносии тоҷику англис маълумотҳо нисбатан камтар ба назар мерасанд. Бинобар ин метавон зикр намуд, ки ин навъи чумлаҳои пайрав то ҳоло дар илми забоншиносии тоҷику англис ба таври мукамал омӯхта нашудааст. Танҳо доир ба чумлаҳои пайрави натиҷа якчанд мақолаи илмӣ нашр шудааст, ки албатта ҳамаи паҳлуҳои ин навъи чумлаҳои пайравро фаро гирифта наметавонад.

Роҷеъ ба чумлаи пайрави натиҷа забоншиносии тоҷик Д. Т. Тоҷиев дар маҷаллаи «Мақтаби Советӣ» ҳанӯз соли 1964 мақолаи илмӣ таҳия намуда, андешаи худро ба таври зайл баён карда буд: «Чумлаи пайрави натиҷа дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеъ натиҷа ва ҳулосаи фикри дар сарчумла ифодашударо нишон медиҳад. Чумлаи пайрави натиҷа ҳамеша тамоми сарчумларо шарҳ медиҳад. Дар чумлаҳои мураккаби тобеи пайрави натиҷадор муносибатҳои натиҷа ва сабабро равшан мушоҳида мекунем: дар ин чумлаҳои мураккаб сарчумла сабабро фаҳмонад, чумлаи пайрав натиҷаи онро ифода менамояд» [153, с. 23].

Муҳаққиқи англисшиносии рус Г. Н. Погожих пас аз таҳқику баррасии чумлаҳои пайрави натиҷа дар забони англисӣ (adverbial clause of result) ба чунин натиҷа расидааст: «Чумлаи пайрави натиҷа натиҷаи амали фикри дар сарчумла ифодаёфтaro мефаҳмонад ва бо сарчумла тавассути пайвандакҳои тобеъкунандаи **«that»**, **«so that»**, **«such that»** тобеъ мешавад» [127, с. 133].

Дар робита ба ҳамин масъала донишманди тоҷик К. Усмонов низ ба типологияи муқоисавии чумлаҳои пайрави ҳол таваччуҳи махсус зоҳир

намуда, дар китоби худ «Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» ҷумлаи пайрави натиҷаро (adverbial clause of result) ба таври зайл маънидод менамояд: «Ҷумлаи пайрави ҳоли натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда ё оқибати амал ё ҳолатеро, ки дар сарҷумла ифода шудааст, зикр менамояд. Ин навъ ҷумлаи пайрав бо сарҷумла тавассути пайвандаки «**so that-ки**», «**so... that**» —«**чунон ...ки**» алоқаманд мешавад» [158, с 364]. Яъне, андешаи муҳаққиқон К. Усмонов ва Г. Н. Погожих хеле наздик буда, ба ҳам мувофиқат мекунад. Муҳаққиқони мазкур пайвандакҳои ҷумлаи пайрави натиҷаро дар забони англисӣ ҳамчун «**so that**» ва «**such that**» нишон додаанд, ки гунаи тоҷикии он пайвандаки «**ки**» ба шумор меравад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҷумлаҳои пайрави натиҷаро (adverbial clause of result) ба ҷумлаҳои пайрави сабаб (adverbial clause of cause) баргардонидан душвор нест. Дар ин маврид, ҷумлаи пайрав сабабро фаҳмонад, сарҷумла натиҷаи онро нишон медиҳад. Масалан: «Худи ӯ саҳт монда шуда буд, **бинобар ин** кӯшиш мекард, ки дар бораи чизи дигаре фикр кунад» [210, с. 87]. – «He felt very tired now and he tried to think about other things» [210, p. 86]. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ «Худи ӯ саҳт монда шуда буд», сарҷумла буда, «**бинобар ин** кӯшиш мекард дар бораи чизи дигаре фикр кунад» ҷумлаи пайрави сабаб мебошад, ва пайвандаки сабабии **бинобар ин** барои ифодаи натиҷаи амали сарҷумла истифода шудааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ ҷойи пайвандаки «**бинобар ин**» - ро пайвандаки англисии «**and**» иваз намуда, натиҷаи амали сарҷумларо муайян намудааст. Аслан пайвандаки «**and**» ки муодили тоҷикии он пайвандаки «ва» мебошад, дар забони тоҷикӣ ҳамчун пайвандаки пайвасткунанда эътироф гардидааст, аммо ҳангоми тарҷумаи ҷумлаҳо аз забони тоҷикӣ ба англисӣ ё баръакс мушоҳида карда мешавад, ки пайвандаки мазкур дар забони англисӣ ба вазифаи пайвандаки тобеъкунанда низ истифода шуда метавонад. Ба андешаи банда агар дар ҷумлаи забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки «**and**» пайвандаки «**so that**» истифода мегардид, мазмуни ҷумлаи забони тоҷикро равшантар инъикос менамуд, чунки дар

аксарияти сарчашмаҳои забоншиносӣ аз ҷониби муҳаққиқони забоншинос муодили пайвандаки «**бинобар ин**» пайвандаки «**so that**» эътироф гардидааст.

Дар забонҳои муқоисашаванда ҷумлаҳои пайрави натиҷа ба монанди ҷумлаҳои пайрави сабаб робитаи сабабу натиҷаро инъикос мекунанд. Ҷумлаҳои пайрави натиҷа, ҳамчун қоида, ҳамеша ба натиҷаи амали сарҷумла ишора мекунанд. Дар сарҷумла ва ҷумлаи пайрав баробарӣ мушоҳида намешавад ва аъзоёни дигари ҷумла онро шарҳ намедихад.

Дар бораи теъдоди пайвандакҳои ҷумлаи пайрави натиҷа (adverbial clause of result) андешаҳои муҳаққиқон яксон нест. Масалан, З. Кулиева панҷ хели пайвандакҳои ҷумлаи пайрави натиҷаро дар забони англисӣ нишон дода бошад, Г. Н. Погожих ба се навъи пайвандакҳои ҷумлаи пайрави натиҷа дар забони англисӣ ишора намудааст. З. Кулиева, бархе аз пайвандакҳои ҷумлаи пайрави сабабро, ба гурӯҳи пайвандакҳои ҷумлаҳои пайрави натиҷа ворид намудааст. Масалан: «**I went away because there was no one there**». – «Ман аз он ҷо рафтам, **чунки** дар он ҷо касе намонд [100, с. 92]. Дар ҷумлаи мазкур пайвандаки тобеъкунандаи «**because**» – «**барои он ки**» маънои натиҷаро ифода намудааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ «**I went away**» сарҷумла буда, «**because there was no one there**» ҷумлаи пайрави натиҷа махсус меёбад. Дар муодили ҷумла ба забони тоҷикӣ «**ман аз он ҷо рафтам**», сарҷумла буда, «**чунки он ҷо касе намонд**» ҷумлаи пайрав ба ҳисоб меравад. Хабарӣ сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар забонҳои муқоисашаванда дар замони гузашта омадааст (рафтам, намонд - went, was no). Сохтори ҷумлаҳо дар ҳар ду забон (тоҷикӣ ва англисӣ) ба ҳамдигар мувофиқат намудааст. Мо ба андешаи муҳаққиқ Кулиева розӣ шуда наметавонем, зеро пайвандаки «чунки» хоси ҷумлаи пайрави сабаб мебошад. Зеро сабаби рафтани ман аз он ҷо дар он буд, ки дар он ҷо касе намонд. Яъне, ҷумлаи пайрав тавассути пайвандаки «чунки» сабаби иҷрои амали сарҷумларо шарҳу тавзеҳ додааст.

Забоншинос З. Кулиева, пайвандаки замонии *since*–**ҳоло ки, аз бозе ки**–ро низ марбут ба ҷумлаи пайрави натиҷа доништа, чунин мисол овардааст: *Since*

you have finished your work, you may go home. – **Ҳоло ки** ту коратро тамом кардӣ, метавонӣ ба хона равӣ [100, с. 94]. Ба андешаи ӯ, «*Since you have finished your work*», ҷумлаи пайрави натиҷа буда, «*you may go home*», сарҷумла ба ҳисоб меравад. Дар муқоиса бо ҷумлаи забони тоҷикӣ низ, «**Ҳоло ки ту коратро тамом кардӣ**»-ҷумлаи пайрави натиҷа буда, «**метавонӣ ба хона равӣ**» сарҷумла махсуб меёбад. Хабарӣ сарҷумла дар ҳар ду забон дар замони гузашта (*have finished-тамом кардӣ*) ва хабарӣ ҷумлаи пайрав (*may go-метавони равӣ*) дар замони оянда ифода гардидааст. Сохтори ҷумла дар забонҳои мавриди таҳқиқ ба ҳам мувофиқат намудааст. Яъне, дар ҳар ду забон ҳам ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла омада, фикри дар сарҷумла баёнгардидаро шарҳу эзоҳ додааст. Агарчи забоншинос Кулиева ақидаи хешро бо мисолҳо исбот намудааст, аммо ба фикри ӯ чандон розӣ шуда наметавонем, чунки пайвандакҳои «**ҳоло ки**» ва «**аз бозе ки**» ё муодили англисии онҳо пайвандаки «**since**» ба ҷумлаҳои пайрави замон марбут доништа мешаванд.

Дар хусуси ҷумлаҳои пайрави натиҷаи забони англисӣ муҳаққиқи англисшиноси рус М. А. Беляева низ пажӯҳиши махсус ба анҷом расонидааст, ки натиҷаи кори худро чунин тавзеҳ додааст: «Ин ҷумлаҳои пайрав натиҷаи фикри дар сарҷумла баёнгардидаро ифода намуда, ба сарҷумла тавассути пайвандаки **that – ки**, ки он ба ҳоли миқдору дараҷа **so – чунон**, ҳамчунон, ки ба сарҷумла таалуқ дорад ва пайвандаки таркибии **so that – барои ҳамин, ҳамин тариқ** тобеъ мешаванд» [26, с. 273].

Инчунин, ӯ қайд менамояд, ки ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забони англисӣ метавонанд бо сарҷумла бе пайвандак тавассути интонатсия (оҳанги гуфтор) тобеъ шаванд, ки ин қоида дар ҷумлаҳои пайрави забони тоҷикӣ низ ҷой дорад: «*I never thought I should see you again*» Дар муодили ҷумла ба забони тоҷикӣ пайвандаки тобеъкунандаи «**ки**» истифода шудааст: «**Ман ҳеҷ гоҳ фикр намекардам, ки туро бори дигар мебинам**» [26, с. 264]. Муҳаққиқ бар он андеша аст, ки «туро бори дигар мебинам» натиҷаи амали сарҷумла аст. Яъне, ман ҳеҷ гоҳ фикр намекардам, ки дар натиҷа туро боз мебинам. Дар

асл чумлаи мазкур чумлаи пайрави пуркунанда буда, дар таркиби сарчумлаи он зарфи замони «ҳеҷ гоҳ» истифода гардида, ба тобиши маънои замон ишора менамояд. Дар чумлаи забони англисӣ пайвандак истифода нашуда, чумлаи пайрав тавассути интонатсия ба сарчумла тобеъ гардидааст. Ҳол он ки метавонист муаллиф баъд аз сарчумла пайвандаки «**that**» – ро истифода барад. Масалан: «I never thought **that** I should see you again».

Муҳаққиқи англисшиноси рус Т. А. Барабаш пайвандакҳои *so that-ки, so... that-чунон...ки, such that-ончунон ки*-ро ба пайвандакҳои чумлаи пайрави натиҷа марбут дониста, истифодаи ҷонишинҳои **чунон** ва **ончунон** – ро дар чумлаҳои пайрави натиҷа ҷонибдорӣ менамояд ва таъкид месозад, ки ҷонишинҳои зикргардида ба ғайр аз ифодаи натиҷа маънои чумлаи пайрави миқдору дараҷаро низ ифода менамоянд» [19, с. 231].

Донишмандони англисшиноси рус, В. И. Жигадло ва И. П. Иванова рӯч ба чумлаҳои пайрави натиҷа дар забони англисӣ таваҷҷуҳ намуда, андешаи худро ба таври зайл баён намудаанд: «Чумлаи пайрави натиҷа аз натиҷаи амале, ки аз мазмуни сарчумла бармеояд ва тавассути пайвандаки **that – ки** ба зарфи миқдору дараҷаи **so – чунон** ва сарчумла бо пайвандаки таркибии **so that – ончунон** ифода меёбад. Дар навбати аввал сохтори чумла якъзога мебошад; калимаи ҳамнисбат–зарфи **so** чумлаи пайравро ифода мекунад. Чумлаи пайрави натиҷа оқибати амалу ҳолати дар сарчумла ифодаёфтaro ифода мекунад». Ба ақидаи онҳо ҳангоме ки чумлаҳои пайрави натиҷа бо зарфи миқдору дараҷа дар сарчумла алоқамандӣ доранд, муносибати натиҷа байни сарчумла ва чумлаи пайрав дар худ маънои миқдору дараҷаро зоҳир менамояд [63, с.311]. Масалан: – 1. «Гоҳе худро чунон хаста эҳсос мекард, **ки** дуохоро фаромӯш мекард» [210, с. 83]. – «Sometimes he would be so tired **that** he could not remember the prayer» [210, p. 82]. – 2. «Дарахтон ончунон аз бозгашти кӯдакон хурсанд буданд, **ки** шукуфон шуда онҳоро зери гулҳо мепошонданду шоҳаҳои худро навозишкорона болои сарашон алвонҷ медоданд» [207, с. 59]. – «...the trees were so glad to have the children back again

that they had covered themselves with blossoms, and were waving their arms gently above the children's heads» [207, p. 58]. Дар чумлаи якуми забони тоҷикӣ гарчанде зарфи микдору дараҷаи «**чунон**» дар таркиби сарчумла омада, ба чумлаи пайрави натиҷа тобиши маъноии микдору дараҷаро дода бошад ҳам, вале пайвандаки «**ки**» дар аввали чумлаи пайрав омада, натиҷаи иҷрои амали амали сарчумларо собит намудааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ бошад, зарфи микдору дараҷаи «**so**» ва пайвандаки «**that**» истифода шудааст. Дар мисоли дуом бошад дар забони тоҷикӣ зарфи микдору дараҷаи «**ончунон**» истифода шудааст ва дар таркиби сарчумла ду чумлаи пайрави натиҷа бо феълҳои «мепӯшонданд» ва «алвонҷ медоданд» ва пайвандаки «**ки**» чида шуда омадааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ низ зарфи «**so**» ва пайвандаки «**that**» истифода гардидааст.

Забоншинос Н. Раҳмонова дар диссертатсияи доктории хеш, ки роҷеъ ба чумлаҳои пайрави ҳоли забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва англисӣ омода гардидааст, чумлаҳои пайрави натиҷаро ба қатори чумлаҳои пайраве ворид менамояд, ки дар он натиҷаи амали сарчумла инъикос гардидааст ва истифодаи ҷонишинҳои **so-чунон** ва **so that**-ро, ки муодили тоҷики онҳо **бинобар ин (барои ҳамин)** мебошанд ба мисли забоншиносони дигар дар чумлаҳои пайрави натиҷа ҷонибдорӣ менамояд [132, с.192].

Воқеан, андешпҳои муҳаққиқони номбурда дар робита ба ин масъала асоснок дониста мешавад ва бо боварии комил метавон гуфт, ки ҷонишинҳои «**чунон**» ва «**ончунон**» ва гунаи англисии он «**so**» ва «**so that**» дар таркиби сарчумлаи чумлаҳои пайрави натиҷа фаровон истифода гардида, образнокии ин навъи чумлаи пайравро ба таври комил инъикос менамоянд.

ХУЛОСАИ БОБИ 1

Ба ҳамин тариқ ҳангоми таҳқику таҳлили сарчашмаҳои назариявии чумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои муқоисашаванда ба комёбиву навгонии илми забоншиносии муосир, бо усулҳои пешниҳоднамудаи муҳаққиқони соҳа, профессор Д. Т. Тоҷиев, Ш. Рустамов, Ф. Зикриёев, Ҳ.

Ҳусейнов, М. Қосимова, З. Асозода, Д. Хочаев, В. Л. Қаландаров К, Каушанская, В. Л, Качалова К. Н, Бархударов Л. С, Барабаш Т. А, Кобрина Н. А, Кулиева З, Раҳмонова Н. Ш ва муҳаққиқони дигари тоҷику рус ва англис таъя намуда, ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаро дар алоқа бо сарҷумла аз назар гузаронида, аломату нишонаҳои шаклӣ ва ҷиҳати маъноии онҳоро то андозае мавриди таҳқику баррасӣ қарор додем.

Аз ин лиҳоз, ошкор намудану нишон додани вижагиҳои маъноӣ – сохторӣ ва нахвӣи навъҳои алоҳидаи ҷумлаҳои пайрав аз ҷумла, ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа, ҷиҳатҳои ба сарҷумла алоқаманд будани шаклу маъноии онҳоро то андозае мушаххас менамояд. Аз ин рӯ, дар заминаи таҳқиқи хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории ҷумлаҳои пайрави натиҷа низ, ба ҳама аъзо, ки ҷумлаи пайрав ба он алоқаманд буда, маъно ва мундариҷаи онро шарҳу эзоҳ медиҳад, диққати махсус бояд дод, ҷунки ҳама аъзои сарҷумла, ки ҷумлаи пайрави натиҷа ба он тобеъ мегардад, барои ифода ва нишон додани моҳияту вазифаи ҷумлаи пайрави мазкур ба ҳама аъзои ҳулосашаванда марбут буда ба он алоқамандии мустаҳкам дорад.

Аз натиҷаи таҳқиқи хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар заминаи матнҳои тарҷумашудаи асарҳои бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷиҳатҳои ба ҳам монанд ва тафовутпазири онҳо ошкор карда шуд ва бояд таъкид намуд, ки ин навъи ҷумлаҳои пайрав дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нақши муҳим дошта, аз ҷиҳати сохту маъно ва воситаҳои грамматикӣ ба ҳамдигар вобастагии қавӣ доранд.

БОБИ 2. ВОСИТАҲОИ ГРАММАТИКИИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ВА НАТИҶА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Маълумоти муқаддимотӣ. Дар забоншиносии тоҷику англис роҷеъ ба воситаҳои грамматикӣ ва роҳҳои алоқаи ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаб маълумоти зиёде дода шудааст, ки доир ба он муҳаққиқони нахвиносо андешаҳои пурқиммати хешро баён намудаанд.

Забоншиносии тоҷик Б. Ниёзмӯҳаммадов дар робита ба ин мавзӯ андешаи худро баён намуда, ҳамаи он воситаҳои алоқаро одатан ба ду гурӯҳ ва вобаста ба онҳо ҷумлаҳои мураккабро низ ба ду гурӯҳи калон: ҷумлаҳои мураккаби тобеи пайвандакдор ва ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепаивандак ҷудо намудааст [115, с. 22–56].

Дар робита ба масъалаи хусусиятҳои грамматикӣ ва воситаҳои алоқаи ҷумлаи пайравии сабаб бо сарҷумла дар китоби дарсӣ барои мактабҳои олии танҳо чунин қайд гардидааст: «Ҷумлаи пайравии сабаб сабаби иҷро шудан ва ё нашудани амали сарҷумларо ифода менамояд. Ҷумлаи пайравии сабаб бо сарҷумла ба воситаи пайвандакҳои азбаски, чунки, зеро, зеро ки, модом ки, ки, ба сабаби он ки, ба сабаби ин ки, аз сабаби он ки пайваست мешавад. Ҷумлаи пайравии сабаб ҳам дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеи бепаивандак бо интонатсия ба сарҷумла тобеъ мешавад» [112, с. 143-153]. Дар китоби мазкур шумораи пайвандакҳои сабаб аз шаш то ба нӯҳ расидааст, аммо хусусиятҳои грамматикии ҷумлаи пайравии сабаб ба таври мукамал мавриди пажӯҳишу баррасӣ қарор нагирифтааст.

Барои ба ҳам алоқаманд намудани сарҷумла ва ҷумлаи пайрав нақши пайвандакҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле муҳим ва назаррас буда, мавқеи ҷумлаҳои пайравро асосан вобаста ба пайвандакҳо муайян месозанд. Дар забоншиносии тоҷику англис муҳаққиқони соҳаи нахв роҷеъ ба воситаҳои асосии алоқаи грамматикии ҷумлаҳои мураккаби бепаивандак, аз ҷумла

мураккаби тобеъ, андешаҳои мухталиф баён намудаанд, аммо то ба ҳол мавзуи мазкур ба таври мукамал ҳаллу фасли худро наёфтааст.

Роҳҳои асосии алоқаи ҷумлаҳои пайрави сабаб бо сарҷумларо забоншиноси тоҷик Ш. Рустамов таҳқиқ намуда, калимаҳои нисбӣ, интонатсия ва мутобиқати шаклҳои сиғаи феълӣро ҳамчун воситаҳои асосии ба ҳам алоқаманд гардидани сарҷумла ва ҷумлаи пайрави сабаб ва нишондиҳандаи муносибати онҳо мешуморад [138, с 61– 62].

Аз ин рӯ, ҳангоми алоқаманд намудани сарҷумла бо ҷумлаи пайрав, имкон дорад, ки пайвандак ва калимаҳои ҳамнисбате, ки ба вазифаи пайвандак омадаанд, истифода нагарданд, аммо бидуни истифодаи интонатсия, мутобиқати шаклҳои сиғаи феълӣ ва ҷобачогузории калима ва ҷумлаҳо ташаккул додани ҷумлаи мураккаб ғайриимкон мебошад. Бо вучуди ин, чунин тарзи алоқаро бо робитаи пайвандакӣ як шуморидан дуруст нест, чунки пайвандакҳо дар баробари воситаи алоқа ба ҳисоб рафтанишон нишондиҳандаи муносибати ҷумлаҳо мебошанд ва алоқаи ҷумлаҳо тавассути пайвандак равшантару возеҳтар инъикос меёбад. Бинобар ин, барои ифодаи амалу ҳолати сарҷумла бо ҷумлаи пайрав дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ нақш ва мақоми пайвандакҳо ниҳоят бузург аст.

2.1. Таркиби морфологӣ ва вазифаи синтаксисии пайвандакҳо дар забонҳои муқоисашаванда

Пайвандакҳо дар қисмати наҳв ҳамчун ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ ба ҳисоб рафта, барои алоқаманд намудани аъзоҳои ҷумла, ҷумлаҳои содаи таркибӣ, ҷумлаҳои мураккаб ва муносибатҳои маъноии онҳо ҳамчун воситаи грамматикӣ истифода мешаванд. Роҷеъ ба таъриф ва вазифаҳои синтаксисии пайвандакҳо бархе аз забоншиносон аз ҷумла Б. Ниёзмуҳаммадов, Н. Бозидов ва дигарон дар китобҳои махсуси худ фикру андешаҳои пурқиммати хешро баён намудаанд.

Забоншиноси тоҷик Б. Ниёзмуҳаммадов, ба пайвандакҳо чунин таъриф додааст: «Пайвандакҳо дар доираи калимаҳои ёридиҳанда ё ҳиссаҳои

номустақили нутқ категорияҳои махсуси калимаҳоро ташкил медиҳанд. Онҳо аз рӯи миқдори худ ҳам дар дохили ёридиҳандаҳо ҳиссаи калонеро дар бар мегиранд. Пайвандакҳо нисбат ба ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ дертар пайдо шудаанд» [114, с. 101].

Шумораи пайвандакҳо вобаста ба талаботи забон аз ҳисоби калимаҳои мустақилмаъноӣ дар тӯли солиёни зиёд бо дарназардошти қонунҳои дохилии ташаккули забони тоҷикӣ мустақилияташонро маҳдуд намуда, дар забони ҳозираи тоҷик ба гурӯҳи пайвандак ворид гаштаанд.

Ба ақидаи забоншинос Бозидов пайвандакҳо калима, ибора ва ҷумлаҳоро ба якдигар алоқаманд намуда, дар айни замон тобишҳои гуногуни маъноӣ байни онҳоро ҳам ифода менамоянд. Ў зимнан қайд менамояд, ки пайвандакҳо бо хусусияту вазифаҳои синтаксисии худ аз гурӯҳи дигари калимаҳои ёридиҳанда – пешояндҳо ва ҳиссаҳо ба кулӣ фарқ мекунанд» [31, с. 10].

Роҷеъ ба пайвандакҳо дар китоби дарсии «Грамматикаи забони тоҷикӣ» барои мактабҳои олӣ низ маълумоти муҳим пешниҳод гардидааст, ки мо дар рисолаи худ аз маводи он ба қадри зарурӣ истифода намудем. Дар китоби мазкур пайвандакҳо ба як тартибу низомӣ муайян гурӯҳбандӣ шуда, дар бораи онҳо ҳеле возеҳу равшан тавзеҳ дода шудааст. Аввалан муаллифон роҷеъ ба пайвандакҳо ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда маълумоти умумӣ дода, баъдан сохти пайвандакҳо ва ҳелҳои онҳоро баррасӣ ва матраҳ намудаанд. Дар китоби мазкур пайвандакҳо аз рӯи сохташон ба се гурӯҳ—сода, сохта ва таркибӣ дастабандӣ шуда, дар бораи пайдоиш ва басомади пайвандакҳои таркибӣ таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Дар навбати худ гурӯҳи якуми пайвандакҳо ба се гурӯҳ: паиҳам, ҳилофӣ ва ҷудой, ва пайвандакҳои гурӯҳи дуюм пайвандакҳои тобеъкунанда ба 6 ҳел навъ табақабандӣ гардидаанд, ки аз пайвандакҳои: сабабӣ, мақсадӣ, натиҷа, замон, тарзи амал, шартӣ иборатанд [56, с. 206].

Яке аз пайвандакҳое, ки дар забони тоҷикӣ ҳеле серистеъмол аст ва то ин дам ҳамчун пайвандаки муштарақвазифа дар қатори ҳамаи намудҳои

пайвандакҳои тобеъкунанда дохил гардидааст, ин пайвандаки эзоҳии «**ки**» мебошад. Аммо вазифаи эзоҳии пайвандаки мазкур аз ҷониби муаллифони китобҳои дарсӣ ба тариқи алоҳида матраҳ нашуда буд. Бинобар ин, нуктаи назари забоншинос Б. Ниёзмӯҳаммадов дар ин бобат хеле муҳим мебошад. Вазифаи эзоҳии пайвандаки «**ки**» дар алоқаи ҷумлаҳои пайрави хабар ва макон бо сарҷумла низ ифодаи худро меёбад. Ҳамин тариқ, мушоҳида гардид, ки нақши эзоҳии пайвандаки «**ки**» ба алоқа ва муносибати сарҷумла ва ҷумлаҳои пайрави мубтадо, хабар, пуркунанда ва муайянкунанда вобаста мебошад.

Агар муаллиф ин ҷиҳати масъаларо ба тарзи мушаххас баён мекард, фикри вай дар муайян намудани вазифаи пайвандаки «**ки**» боз ҳам аҳаммиятноктар мешуд. Шояд истилоҳоти эзоҳӣ чандон муҳим набошад, аммо қайд намудани вазифаи пайвандаки «**ки**» ба мақсад мувофиқ аст. Муодили англисии пайвандаки «**ки**» дар забони англисӣ пайвандакҳои «**that**» ва «**which**» мебошанд, ки он дар забони англисӣ бештар дар ҷумлаҳои пайрави пуркунанда, муайянкунанда ва натиҷа истифода мешавад.

Забоншинос Б. Ниёзмӯҳаммадов дар асарҳои мунтахаби худ бо номи «Забоншиносии тоҷик» пайвандакҳоро мавриди пажӯҳиши махсус қарор дода, вазифаи асосии пайвандакҳоро дар алоқаманд намудани калима ва ҷумлаҳо муҳим арзёбӣ намудааст ва ифодаи маъноҳои гуногуни пайвандакҳоро вазифаи асосии синтаксис шуморидааст. Мавсуф дар навбати аввал чор навъи вазифаи пайвандакҳоро нишон додааст: 1) пайваст намудани калимаҳо; 2) пайваст намудани ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст; 3) алоқаманд намудани ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ; 4) алоқаманд намудани ҷумлаҳои пайрави чида дар дохили ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб. Ў пайвандакҳоро мувофиқи маъно ва вазифаашон ба ду гурӯҳ—пайвасткунанда ва тобеъкунанда ҷудо намуда, дар навбати худ пайвасткунандаҳо ба паиҳам, хилофӣ ва ҷудой тақсим шуда, тобеъкунандаҳо 9 хел дастабандӣ шудаанд: пайвандакҳои сабаб, мақсад,

макон, замон, монандӣ, тарзи амал, шарт, хилофӣ ва миқдору дараҷа [114, с. 76].

Забоншинос Тоҷиев низ ин ақидаро ҷонибдорӣ намуда, пайвандакҳои тобеъкунандаро ба 9 навъ чудо намудааст ва доир ба ҳар як навъи онҳо маълумоти муфасссал додааст: «пайвандакҳои тобеъкунандаи замон, сабаб, мақсад, шарт, хилоф, тарзи амал, миқдору дараҷа, монандӣ ва макон. Мавсуф дар бораи пайвандаки натиҷа алоҳида қайд накардааст, аммо ҳангоми баёни вазифаҳои пайвандаки «ки» вазифаи натиҷагии онро ҳам зикр намудааст ва бо ҳамин дар ин ҷо гурӯҳи пайвандакҳои тобеъкунандаи забони тоҷикӣ аз дахто иборат доништа мешавад [156, с. 5-22].

Пайвандакҳоро дар ҳар ду забон муҳаққиқон аз рӯи вазифаи синтаксисиашон ба пайвандакҳои **пайвасткунанда (coordinating conjunctions)** ва **тобеъкунанда (subordinating conjunctions)** чудо намудаанд.

Доираи истифодаи пайвандакҳои пайвасткунанда (coordinating conjunction) нисбат ба пайвандакҳои тобеъкунанда (subordinating conjunction) васеътар мебошад, зеро онҳо ҳам барои пайваст намудани калимаву ибораҳо ва ҳам ҷумлаҳо ба кор бурда мешаванд. Ба гурӯҳи пайвандакҳои пайвасткунанда, пайвандакҳои **ва, у, ву, ю, ҳам, на...на, чӣ...чӣ, аммо, лекин, вале, валекин, балки, ё, ё, ки, ё ин ки, гоҳ...гоҳ, хоҳ... хоҳ** ва муодили англисии онҳо: **and, also, neither ...nor, if...if, but, or**) дохил мешаванд, ки онҳо аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва ҷумлаҳои содаи мустақили таркиби ҷумлаи мураккабро ба ҳам алоқаманд месозанд.

Пайвандакҳои тобеъкунанда: **ки, чунки, зеро ки, модоме ки, азбаски, вақте ки, даме ки, ҳамин ки, баъд аз он ки, пеш аз он ки, то ки, то ин ки, барои он ки, агар ки, ба шарте ки** ва муодили англисии онҳо: **that, for, since, when, since, after that, before that, in order to because, if, and so on**, дар дохили ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода шуда, ҷумлаҳои пайравро ба сарҷумла тобеъ менамоянд. Миқдори пайвандакҳои мазкур дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ хеле зиёданд. Аксарияти ин пайвандакҳо дар

заминаи калимаҳои мустақилмаъно ба вуҷуд омада, маънои лексии худро то андозае гум кардаанд.

Забоншинос Н. Бозидов пайвандаҳои забони адабии тоҷикро аз рӯи вазифаи синтаксисиашон ба пайваскунанда ва тобеъкунанда ҷудо намудааст. Ў микдори пайвандаҳои замонро 50 ва пайвандаҳои сабабро 40 то номбар намудааст. Гарчанде ки микдори пайвандаҳои сабаб ба дараҷаи пайвандаҳои замон нарасад ҳам, адади онҳо аз навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрав зиёдтар мушоҳида мешаванд [31, с. 12].

Пайвандаҳо, ки аз муҳимтарини воситаи алоқаи байни ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла махсуб ёфта, омӯзиш ва баррасии онҳо дар муқоиса бо забони англисӣ масоили хеле муҳим ва судманд ба шумор меравад..

Мавзуи таҳқиқотии мо, ки роҷеъ ба ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа пешниҳод гардидааст, мо тасмим гирифтем пайвандаҳои тобеъкунандаи сабабу натиҷаро дар забонҳои тоҷикиву англисӣ мавриди омӯзиш қорор дода, вижагиҳои ба ҳам монанд ва фарқкунандаи онҳоро дар забонҳои муқоисашаванда ошкор намоем. Пайвандаҳои тобеъкунанда дар илми забоншиносии муосир дар забонҳои мавриди таҳқиқ хеле серистеъмол мебошанд. Пайвандаҳои тобеъкунанда дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ барои алоқаманд намудани ҷумлаи пайрав бо сарҷумла нақши муҳим дошта, барои ташаккули такомули онҳо имконият фароҳам меоваранд. Ин пайвандаҳо аз пайвандаҳои пайвасткунанда тавофут дошта, дар ҷумла танҳо вазифаи тобеъкуниро ба ҷо меоранд. Пайвандаҳои тобеъкунанда воситаи асосии алоқаи байни ҷумлаҳои пайрав ва сарҷумла ба ҳисоб рафта, муносибатҳои гуногуни маъноии онҳоро ифода менамоянд. Пайвандаҳои тобеъкунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ микдоран хеле зиёд буда, ҷумлаҳои пайрави гуногунро аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳанд ва онҳоро бо сарҷумла тобеъ менамоянд. Пайвандаҳои тобеъкунанда, одатан дар таркиби ҷумлаи пайрав ҷой мегиранд. Баъзе аз пайвандаҳои тобеъкунандаи таркибӣ ба ду қисм ҷудо шуда, қисми якуми онҳо дар сарҷумла, қисми дуюм дар

таркиби ҷумлаи пайрав меоянд. Дар баробари ин ҳар дуи ин навъи пайвандакҳои таркибӣ дар бисёр мавридҳо метавонанд дар таркиби ҷумлаи пайрав якҷоя истифода шаванд.

2.2. Нақши пайвандакҳо дар созмони ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда.

Барои алоқаманд намудани ҷумлаҳои пайрави сабаб бо сарҷумла дар забонҳои мавриди назар воситаҳои гуногуни грамматикӣ хизмат менамоянд. Пайвандакҳои тобеъкунанда, калимаҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ, ҷойгоҳи ҷумлаи пайрави сабаб дар ҷумлаи мураккаби тобеъ ва интонатсия аз воситаҳои муҳимтарини алоқаи тобеи ҷумлаҳои пайрави сабаб ба сарҷумла маҳсуб меёбанд, ки мо дар мавриди онҳо дар раванди таҳқиқ ботафсил маълумот медиҳем.

Забоншиноси тоҷик Д. Т. Тоҷиев воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ба ду гурӯҳ тақсим намудааст. Муҳаққиқ ба гурӯҳи якум пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ ва ҷойи ҷумлаҳои пайравро дохил намуда, интонатсияи тобеъро ба гурӯҳи дуюм дохил намудааст [151, с. 68].

Пайвандакҳо яке аз воситаҳои асосӣ ва муҳимми алоқаи нахвӣи навъҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аз ҷумла, ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор рафта, муносибатҳои гуногуни онҳоро бевосита муайян менамоянд. Онҳо дар таркиби ҷумлаҳои пайрав на танҳо муносибатҳои тобеиро мефаҳмонанд, балки тобишҳои гуногуни маъноии онҳоро низ ифода месозанд. Пайвандакҳои **тобеъкунанда** ё муодили онҳо ба забони англисӣ **subordinating conjunctions** дар навбати аввал барои ифодаи маънову вазифа ва тобишҳои алоҳидаи маъноии ҳар як навъи ҷумлаи пайрав хизмат мекунанд, ки бевосита ба таркиби ҷумлаҳои пайрав дохил мешаванд.

Дар забонҳои тоҷикиву англисӣ шумораи зиёди пайвандакҳои тобеъкунанда мавҷуданд ва онҳо навъҳои гуногуни ҷумлаҳои пайравро ба

сарчумла алоқаманд месозанд. Пайвандакҳои тобеъкунандаи замон (time), макон (place), сабаб (cause), натиҷа (result), мақсад (purpose), шарт (condition), хилоф (concession), тарзи амал (manner), миқдору дараҷа (quantity), монандӣ (comparison) ва пуркунанда (object) таъвофути сохту маъно, ва хусусияти услубии навъҳои алоҳидаи ҷумлаи пайравро муайян менамоянд.

Қайд кардан ба маврид аст, пайвандакҳои номбурда дар забонҳои мавриди таҳқиқ то ба ҳол аз ҷониби муҳаққиқони забоншинос ба пуррагӣ таҳқиқу баррасӣ нагардидаанд. Аз ҷумла, бештари таркибҳои, ки вазифаи пайвандакҳои таркибиро ба ҷо меоваранд, аз назари аҳли таҳқиқот дур мондаанд. Масалан, пайвандакҳои таркибии **«дар бораи он (ин) ки»**, **«дар хусуси ин(он) ки»**, **«аз хусуси ин (он) ки»** ва муодилии англисии онҳо **«because»**, **«since»**, **«for»**, **«for the reason that»** дар бисёр мавридҳо ба ғайр аз ҷумлаҳои пайрави сабаб дар ҷумлаҳои пайрави пуркунанда низ истифода мешаванд. Ба ғайр аз ин, истифодаи пайвандакҳои таркибии **«аз баҳри ин (он) ки»**, **«ба туфайли ин (он) ки»**, **«дар натиҷаи ин (он) ки»**, **«ба эътибори ин (он) ки»**, **«ба муносибати он ки»**, **«дар асоси он ки»**, **«дар натиҷаи он ки»** ва муодилии англисии онҳо **«on the reason that»**, **«on the ground that»**, **«for the result that»** ва монанди инҳо то ҳоло ҳамчун пайвандакҳои махсуси ҷумлаи пайрави сабаб қайд нашудаанд. Пайвандакҳои таркибии мазкур метавонанд муносибатҳои маъноии ҷумлаҳои пайрави гуногунро ифода намоянд.

Гарчанде пайвандакҳои тобеъкунандаи таркибӣ аз ҳиссаҳои мустақили нутқ дар давраҳои гуногуни ташаккули таърихӣ забон аз пайвандакҳои сода созмон ёфтаанд ва доираи истеъмоли онҳо то як андоза муайян буда, хусусияти грамматикашон гуногун мебошад. Масалан, пайвандакҳои **вақте ки**, **модоме ки**, **барои он ки**, **пеш аз он ки**, **аз баҳри ин ки** ва муодилии англисии онҳо: **when**, **since**, **because**, **before that**, **for the reason that** бештар дорои хусусиятҳои грамматикӣ мебошанд. Пайвандакҳои **ҳангоме ки**, **бо вуҷуди ин ки**, **даме ки**, **ба тарзе ки**, **ба андозае ки** бошанд, аз лиҳози хусусиятҳои грамматикӣ сусттаранд ва бештар хоси услуби китобӣ мебошанд. Ниҳоят,

пайвандакҳои таркибие низ мавҷуданд, ки ҳамчун синонимҳои пайвандакҳои маъмул ба вуҷуд омадаанд ва доираи истиёмоли онҳо бениҳоят заиф аст. Чунончӣ: *аз баҳри он ки, ба нияти он ки* ва ғайра.

Бояд таъakkур дод, ки аксарияти пайвандакҳои таркибии забони тоҷикӣ аз калимаҳои ҳамнисбат ва пайвандаки «**ки**» созмон ёфтаанд.

Пайвандаки «**ки**» ва муодили англисии он «**that, so that, which**» дар забонҳои муқоисашаванда пайвандаки сермаънотарин ва сервазифатарин ба ҳисоб меравад. Роҷеъ ба муштарақвазифагии пайвандаки «**ки**» қариб кулли забоншиносон ва муаллифони китобҳои дарсӣ дар рисолаву асарҳои илмӣ–таҳқиқотӣ ва мақолаҳои алоҳидаи худ андешаронӣ намудаанд. Аз сарчашмаҳои мавҷудбуда маълумоти зиёдтарро доир ба пайвандакҳо дар асари академик Б. Ниёзмуҳаммадов ва доир ба пайвандакҳои тобеъкунанда дар китоби Д. Т. Тоҷиев пайдо намудан мумкин аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забони тоҷикӣ пайвандаки «**ки**» пайвандаки муштарақвазифа ба ҳисоб рафта, барои ба сарҷумла тобеъ намудани навъҳои гуногуни ҷумлаи пайрав хизмат мекунад. Сермаъноӣ ва сервазифагии пайвандаки «**ки**» маҳз дар ҳамин ҷо ифодаи худро меёбад. Аммо дар забони англисӣ муодили пайвандаки «**ки**» пайвандаки «**that**» муштарақвазифа ба ҳисоб нарафта, буда, он ҳамчун пайвандаки муайян дар ҷумлаи пайрави натиҷа (adverbial clause of result) истифода мешавад.

Азбаски пайвандаки «**ки**» дар забони тоҷикӣ аз ҷиҳати сермаъноӣ ва сервазифагии худ дар доираи пайвандакҳо мавқеи махсусро ишғол намуда, воситаи асосии робитаи ҷумлаҳои пайрави гуногун бо сарҷумла маҳсуб меёбад, роҷеъ ба он ба таври алоҳида сухан намуданро мувофиқи мақсад мешуморем.

Пайвандаки муштарақвазифаи «**ки**» **метавонад** ҳам дар аввал, дар мобайн ва охири ҷумлаҳои пайрав истифода шавад. Дар забони тоҷикӣ истифодаи пайвандаки тобеъкунандаи «**ки**» бештар мушоҳида мешавад. Пайвандаки «**ки**» дар мобайни ҷумлаҳои пайрави замон, мақсад, сабаб ва шарт, ки пеш аз

сарчумла омадаанд, чой мегирад: 1. «Ў хеле ташна шуда буд ва сари зону нишаста, оҳиста, **ки** ресмон такон нахӯрад, ба пеши заврақ хазид ва бо як дасташ шишаи обро гирифтӣ кушод ва чанд чуръа нӯшид» [210, с. 5]. – «He was thirsty too and he got down on his knees and, being careful not **to** jerk on the line, moved as far into the bow as he could get and reached the water bottle with the hand. He opened it and drank a little» [210, p. 56]. – 2. «Ман ва Тӯтапошшо, **ки** аз деу ачина наметарсем, мо «исми аъзамро» медонем, вай ба мо зарар намерасонад [204, с. 57]. – «Tutaposho and I aren't afraid of them, **because** we know the Greatest Name and nothing can harm us» [205, p. 70]. 3. «Агар лозим шавад, ба ҳар қиммате, **ки** бошад онҳоро мекушоям» [210, с.77]. – «If I have to have it, I will open it, cost whatever it costs» [210, p. 76].

Дар чумлаи якум пайвандаки «**ки**» ё муодили англисии он «**that, so that**» дар мобайни чумлаи пайрави мақсад (adverbial clause of purpose) омада, чумлаи пайравро, ки пеш аз сарчумла чойгир шудааст, аз ҷиҳати мақсади иҷрои амали он шарҳу тавзеҳ додааст. Дар чумлаи мазкур, чумлаи пайрави мақсадро ба чумлаи пайрави сабаб баргардонидан он қадар душвор нест. Дар ин маврид мо метавонем ба ҷойи пайвандаки «**ки**» пайвандаки таркибии «**барои он ки**»–ро истифода намоем: «Барои он ки ресмон такон нахӯрад, ба пеши заврақ хазид». Дар чумлаи дуюм пайвандаки «**ки**» дар байни аъзоҳои чумлаи пайрави сабаб истифода гардида, сабаби иҷрои амали сарчумларо шарҳ додааст, яъне, сабаби зарар нарасонидани деу ачина дар он аст, ки мо аз онҳо наметарсем. Дар чумлаи сеюм пайвандаки «**ки**» дар мобайни чумлаи пайрави шарт (adverbial clause of condition) омада, шарт иҷро шудани амали сарчумларо шарҳу тавзеҳ додааст.

Бояд қайд кард, ки истифодаи пайвандакҳои тобеъкунанда дар забонҳои муқоисашаванда ба ҷойи чумлаҳои пайрав низ вобастагӣ дорад. Аксарияти пайвандакҳои тобеъкунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар аввали чумлаҳои пайрави пеш аз сарчумла омада ҷой мегиранд. Инҳо пайвандакҳои сабабии **чунки, зеро ки, зеро, чаро ки** ва муодили онҳо дар забони англисӣ

because, as, for мебошанд, ки бештар дар аввали ҷумлаҳои пайрави сабаб пас аз сарҷумла меоянд.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки пайвандакҳои алоҳида дар ҷумлаҳои пайрави наъби гуногун пеш ё пас аз сарҷумла низ дучор меоянд. Агар дар забони тоҷикӣ дар аввали ҷумлаҳои пайрав пайвандаки «**ки**» омада бошад, чунин ҷумлаҳои пайрав пас аз сарҷумла ҷой мегиранд. Агар пайвандаки «**ки**» дар ҷумлаҳои пайрави замон, сабаб ва шарт истифода шавад, онҳо пеш аз сарҷумла меоянд. Пайвандаки «**ки**» дар охири ҷумлаҳои пайрави замон, ҳилоф ва сабаб ояд, онҳо низ пеш аз сарҷумла ҷой мегиранд.

Пайвандакҳои тобеъкунандаи сабабӣ ва вазифаи онҳо. Дар қисмати наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷумлаи пайрави сабаб (adverbial clause of cause) яке аз наъҳои махсуси ҷумлаи пайрав ба шумор рафта, он бо роҳҳои гуногун ба сарҷумла тобеъ мешаванд.

Муҳаққиқ Д. Т. Тоҷиев воситаҳои наҳвии ҷумлаҳои пайрави сабабро ба пайвандакҳои тобеъкунанда, калимаҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ, хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрави сабаб, ҷойи ҷумлаи пайрави сабаб ва интонатсияи тобеъ рабт медиҳад [156, с.56].

Чӣ тавре ки борҳо зикраш намудем, пайвандакҳо аз муҳимтарин воситаи алоқии тобеи наҳвии наъҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ ба ҳисоб рафта, муносибатҳои гуногуни маъноии онҳоро муайян менамоянд. Аз ин лиҳоз, пайвандакҳо на танҳо муносибатҳои тобеиро мефаҳмонанд, балки тобишҳои гуногуни маъноии онҳоро низ муайян месозанд.

Пайвандакҳои тобеъкунанда (subordinate conjunctions), ки асосан барои муайян намудани ифодаи маъно, вазифа ва тобишҳои гуногуни ҳар як наъби ҷумлаи пайрав хизмат мекунанд, бевосита ба таркиби ҷумлаҳои мураккаб шомиланд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пайвандакҳои тобеъкунанда хеле зиёд ба назар мерасанд ва онҳо наъҳои гуногуни ҷумлаҳои мураккаби тобеъро ба сарҷумла тобеъ менамоянд. Пайвандакҳои тобеъкунандаи замон (time), макон

(place), сабаб (cause), мақсад (aim), шарт (condition), натиҷа (result), хилоф (consession), тарзи амал (manner), миқдору дараҷа (quantity and degree), монандӣ (simile) ва пурқунанда (additional) дар навъҳои алоҳидаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ фарқияти маъно, сохт ва хосияти услубии онҳоро ифода намуда, ба кадом навъи ҷумлаи пайрав иртибот доштани ҷумлаҳои пайравро ошкор месозанд..

Пайвандакҳои тобеъқунандаи сабаб дар забонҳои, тоҷикӣ ва англисӣ хеле зиёд буда, аз ҷиҳати миқдор баъд аз пайвандакҳои ҷумлаи пайрави замон дар ҷойи дуоҷиб қарор доранд. Онҳо воситаи асосии алоқаи грамматикӣ ҷумлаи пайрави сабаб ба ҳисоб рафта, дар барқарор намудани алоқаи ҷумлаи пайрави сабаб бо сарҷумла нақши муҳим доранд.

Ба андешаи забоншинос Ш. Рустамов вазифаи пайвандакҳои сабабӣ бо тобеъ намудани ҷумлаи пайрав ба сарҷумла маҳдуд намешавад, онҳо дар айни замон нишондиҳандаи муносибати ҷумлаи пайрав ва сарҷумла мебошанд [138, с. 63].

Қобили зикр аст, ки барои гурӯҳбандии ҷумлаҳои пайрав пайвандакҳо аҳаммияти хеле муҳим доранд. Нақши пайвандакҳо бештар дар он муайян мегардад, ки агар пайвандаке, ки ба як ҷумлаи пайрав хос аст бо пайвандакҳои хоси ҷумлаи пайрави дигар иваз карда шавад, ҷумлаи пайрав на фақат ба тобиши маъноӣ дучор мешавад, балки мазмуни худро то андозае гум карда, мазмунан аз як ҷумлаи пайрав ба дигаре иваз мешавад. Ҷумлаҳои пайравро танҳо аз рӯйи пайвандакҳо тасниф намудан ғайриимкон аст, чунки онҳо на ҳамеша нишондиҳандаи боэътимоди ҷумлаи пайрав буда метавонанд. Дар забони тоҷикӣ пайвандакҳои тобеъқунандае ҳастанд, ки барои ба сарҷумла тобеъ намудани ҷумлаҳои пайрави гуногун истифода шуда, муносибатҳои гуногуни маъноии онҳоро ифода менамоянд.

Дар ҳама сарчашмаҳои забоншиносӣ пайвандакҳои тобеъқунандаи: **азбаски, баски, зи баски, чунки, чун (чу), зеро ки, зеро, модоме ки, модом ки, ба сабаби ин ки, ба сабаби он ки, аз ҷиҳати ин (он) ки, бинобар ин (он)**

ки, аз он чо ки, чаро ки, барои ин (он) ки, барои ҳамин ки, ба гумони он ки, ба гумони ин ки, ба андешаи он ки, аз тарси ин ки, аз тарси он ки, аз бими он ки, аз риояи он ки, ба умеде ки, бинобар сабабе ки, ба шарофати ин ки, ин ки, он ки, аз он ки, ба он ки, дар асоси он ки, дар натиҷаи ин (он) ки, ба гуноҳи ин ки, аз вачҳи ин ки, бо завқи он ки, ба туфайли он ки, ба баҳонаи ин ки, ба завқи он ки, ба туфайли он ки, ба гурӯҳи пайвандакҳои ҷумлаҳои пайрави сабаб дохил намудаанд. Дар забони англисӣ бошад, забоншиносон пайвандакҳои: **because, for, as, since, so, that, lest, seeing, (that), considering, for, now that, for the reason that, in view of the fact that, in so far as, by reason of** ва дигаронро ба пайвандакҳои хоси сабаб рабт додаанд. .

Лозим ба ёдоварист, ки доираи истеъмоли ҳамаи ин пайвандакҳои зикргардида як хел нест. Аз байни онҳо пайвандакҳои **зеро ки, зеро, азбаски, чунки, модоме ки, ки муодили онҳо** дар забони англисӣ **пайвандакҳои because, since, for, as** мебошанд, нисбат ба пайвандакҳои дигари сабаб бештар мавриди истифода қарор доранд. Доираи истеъмоли пайвандакҳои **барои ин ки, барои он ки, аз сабаби ин (он) ки, бинобар ин (он) ки, аз он чо ки** ва муодили англисии онҳо: **чун-for the reason that, considering that, in view of the fact that, now that,** аз пайвандакҳои дар боло зикргардида маҳдудтар мебошанд. Бештари пайвандакҳои пайрави сабаб ба нутқи китобӣ мансуб буда, баъзеи дигарашон монанди: **чаро ки, аз сабаби ин (он) ки, барои он (ин)ки –for the reason that, considering that, in view of the fact that** бештар дар нутқи гуфтугӯӣ истифода мешаванд.

Қобили зикр аст, ки ҳамаи пайвандакҳои зикргардида аз рӯйи вазифа ва тобиши маънонашон якранг набуда, бархе аз онҳо якмаъно ва яквазифа мебошанд. Онҳо танҳо тобиши маъноии сабабро фаҳмонда, воситаи асосии алоқамандии сарҷумла ва ҷумлаи пайрави сабаб мебошанд. Ба ин гурӯҳ махсусан пайвандакҳои **азбаски, зеро, зеро ки, чунки, бинобар ин (он)ки, чаро ки, аз сабаби ин (он) ки, ба сабаби он ки, аз ҷиҳати он ки;because, for, since, so, as now that** дохил мешаванд, ки онҳоро пайвандакҳои хоси сабаб

номидан мувофиқ мебошад.

Бахши дигари пайвандакҳои ин гурӯҳ **аз қабилӣ ин ки, чун (чу), барои он (ин) ки**; ва ғайра танҳо барои ифодаи маъноӣ сабаб маҳдуд набуда, балки барои таъмин намудани ҷумлаҳои пайрави дигар низ ба сарҷумла истифода мешаванд. Ин гурӯҳи пайвандакҳо махсусан барои ифодаи муносибатҳои сабабу мақсад муштарак мебошанд. Азбаски ҳоло сухан дар бораи пайвандакҳои сабаб меравад, маъноӣ сабабии ин пайвандакҳо ба назар гирифта шуда, тобишҳои ғайрисабабии онҳо ба гурӯҳи пайвандакҳои дахлдор аз назар гузаронида мешавад.

Дар синтаксиси мактабии соли 1948 дар боби ҷумлаҳои пайрави сабаб пайвандакҳои **зеро, зеро ки, чунки, азбаски, барои он ки, чун** зикр ёфтаанд [111, с. 67]. Дар китоби дарсии синтаксис барои мактабҳои олии пайвандакҳои **азбаски, чунки, зеро, зеро ки, модом ки** ба пайвандакҳои ҷумлаи пайрави сабаб дохил шудаанд.

Муҳаққиқи тоҷик Ш. Рустамов дар рисолаи махсуси худ «Ҷумлаҳои мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик», ки он баъдтар соли 1968 дар шакли китоб таҳия шудааст, пайвандакҳои хеле зиёди сабабиро қайд намудааст: **«ки, зеро ки, чунки, азбаски, (баски, зи бас, зи баски, бас, азбас), барои ин (он) ки, модом ки, чун (чу), бинобар ин ки, бинобар он ки, аз сабаби ин ки, ба сабаби ин ки, ба сабаби он ки, аз он ки (зи он ки, з—он ки), бо он ки, аз тарси он ки, сабаб ин ки, сабаб ки, чаро ки, аз он ҷо ки, ин ки, он ки, аз ҷиҳати он ки, ба гуноҳи ин ки, аз вачҳи ин ки, бо андешаи ин ки, аз ҳаёли ин ки, аз роҳи он ки»** [138, с. 64].

Аз маводҳои ҷамъомада мушоҳида намудан мумкин аст, ки пайвандакҳои ҷумлаи пайрави сабаб қариб дар ҳамаи китобҳо ба монанди ки, зеро ки, чунки, азбаски, вале гурӯҳи дигарашон ба монанди чаро ки, бинобар ин (он) ки, модоме ки, барои он ки, ба сабаби ин (он) ки, фақат ба баъзе асарҳо дохил шудаанд.

Дар забони англисӣ низ пайвандакҳои тобеъкунандаи зиёде мавҷуданд, ки воситаи асосии алоқаи тобеи ҷумлаҳои пайрави сабаб бо сарҷумла мебошанд. Ин пайвандакҳо ба монанди: **as, because, because of, since, for, for fear, for that, for the reason that, on the ground that, so** мебошанд ки ба воситаи онҳо ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла тобеъ мешаванд

Дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷумлаҳои пайрави сабаб (adverbial clause of cause) дар забонҳои мавриди назар аз рӯйи вазифа ва хусусиятҳои нахвиашон мавқеи муайян ва махсуси худро доранд ва доираи истеъмоли ин нави ҷумлаҳои пайрав дар қисмати нахви забонҳои муқоисашаванда хеле васеъ мебошад. Чунон ки мушоҳида намудем, аксари ҷумлаҳои пайрави сабаб пас аз сарҷумла омада, сабаби иҷрои амали сарҷумларо шарҳу тавзеҳ медиҳанд ва ҷойи ҷумлаи пайрави сабаб ба мавқеи истеъмолии пайвандакҳои тобеъкунанда (subordinate conjunctions) вобастагӣ дорад.

а) Ҷумлаи пайрави сабаб бо пайвандакҳои чунки, зеро, зеро ки.

Аз пайвандакҳои тобеъкунандаи хоси сабаб **зеро ки, зеро, чунки (since, because, for)** аз рӯйи вазифа ва маъно ба якдигар хеле наздик буда, дар ҷумла ҷойи якдигарро озодона иваз карда метавонанд. Аз ҷиҳати ҷойи дар таркиби ҷумла ишғол мекардагашон пайвандакҳои мазкур ба ҳамдигар умумияти комил дошта, ҷойи онҳо дар дохили ҷумлаи мураккаби тобеъ хеле устувор мебошад. Онҳо дар наср ҳамеша дар аввали ҷумлаи пайрави баъд аз сарҷумла меомада меоянд. Инро ҳам бояд қайд намуд, ки нисбат ба **чунки** ва **зеро** истеъмоли **зеро ки** як дараҷа маҳдудтар аст. Ҷумлаҳои пайрави сабаб бо пайвандакҳои **чунки, зеро, зеро ки, чаро ки** дар бисёр мавридҳо пас аз сарҷумла қарор мегиранд.

Барои тасдиқи гуфтаҳои хеш якчанд ҷумлаи пайрави сабабро бо истифодаи пайвандакҳои номбурда меорем: «Ин хабар маро бисёр парешон кард, **чунки** ман ба вай зиёда омӯхта шуда будам...» [204, с.55]. Дар ҷумлаи мазкур, «**ин хабар маро бисёр парешон кард**» сарҷумла буда, «**ман ба вай зиёда омӯхта шуда будам**» пайрави сабаб мебошад, ки ба сарҷумла тавассути пайвандаки

тобеъкунандаи **чунки** тобеъ гардидааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ пайвандаки **чунки** ҳамчун **since** тарчума шудааст: «This news greatly upset me, **since** I had played a large part in his training...» [205, p. 75]. Яъне, дар чумлаи забони англисӣ низ пайвандаки **since** пас аз сарчумла омада, чумлаи пайрави сабабро ба сарчумла тобеъ намудааст. Аз ҷиҳати мутобиқати шаклҳои сиғаи феълӣ дар чумлаи мазкур дар ҳар ду забони қиёсшаванда хабари сарчумла ва чумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта воқеъ гардидааст.

Дар чумлаи дигар низ пайвандаки **чунки** пас аз сарчумла воқеъ гардида, хабари чумлаи пайравро ба сарчумла тавассути пайвандаки «чунки» тобеъ намудааст: «Лекин аз ин ҷавоби бардурӯғи худ тарсидам, **чунки** китобам дар ҷилд ва дар дастам овезон буд» [204, с. 83]. Дар чумлаи мазкур, «**лекин аз ин ҷавоби бардурӯғи худ тарсидам**» сарчумла буда, «**китобам дар ҷилд ва дар дастам овезон буд**» чумлаи пайрави сабаб мебошад, ки ба сарчумла тавассути пайвандаки сабабии «**чунки**» ба сарчумла тобеъ шудааст. Чунин мувофиқати сохторӣ дар тарҷумаи забони англисӣ низ ба назар мерасад: «But I myself was nervous of such an obvious lie, **since** my book was in my hand» [205, p. 103]. Яъне, дар забонҳои муқоисашаванда чумлаи пайрав пас аз сарчумла ҷойгир шуда, бо пайвандаки «**чунки**», ки муодили он дар забони англисӣ пайвандакҳои «**since, because**» мебошанд ба сарчумла тобеъ гардидааст. Дар чумлаи дигар низ пайвандаки «**чунки**» хеле ба мавқеъ истифода шудааст: «... аммо имрӯз фақат шаммае аз бӯи бад ба машом мерасиду халос, **чунки** шамол ба шимол баргашта буд ва баъдтар аз вазидан монд» [210, с. 11]. Дар чумлаи мазкур низ пайвандаки **чунки** дар мобайни чумлаи пайрав пас аз сарчумла омадааст. Яъне, «**имрӯз фақат шаммае аз бӯи бад ба машом мерасиду халос**» сарчумла буда, «**шамол ба шимол баргашта буд**» чумлаи пайрав мебошад, ки тавассути пайвандаки «**чунки**» ба сарчумла тобеъ шудааст. Дар муодили англисии чумла низ пайвандаки «**чунки**» баъд аз сарчумла қарор гирифта, ҳамчун «**because**» тарчума шудааст: «... but today there was only the faint edge

of the adour **because** the wind had backed into the north and then dropped off» [210, p. 10].

Қайд кардан ба маврид аст, ки на ҳама вақт ҳангоми тарҷумаи ҷумлаҳои забони тоҷикӣ ба забони англисӣ сохтори ҷумлаҳо ба ҳамдигар мувофиқат меkunанд. Дар баъзан мавридҳо дар ҷумлаи забони тоҷикӣ пайвандак истифода мешавад, аммо дар муодилии англисии ҷумла пайвандак истифода намешавад. Масалан: «Лекин ман аз вай ниқор гирифта наметавонистам, **чунки** ман як бачаи хурдсол, **ӯ** як ҷавони пурқуввати калонсол буд» [204, с. 86]. Яъне, «**лекин ман аз вай ниқор гирифта наметавонистам**» сарҷумла буда, «**ман як бачаи хурдсол, **ӯ** як ҷавони пурқуввати калонсол буд**», ҷумлаи пайрави сабаб маҳсуб меёбад, ки ба сарҷумла тавассути пайвандакӣ **чунки** тобеъ шудааст. Дар муқоиса бо тарҷумаи ҷумлаи забони англисӣ ба ҷойи пайвандакӣ тобеъкунандаи «**чунки**» пайвандакӣ «**and**» муодили пайвандакӣ пайваस्तкунандаи «**ва**» истифода шудааст. Пайвандакӣ **ва** аслан пайвандакӣ пайваस्तкунанда мебошад, аммо дар ҷумлаи мазкур дар забони англисӣ ба вазифаи пайвандакӣ тобеъкунанда омадааст: «**But I could do nothing about it there and then, a young boy against an older and stronger youth**» [205, p. 105]. «Ман аз **ӯ** хоҳиш кардам, ки созандагонро ба рафтани намонанд, **чунки** онҳо ба ман бисёр хуш омада буданд» [204, с.16]. Дар ҷумлаи мазкур, муодили пайвандакӣ «**чунки**» дар забони англисӣ «**because**» истифода шуда, сабаби иҷрои амали ҷумлаи пайравро нисбат ба сарҷумла муайян намудааст: «I asked him to let them stay, **because** I liked them so much» [205, p. 39].

Дар баъзе мавридҳо, ҷумлаи пайрави сабаб дар таркиби як сарҷумла хабарҳои гуногунро шарҳу тавзеҳ дода, маҳз ба ҳамин восита ба сарҷумла тобеъ мегардад. Дар ҷумлае, ки меорем, дар дохили як сарҷумла ду хабари алоҳида чида шуда омада, ҳар як хабари он дар алоҳидагӣ бо ҷумлаҳои пайрави ғайричида тавзеҳ дода шудааст. Дар чунин ҷумлаҳои пайрави сабаб

барои таъкид намудани хабарҳои сарчумла онҳо пас аз сарчумла боз такроран омада, баъд аз ҳар як хабар ҷумлаи пайрави сабаби он нишон дода шудааст. Масалан: «дар Соктаре аз касби дуредгарии худ дуруст ғоида бурда наметавонистааст, **зеро** дар он ҷо ҳатто аз ҳешовандони худаш ҳам якчанд нафар дуредгарони хунарманд буданд» [204, с. 11]. Дар ҷумлаи мазкур, хабарҳои **наметавонистааст(had not been able)** ва **буданд (were)** пас аз сарчумла такрор шуда омадаанд.

Дар муодили англисии ҷумла, муодили пайвандаки «**зеро**» ба забони англисӣ «**since**» истифода шудааст: «In Sektare, **for** all his skills, he had not been able to profit fully from his carpentry, **since** even among his own relatives there were already skilled carpenters» [205, p. 33].

Дар асари нависандаи англис Шарлотта Бронте «Ҷен Эйр» истифодаи пайвандакҳои тобеъкунандаи сабабии **ҷунки, зеро ки, азбаски, баски азбас** хеле зиёд ба назар мерасанд. Масалан: «Ман бояд худро саодатманд ҳис менамудам, **зеро** аз Ридҳо касе дар хона ҳузур надошт» [208, с. 18]. Дар ҷумлаи мазкур, «**ман бояд худро саодатманд ҳис менамудам**», сарчумла буда, «**аз Ридҳо касе дар хона ҳузур надошт**», ҷумлаи пайрави сабаб мебошад, ки тавассути пайвандаки «**зеро**» ба сарчумла тобеъ шудааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ муодили англисии пайвандаки **зеро** пайвандаки «**for**» истифода шудааст: «I ought to have been happy, **for** none of the Reed's were there» [209, p. 32]. – «Лаҳзаҳои буданд, ки аз даҳшат комилан худро мебохтам, **зеро** на аз таҳдидҳои ӯ ва на аз латуқӯбҳои ӯ ҳимоягари доштам» [208, с. 8]. Дар ҷумлаи ғавқ «Лаҳзаҳои буданд, ки аз даҳшат комилан худро мебохтам» сарчумла буда, «на аз таҳдидҳои ӯ ва на аз латуқӯбҳои ӯ ҳимоягари доштам» ҷумлаи пайрави сабаб мебошад, ки тавассути пайвандаки **зеро** ба сарчумла тобеъ шудааст. - «There were moments when I was bewildered by the terror he inspired, **because** I had no appear whatever against either his menaces or his inflictions...» [209, p. 19]. Дар ҷумлаи забони англисӣ бошад «There were moments when I was bewildered by the terror he inspired» сарчумла буда, «I had

no appear whatever against either his menaces or his inflictions» чумлаи пайрави сабаб махсуб меёбад, ки тавассути пайвандаки **because** ба сарчумла тобеъ гаштааст.

Пайвандаки тобеъкунандаи «**зеро**» инчунин, метавонад дар аввали чумлаи пайрав истифода шавад. Масалан: **Зеро** вақте ки рӯд кофта нашавад ва об чорӣ нагардад, албатта заминҳо аз кишт мемонанд [204, с. 70]. Дар чумлаи мазкур, пас аз пайвандаки «**зеро**» пайвандаки замони «**вақте ки**» омадааст, ки муносибатҳои шартиро ифода намудааст. «**Зеро вақте ки рӯд кофта нашавад ва об чорӣ нагардад**», чумлаи пайрав буда, «**албатта заминҳо аз кишт мемонанд**», сарчумла мебошад. Дар муқоиса бо тарҷумаи чумла ба забони англисӣ бошад, пайвандаки «**зеро**» ҳамчун **for** ва пайвандаки «**вақте ки**» ҳамчун «**if**» тарҷума шудааст: «**for if the channel is not dug, and the water does not flow, the fields must remain unsown**» [205, p. 91]. Яъне, дар чумлаи забони тоҷикӣ пайвандаки пайрави замон «**вақте ки**» ба вазифаи пайвандаки шартии «**агар**» истифода шудааст. Дар чумлаи забони англисӣ бошад ба ҷойи «**вақте ки**» пайвандаки шартии «**if**» истифода шудааст, ки ба мазмуни чумла тобиши маъноии шартро илова намудааст.

б) Чумлаи пайрави сабаб бо пайвандаки «азбаски»

Пайвандаки «**азбаски**» ба гурӯҳи пайвандакҳои серистеъмоли сабаб дохил мешавад. Чумлаи пайрави сабаб бо пайвандаки «**азбаски**» бештар дар аввали чумлаи пайрав ҷойгир шуда, чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ менамояд. Баъзан пайвандаки мазкур дар байни аъзоҳои чумлаи пайрав низ омада метавонад. Дар ин гуна ҳолатҳо аъзои пеш аз пайвандак омадаи чумла зади мантиқӣ мегирад. Инчунин, пайвандаки «**азбаски**» баъзан дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ баъди яке аз аъзоҳои чумлаи пайрав низ омада метавонад. Дар назм пайвандаки «**азбаски**» мувофиқи риояи қонунияти шеър ба шаклҳои **зибаски, баски, зибас** ҳам истифода мешавад. Ин пайвандак ба забони англисӣ ҳамчун **since, for, as** тарҷума шуда метавонад. Масалан: «**Азбаски** Абдулло калонсолтар ва ҳам як дараҷа дағалтар буд, духтарон вайро намефоронданд ва

аз муомилаҳои ӯ мекебиданд» [204, с. 80]. Дар ҷумлаи мазкур, «Азбаски Абдулло калонсолтар ва ҳам як дараҷа дағалтар буд» ҷумлаи пайрави сабаб буда, «духтарон вайро намефоронданд ва аз муомилаҳои ӯ мекебиданд» сарҷумла маҳсуб меёбад.

Дар муқоиса бо тарҷумаи ҷумла ба забони англисӣ низ сохтори ҷумлаи пайрав ва сарҷумла мувофиқат намуда, ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла омадааст ва пайвандаки *азбаски* ҳамчун *since* тарҷума шудааст: «*Since* Abdullo was older than I, and also more uncouth, the girls did not like him and avoided him» [205, p. 100].

Қобили зикр аст, ки ҳангоми тарҷумаи ҷумлаҳо аз забони тоҷикӣ ба англисӣ ё баръакс на ҳамеша истифодаи пайвандакҳо мувофиқат мекунад. Дар бештари мавридҳо ҳангоми тарҷума аз забони тоҷикӣ ба англисӣ пайвандаки «and» метавонад ба пайвандакҳои «азбаски», «зеро ки», «чунки» ҳамчун муодил истифода гардад: «... *азбаски* ин иттиҳомӣ ғайриодилона ба иззатам расид, филфавр посух додам» [208, с. 20]. Дар ҷумлаи забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки тобеъкунандаи *азбаски*, пайвандаки пайваस्तкунандаи *ва-and* истифода шудааст, ки вазифаи пайвандаки тобеъкунандаро иҷро намудааст: «...*and* my self-esteem being wounded by the false charge, I answered promptly» [209, с. 35].

Пайвандаки «*азбаски*» дар баъзе асарҳои бадеӣ дар шаклҳои *азбас*, *баски*, *зубас* истифода шудааст. Ин ҳолат дар асари нависандаи англис Шарлотта Бронте, «Ҷейн Эйр» хеле зиёд ба назар мерасад: «... *азбас* ман дар ҷӯйбораки худ андармон шуда, ҳеҷ чизро нашунидаам, намедонам, ки чӣ ҷавоб диҳам» [208, с. 55]. «*and*, having heard nothing, of what was read *for* listening to the visionary brook, I have no answer ready» [209, p. 78]. «Вале *азбас* ҳама чашмҳо ба як нуқта дӯхта шуда буданд, ман низ он сӯ нигаристам» [208, с. 45]. Дар ин ҷумла, «Вале азбас ҳама чашмҳо ба як нуқта дӯхта шуда буданд», ҷумлаи пайрав буда, «ман низ он сӯ нигаристам» сарҷумла мебошад. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ, пайвандаки «*азбас*» ҳамчун «*as*» тарҷума шудааст:

«... but **as** all eyes were now turned to one point, mine followed the general direction» [209, p. 66]. - « **Азбаски** дигарон аз акаам хурдсол буданд, ба ҳеч кас тақдим накарда, худ ба устуғонхой даромад» [204, с. 160]. Дар ҷумлаи мазкур «**азбаски дигарон аз акаам хурдсол буданд**» ҷумлаи пайрави сабаб буда, «**ба ҳеч кас тақдим накарда, худ ба устуғонхой даромад**» сарҷумла мебошад. Дар муқоиса бо ҷумлаи забони англисӣ низ сохтори ҷумлаи пайрави сабаб ба сохтори ҷумлаи пайрави сабаби забони тоҷикӣ мувофиқат намуда сарҷумла бо пайвандаки *since* – **азбаски** пеш аз сарҷумла омадааст: «**Since** everybody else at the table was younger than Muhiddin he began to eat it without offering it around» [205, с. 180].

в) Ҷумлаи пайрави сабаб бо пайвандаки «**чун**»

Пайвандаки «**чун**»-ро дар бештари сарчашмаҳои забоншиносӣ ҳамчун пайвандаки замон қайд намуда бошанд ҳам, аммо чунон ки ба мушоҳида мерасад, доираи истифодаи пайвандаки мазкур дар ҷумлаҳои пайрави сабаб низ зиёд ба назар мерасад. Пайвандаки «**чун**» ва муодили англисии он «**as, since, when**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пайвандаки муштарақвазифа ба шумор рафта, метавонад ҳам дар ҷумлаҳои пайрави замон ва ҳам дар ҷумлаҳои пайрави сабаб истифода шавад. Масалан, дар ҷумлаи зерин пайвандаки «**чун**» ҳамчун пайвандаки пайрави сабаб истифода шудааст: «**Чун** дар он ҷо кори ман пеш нарафт, вай маро ба мактаби духтаракона дод» [204, с. 80]. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ низ, пайвандаки **чун** ҳамчун *since* тарҷума шуда маънои ҷумлаи пайрави сабабро ифода намудааст: «**Since** I made no progress there, he transferred me to the girl's school...» [205, p. 100]. - «**Чун** имшаб амир ба наздикии мадрасай Мири Араб манзил кардааст, дар 145 хучрай ин мадраса ҳам оши палав пухта шудааст» [204, с. 134]. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ пайвандаки «**чун**» – «**as**» истифода нашудааст: «Tonight the emir had stopped at a house near the Miri Arab madrasa, and pilau had been cooked in all the one hundred and forty—three cells of this madrasa...» [205, p. 154]. Ба назари мо ҳангоми тарҷума агар дар аввали ҷумла пайвандаки **as** гузошта мешуд,

тарчума дар муқоиса бо ҷумлаи забони тоҷикӣ дурусттар мебаромад: «**As** tonight, the emir had stopped at a house near the Miri Arab madrasa...».

Чуноне ки дар боло қайд намудем, пайвандаки «**чун**» метавонад дар ҷумлаҳои пайрави замон низ истифода шавад. Дар ин маврид ба пайвандаки «**чун**» пайвандаки замони «**when**» муодил шуда метавонад: «**Чун** дар оташдон тӯдаи хокистари нимфурӯзон боқӣ мемонаду халос, шитобзада тасмаҷаву бандакхоро кушода, пероҳан аз тан кашида, андар катҷаи худ аз сармову торикӣ паноҳ меҷустам» [208, с. 26]. Дар ҷумлаи мазкур пайвандаки «**чун**» маънои ҷумлаи пайрави замонро ифода намуда, якҷанд хабари ҷидаро нисбат ба сарҷумла шарҳу эзоҳ додааст. Дар тарҷумаи ҷумла ба забони англисӣ низ пайвандаки «**чун**» маънои пайрави замонро ифода намудааст: «...**when** the embers sank to a dull red, I undressed hastily, tugging at knots and strings as I best might, and sought shelter from cold and darkness in my crib» [209, р. 42]. Дар ҷумлаи дигар дар таркиби сарҷумла ду ҷумлаи пайрав ҷида шуда омадааст, ки яке аз онҳо ҷумлаи пайрави замон, дигаре ҷумлаи пайрави сабаб мебошад, ки ҳар яки ин ҷумлаҳо хабарҳои алоҳидаро шарҳу эзоҳ медиҳанд: «**Чун** навбати ман бирасид, **азбаски** ташнагӣ ҳис мекардам, об нӯшидам, вале ба таом даст нарасондам...» [208, с. 42]. Ҷойгиршавӣ ва истифодаи пайвандакҳо дар ҷумлаи мазкур дар забонҳои муқоисашаванда хеле хуб мувофиқат намудааст: «**When** it came to my turn, I drank, **for** I was thirsty, but did not touch the food» [209, р. 62]. Дар ҷумлаи зерин низ пайвандаки «**чун**» маънои ҷумлаи пайрави замонро ифода намудааст: «**Чун** бӯи ин ғизо ба машоми онҳое расид, **ки** он барояшон таъйин гаштааст, ман норозигии ҳамагонро пай бурдам» [208, с. 44]. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ пайвандаки «**чун**» дар аввали ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла омадааст, аммо дар ҷумлаи забони англисӣ сохтори ҷумла куллан фарқ карда, пайвандаки «**чун – when**» пас аз сарҷумла дар аввали ҷумлаи пайрав омадааст. Яъне, ҳангоми тарҷумаи ҷумла аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ҷойи сарҷумла ва ҷумлаи пайрав иваз шудааст: «I saw universal manifestation of discontent **when** the fumes of the

repast met the nostrils, of those destined to swallow it» [209, p. 63]. Дар чумлаи зерин бошад, пайвандаки **чун** дар аввали чумлаи пайрав пеш аз сарчумла омада, тобиши маъноии замонро ифода намудааст: «Бобоям **чун** ин фикрашро ба аҳли деҳаи Маҳаллаи Боло маълум мекунад, онҳо дарҳол арӯс меёбанд» [204, с. 12]. Дар тарҷумаи чумла ба забони англисӣ низ, сохтори чумлаи пайрав ва сарчумла мувофиқат намудааст: «**When** he announced this to the villagers of Mahallai Bolo, they immediately cast about for a suitable wife for my father» [205, p. 35].

Аз мисолҳои дар боло зикргардида бармеомад, ки пайвандаки «**чун**» ҳам дар чумлаҳои пайрави сабаб ва ҳам пайрави замон дар забонҳои тоҷикӣ метавонад фаровон истифода гардида, муносибатҳои маъноии навъҳои мазкури чумлаҳои пайравро ифода намояд. Ба пайвандаки мазкур дар забони англисӣ пайвандакҳои «**as**» ва «**when**» муодил шуда метавонанд. Агар дар забони англисӣ дар чумлаи пайрав пайвандаки «**as**» омад, тобиши маъноии сабабро ифода менамояд ва агар пайвандаки «**when**» истифода шавад он чумлаи пайрави замонро ифода менамояд.

г) Чумлаи пайрави сабаб бо пайвандаки «модом (е) ки» «**since**»

Пайвандаки тобеъкунандаи «**модом ки**» ё «**модоме ки**» ё муодили англисии он «**since**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле пайвандаки серистеъмол мебошад. Пайвандаки мазкур бештар дар аввали чумлаи пайрави сабаб омада, чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ менамояд. Ин пайвандак ҳамчун пайвандаки сервазифа метавонад ҳам дар чумлаҳои пайрави шарт ва ҳам дар пайрави сабаб истифода шавад. Аммо доираи истеъмоли пайвандаки «**модом ки**» барои муносибатҳои сабабӣ васеътар мебошад. Барои ҳамин ҳам, ин пайвандак дар китобҳои дарсӣ ҳамчун пайвандаки чумлаи пайрави сабаб шинохта ва эътироф гардидааст. Пайвандаки «**модом ки**» ҳамеша дар аввали чумлаи пайрав пеш аз сарчумла меояд: «**Модом ки** нодуруст будани ин ҳаракаташро нафаҳмонда задӣ, албатта меранҷад» [204, с. 55]. —«**Since** he didn't realize he was doing anything wrong, naturally he was offended **that** you hit

him» [205, p. 75]. – «**Модом ки** дар пеши як одами калон ваъда додем, инро Бухоро бурдан даркор аст» [204, с. 170]. – «**Since** we have made promise to a great man—meaning Sharifjon Makhdum — we must send him to Bukhara» [205, p. 192]. Чумлаи якум чумлаи пайрави сабаб буда, пайвандаки «**модом ки**» сабаби ичрои амали сарчумларо тавзеҳ додааст. Яъне, сабаби ранчидани ӯ дар он аст, ки ту ӯро нодуруст будани ҳаракаташро нафаҳмонда задӣ. Дар тарҷумаи чумлаи забони англисӣ низ ба ҷойи пайвандаки «**модом ки**» муодили англисии он пайвандаки «**since**» истифода гардида, сабаби воқеъ гардидани амали сарчумла дар чумлаи пайрав шарҳ дода шудааст. Аммо дар чумлаи дуум пайвандаки «**модом ки**» ба чумлаи пайрави шарт ишора намудааст. Дар чумлаи мазкур дар забони тоҷикӣ номи пурраи Шарифҷон Махдум пурра зикр наёфта, онро нависанда бо мафҳуми «**як одами калон**» илҳом намудааст. Аммо дар тарҷумаи англисии чумла номи **Шарифҷон Махдум** пурра ишора шудааст. Дар чумлаи мазкур муодили пайвандаки «**модом ки**», «**since**» тобиши маъноии шартро ифода намудааст.

д) Чумлаи пайрави сабаб бо пайвандаки «**бинобар ин**»—«**so**», «**so that**» Пайвандаки «**бинобар ин**» ҳам дар аввал ва ҳам дар мобайни чумлаҳои пайрави сабаб омада метавонад. Гунаи англисии он пайвандакҳои «**so**», «**so that**», «**because**» маҳсуб меёбанд. Масалан: «**Бинобар ин**, он духтарак ба хонаи худ нарафта шабу руз дар хонаи хатиб меистод ва бо духтари хатиб дар як хона зиндагонӣ мекард» [204, с. 81]. Дар чумлаи мазкур, «**бинобар ин, он духтарак ба хонаи худ нарафта шабу руз дар хонаи хатиб меистод**» чумлаи пайрави сабаб буда, «**бо духтари хатиб дар як хона зиндагонӣ мекард**» сарчумла мебошад. Дар муодили чумлаи мазкур ба забони англисӣ, пайвандаки «**бинобар ин**» бо пайвандаки «**so**» ифода ёфтааст: «...so Habiba did not go home after school, but stayed at the Khatib's house in the same room as the Khatib's daughter» [204, p. 101]. Аммо дар асари нависандаи англис Шарлотта Бронте «**Ҷен Эйр**» пайвандаки «**бинобар ин**» бештар пас аз сарчумла, дар аввали чумлаи пайрав омадааст: «Ман ҳеҷ фармоне нашунидам, **бинобар ин**

хайратзада шудам» [208, с. 45]. Аммо дар муодили чумлаи мазкур ба забони англисӣ баръакс пайвандак истифода нашуда, чумлаи пайрав бо сарчумла тавассути интонатсия тобеъ шудааст: «**I had heard no order given: I was puzzled**» [209, p. 5]. «Сари дастархон доимо пур меҳӯрд, **бинобар ин** нигоҳаш хираву бемаъно ва рухсораҳояш пажмурдаанд» [208, с. 8]. Дар чумлаи забони англисӣ пайвандаки «**бинобар ин**» бо ҷонишини саволии «**which**» ифода ёфтааст, ки ин ҷо ба вазифаи пайвандак омадааст: «He gorged himself habitually at table, **which** made him bilious and gave him a dim and bleared eye and flabby cheeks» [209, p. 19].

Дар мисоли дигар пайвандаки «**бинобар ин**» пас аз сарчумла дар аввали чумлаи пайрав омада чумлаи пайрави сабабро ба сарчумла тобеъ намудааст: «Устухон калон ва пайҳояш сахт буд, **бинобар ин** акаам бо ду даст устухонро нигоҳ дошта бо зӯри дандон пайҳояшро канда мегирифт» [204, с. 160]. Дар муодили чумла ба забони англисӣ низ сохтори чумлаи пайрав ба чумлаи забони тоҷикӣ мувофиқат намудааст. Пайвандаки «**бинобар ин**» бо муодили англисии он пайвандаки «**so**» ифода гардидааст: «The bone was big and the sinews were tough, **so** my brother held the bone in both hands and began gnawing on the meat» [205, p. 180].

е) Чумлаи пайрави сабаб бо пайвандаки «ки»

Пайвандаки «**ки**» ва муодили англисии он «**that**», «**which**», «**so that**» дар забонҳои таҳқиқшаванда яке аз пайвандакҳои муштараквазифа ба шумор рафта, ба ғайр аз чумлаҳои пайрави сабаб қариб дар ҳамаи навъҳои чумлаҳои пайрав кор фармуда мешавад. Барои алоқаманд намудани чумлаи пайрави сабаб бо сарчумла пайвандаки «**ки**» ва муодили англисии он пайвандакҳои «**that**» ва «**so that**» нақши муҳим дорад. Вай дар ин навъ чумлаҳои мураккаб ҳам баъд аз сарчумла ва ҳам пеш аз чумлаи пайрав ва ҳам дар байни аъзоҳои чумлаи пайрав омада метавонад. Барои исботи андешаҳои худ якчанд чумларо ҳамчун намуна бо истифодаи пайвандаки «**ки**» меорем, дар онҳо пайвандаки «**ки**» дар байни аъзоҳои чумлаи пайрав ҷойгир шудааст: 1. «Дабистони мо, **ки**

дар он ин ҳама навғониҳоро қорӣ намуданд, пасонтар воқеан ҳам ба муассисаи ғоидаовар ва соҳибнуфуз табдил ёфт [208, с. 79]. – «The school, **thus** improved, become in time a truly useful and noble institution» [209, p. 96]. Дар ҷумлаи мазкур «Дабистони мо, ки дар он ин ҳама навғониҳоро қорӣ намуданд» ҷумлаи пайрави сабаб буда, «воқеан ҳам ба муассисаи ғоидаовар ва соҳибнуфуз табдил ёфт» сарҷумла маҳсуб меёбад. Дар муодили англисии ҷумла, ҷумлаи пайрави сабаб пеш аз сарҷумла омада, бо сарҷумла бо пайвандаки «**thus**» тобеъ шудааст. 2. – «Вай, **ки** зоҳиран ҳамаи ин ба дилаш зада буд, баъди чандин маротиба даробаро карданҳо, омаду хабар расонд, ки кампири инчиқ билохира розӣ шудааст, ки дӯшизахонумҳо се нафарӣ назди ӯ дароянд» [208, с. 190]. «...and after much pacing to and fro, till, I think, she said Sam' s calves must have ached with the exercise, permission was at last, with great difficulty, extorted from the rigorous sibyl, for the three to wait upon her in a body» [209, p. 211]. Дар ҷумлаи дуюм низ пайвандаки «**ки**» дар байни аъзоҳои ҷумла омада, ҷумлаи пайравро ба сарҷумла тобеъ намудааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ бошад дар аввали ҷумлаи пайрав пайвандаки «**and**» истифода шудааст. 3. – «Кораш, **ки** ба назари ман хеле дилгиркунанда менамуд, ӯро ҳеҷ дилгир намекард» [204, с. 59]. Яъне, «**кораш, ки ба назари ман хеле дилгиркунанда менамуд**» ҷумлаи пайрави сабаб буда, «**ӯро ҳеҷ дилгир намекард**» сарҷумла маҳсуб меёбад. Дар муқоиса бо ҷумлаи забони англисӣ пайвандаки «**ки**» ҳамчун «**that**» тарҷума шудааст: «His work **that** appearing very boring to me, bored him not at all» [205, p. 77]. Дар ҷумлаи зерин низ пайвандаки «**ки**» дар байни аъзоҳои ҷумла омадааст: 4. - «Ман, **ки** барои дар зерӣ иттиҳоди Ҷон будан одатӣ шудаам, зуд ба роҳаткурсӣ, ки ӯ рӯяш менишаст, наздик омадам» [208, с.8]. –«Habitually obedient to John, I came up to his chair» [209, с. 18]. Дар ҷумлаи мазкур, ҷи тавре ки мебинем, пайвандаки «**ки**» дар мобайни ҷумлаи пайрав баъд аз мубтадои ҷумла қойғир шуда, сабаби иҷрои амали сарҷумларо тавзеҳ додааст. Дар мисолҳои, ки дар поён меорем, пайвандаки «**ки**» дар байни аъзоҳои ҷумлаи пайрав қойғир шудааст: 5. - «Аммо ман, **ки** дастам ҳеҷ машқ надида

буд, маҷбур шудам, ки дар мураккаботнависӣ ҳам ҳамон сохтакори ро кор фармоям» [204, с.101]. Дар ҷумлаи мазкур, «ман, ки дастам ҳеҷ машқ надида буд» ҷумлаи пайрави сабаб буда, «дар мураккаботнависӣ ҳам ҳамон сохтакори ро кор фармоям» сарҷумла мебошад, ки ҷумлаи пайрав тавассути пайвандаки «ки» ба он тобеъ гардидааст. Дар муодили ҷумлаи мазкур ба забони англисӣ бошад, пайвандаки тобеъкунандаи «**ки**» бо ҷонишини саволии «**who**» ифода гардидааст ва он низ дар мобайни аъзоҳои ҷумлаи пайрав ҷойгир шудааст: «But I, **who** had never practiced at all, had no resort to the same stratagem for cursive groups» [205, p. 121]. Дар ҷумлаи зерин пайвандаки «**ки**» дар мобайни аъзоҳои ҷумлаи пайрав ҷойгир шудааст: 6. – «Ман меболидам, **ки** фарҷоми саёҳатам наздик мерасад ва ба пуштаки ин фойтуни роҳатноки одӣ така карда ғарқи орзуҳо шудам» [208, с. 91]. – «I was content to be at length so near the end of my journey; and as I learned back in the comfortable though not elegant conveyance, I meditated much at my ease» [209, с.110]. Дар ҷумлаи мазкур дар забони тоҷикӣ пайвандаки «**ки**» дар байни аъзоҳои ҷумла истифода шудааст, аммо дар ҷумлаи забони англисӣ муодили он пайвандаки «**that**» ба назар намерасад. Ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тавассути интонатсия яъне аломати ист (;) тобеъ шудааст. Аммо баъд аз аломати ду нукта дар ҷумлаи забони англисӣ пайвандаки «**and**» ва «**as**» дар аввали ҷумлаи пайрав истифода шудааст: «**and as I learned back in the comfortable though not elegant conveyance, I meditated much at my ease**»

Қобили зикр аст, ки дар забони англисӣ пайвандаки «**and**» дар бисёр мавридҳо ба ҷойи пайвандакҳои тобеъкунандаи сабаб, ба монанди «**ки**», «**чунки**», «**зеро**»-ро ҳамчун муодил истифода шуда метавонад..

Бояд қайд намуд, ки нақши пайвандакҳои тобеъкунанда барои алоқаманд намудани ҷумлаҳои пайрави сабаб бо сарҷумла бениҳоят муҳим аст. Шумораи пайвандакҳои ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда ҳам хеле зиёданд ва ҳар яке аз ин пайвандакҳо дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб тарзу усули истифодабарии худро доранд.

Ҳамин тавр, дар забонҳои муқоисашаванда нақш ва мақоми пешоянду пайвандакҳо ба истисноӣ бархе аз пайвандакҳои ҷузъӣ якхела буда, вазифаи асосии онҳо ба сарҷумла тобеъ намудани ҷумлаи пайрав мебошад. Чунин нави истифодаи пайвандакҳо ҷиҳати соҳиб будани хусусиятҳои умумии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави сабабро ба сарҷумла муайян месозад.

Пайвандакҳои таркибӣ нисбат ба пайвандакҳои мураккаб аз ҷиҳати басомад зиёдтар мушоҳида гарданд ҳам, пайвандакҳои сода аз ҷиҳати дараҷаи истифода аз ҳар ду навъҳои зикргардидаи пайвандакҳо дар ҷумлаҳои пайрави сабаб бештар ба назар мерасанд, ки ин манзараро дар ҷадвали №1 метавон ба таври зайл нишон дод:

Пайвандакҳои сода			Пайвандакҳои мураккаб		Пайвандакҳои таркибӣ		
Ки, that,	Зеро - because	Чун - as	Чунки-because-	азбаски since	барои ки, because, since	модом ки- since	Бинобар ин-so that, so
10	6	4	5	5	2	2	4

2.3. Нақши пайвандаки «ки» дар созмони ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда

Ҷумлаи пайрави натиҷа, дар забонҳои муқоисашаванда натиҷа ва оқибати фикри дар сарҷумла баёнгардидаро муайян менамояд. Мазмуни тамоми сарҷумла ба он алоқамандӣ дошта, дар ҷумла муносибатҳои ҳулосавии ҳоли сарҷумла инъикос меёбад. Дар нави мазкури ҷумлаҳои мураккаби тобеъ алоқамандии сабабу натиҷа равшану возеҳ нишон дода мешавад: сарҷумлаи ин нави ҷумлаҳо сабабро фаҳмонад, ҷумлаи пайрав ба натиҷаи он таъна менамояд. Шумораи пайвандакҳои ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои

муқоисашаванда ба мисли ҷумлаҳои пайрави сабаб он қадар зиёд нестанд. Чӣ тавре ки борҳо қайд намудем, ҷумлаҳои пайрави мазкур танҳо бо як пайвандаки содаи «ки» ва муодили он дар забони англисӣ пайвандакҳои «that», «so that» ва «which» ба ҳисоб мераванд, ба сарҷумла тобеъ шуда, ҳамеша онҳо пас аз сарҷумла қарор мегиранд. Масалан: – «Бо таъсири борони дируза дар регзор чунон бисёр замбуруғ рӯидааст, ки ҷувол-ҷувол чидан мумкин аст» [204, с.41]. – «With all the rain we had yesterday, there is enough mushrooms sprung up in the sand to gather by the suckful» [205, p. 40]. – «*ӯ чунон машғул буд, ки ҳатто аз ман «чиҳоро тамошо кардӣ, то қучоҳо рафтӣ» гуфта напурсид*» [204, с.53]. – «He was so busy that he never even asked me where I had been and what I had» [205, p. 5]. Дар ҷумлаи якум дар натиҷаи боридаи борон рӯидаи замбуруғ тавассути ҷонишини «чунон» ва пайвандаки «ки» муайян карда шудааст. Дар ҷумлаи дуюм низ дар таркиби сарҷумла ҷонишини чунон истифода гардида, ҷумлаи пайрави натиҷа тавассути пайвандаки «ки» ба сарҷумла тобеъ гардидааст. Дар муодили ҷумлаҳо ба забони англисӣ бошад, гунаи англисии ҷонишини «чунон» – «so» ва муодили пайвандаки «ки» – «that» ҷумлаи пайравро ба сарҷумла тобеъ намудааст.

Ҷумлаҳои пайрави натиҷа аз ҷумлаҳои пайрави дигар аз он ҷиҳат фарқдоранд, ки онҳо дар ҷумлаи сода аъзои пайрави ба худ мувофиқ надоранд ва онҳо ба ягон аъзои сарҷумла тобеъ шуда наметавонанд. Аз ин лиҳоз, алоқамандии чунин ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла нисбатан маҳдуд мебошад. Ҷумлаҳои пайрави натиҷа ба сарҷумла бо калимаҳои ҳамнисбат тобеъ намешаванд. Хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрави натиҷа бештар дар як замон ифода гардида, амалеро мефаҳмонанд, ки паиҳам воқеъ шудаанд.

Дар баъзе ҳолатҳо барои қувват додан ва ҷоннок кардани вазифаи пайвандак ва таъкиди маънои натиҷа дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаҳои пайрави натиҷа пайвандакҳои таркибии **дар натиҷаи он ки, барои ин (он), аз ин ҷиҳат** меоянд, ки вазифаи ҳолшардихандаи сабабро ба ҷо меоранд: «Ман **дар натиҷаи** ин сӯҳбат дониستم, ки дар замони мо ҳам шоир шудан мумкин

будааст» [204, с. 122]. – «Ман дар натиҷаи ин сӯҳбат на танҳо аз ин хурсанд шудам, ки падарам шеър гуфта метавонистааст, инчунин ман **аз ин ҷиҳат** ҳам хурсанд шудам, ки дар бораи имконияти шоир шудан бе «валӣ» будан дар дили ман ҳеҷ шубҳае намонда буд, чунки «валӣ» набудани падари худро медонистам» [204, с. 123]. - «Thanks to this conversation I was delighted to lean not only that my father was able to compose verse, but also that it was possible to be a poet without being a saint» [205, p. 94]. «Аммо барои ин зӯр шуд, ки аз падару модар якбора чудо гардид» [204, с. 198]. - «A more immediate result of the episode was my realization that it was possible to be a poet in our day and age [205, p. 64];

Хабари ҷумлаи пайрави натиҷа вобаста бо хабари сарҷумла ва шаклҳои замони сифаи хабарӣ ифода меёбанд. Аз ҷиҳати сохтори нахвӣ ҷумлаҳои пайрави мақсаду натиҷа ба ҳамдигар шабоҳат дошта бошанд ҳам, дар шакли хабарӣ ин ду навъ ҷумлаҳои пайрав куллан фарқ мекунанд. Тавассути иваз намудани пайвандаки «**то ки**» ба пайвандаки «**ки**» ҷумлаҳои пайрави мақсадро ба натиҷа баргардондан имконпазир аст. Дар ҷумлаҳои забони англисӣ муодили пайвандакҳои мазкур «**to**» ва «**so that**» истифода шудаанд. Дар ин навъ ҷумлаҳои пайрави мақсаду натиҷа тобиши маъноии сабаб инъикос мегардад. Ин манзараро дар ҷадвали №2 мо ин тавр инъикос намудем:

Ҷумлаи пайрави мақсад Adverbial clause of aim	Ҷумлаи пайрави натиҷа Adverbial clause of result
Пирамард ба оҳистагӣ вазни асосиро ба он интиқол дода, бофтаҳои тахтапушташро мечунбонд, то дарди фишори ресмонро андаке бошад ҳам камтар кунад [210, с. 87]. He began to shift more of the strain to it and he struggled the muscles of his back to shift the hurt of the cord a little [210, p. 86].	Пирамард ба оҳистагӣ вазни асосиро ба он интиқол дода, бофтаҳои тахтапушташро мечунбонд, ки дарди фишори ресмонро андаке бошад ҳам камтар кунад [206, с.87]. He began to shift more of the strain to it and he struggled the muscles of his back to shift the hurt of the cord a little [210, с.86].
Онҳо баъд аз ҳашт соати аввал, ҳар чаҳор соат доварро иваз мекарданд,	Онҳо баъд аз ҳашт соати аввал, ҳар чаҳор соат доварро иваз мекарданд,

то доварҳо тавонанд бихобанд [206, с. 89]. They changed the referees every four hours after the first eight so that the referees could sleep [210, p. 88].	ки доварҳо тавонанд бихобанд [206, с. 89]. They changed the referees every four hours after the first eight so that the referees could sleep [210, p. 88].
--	--

Доираи истеъмоли чумлаи пайрави натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нисбат ба чумлаи пайрави сабаб маҳдуд аст. Бояд таъкид кард, ки сабаби маҳдудияти чумлаҳои пайрави натиҷа дар он аст, ки онҳо ба ягон аъзои сарчумла алоқаманд шуда наметавонанд ва муносибати тобеияти онҳо бо сарчумла то андозае заиф аст. Ба ғайр аз ин, барои истифодаи алоқаи чумлаҳои пайрави натиҷа ягона пайвандаки «**ки**» истифода мешавад, ки муодили он дар забони англисӣ пайвандакҳои «**that**», «**so that**», «**which**» мебошанд. Ҷойи чумлаи пайрави натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян буда, онҳо ҳамеша пас аз сарчумла қарор мегиранд ва боиси маҳдудиятҳои услубии онҳо мегардад.

Қобили зикр аст, ки чумлаҳои пайрави натиҷа дар баъзе ҳолатҳо бо чумлаи пайрави миқдору шабоҳат доранд ва ин шабеҳият боиси он мегардад, ки чумлаҳои пайрави мазкурро дар бештари ҳолатҳо аз ҳамдигар фарҳ намудан душвор мегардад. Хусусияти фарқкунандаи чумлаи пайрави натиҷа аз миқдору дараҷа дар он зоҳир мегардад, ки чумлаи пайрави натиҷа бо пайвандаки «**ки**» ба сарчумла тобеъ гардида, натиҷаву хулосаи мазмунӣ умумии сарчумла ва амалу ҳолати хабари сарчумларо ошкор менамояд ва чумлаи пайрави миқдору дараҷа бошад, танҳо натиҷаи миқдору андоза ва дараҷаи воқеъшавии амалу ҳолати хабари сарчумларо муайян намуда, ба ҳоли миқдору дараҷаи сарчумла алоқамандӣ дорад, ки дар ҳолати мазкур маъноӣ натиҷа дар ҷойи дуввум қарор мегирад. Маъноӣ иловагии натиҷа инчунин дар чумлаҳои пайрави тарзи амал, муайянкунанда ва пуркунанда низ мушоҳида мешавад: «Пиразанро андар хонае дидам, ки дари дутабақаи он васеъ боз аст» [208, с. 100]. – «She was in a room the folding doors of which stood open» [209, p. 118]. «Ин аст он ҳама чизе, ки ман аз хонум Фейрфакс бобати ҳуҷаини

хардуюмон иттилоъ ёфта тавонистам» [208, с. 102]. – «This was all the account I got from Mrs. Fairfax of her employer and mine» [209, p. 120]. – «Ин ҳамон хандаи паст, канда-канда ва хуррие буд, ки вақти аввалин дафъа шуниданам маро ба хаяҷон оварда буд» [208, с. 106]. – «This was the same peal, the same low, slow ha! ha! which, when first heard, had thrilled me» [209, p. 123].

Дар забони англисӣ бошад ин навъи ҷумлаҳо аксаран бо зарфҳои **too, enough, sufficiently, so...(as)**. ки баъд аз он дараҷа меояд, ба сифат, исм ва ё бо маънии нисбӣ меоянд, ифода меёбанд. Дар ин гуна ҳолатҳо ҷумлаҳои пайрави натиҷа тавассути масдар ва ё ибораҳои масдарӣ муайян карда мешаванд: «It was too late to go there» – Барои ба он ҷо рафтан, хеле дер шуда буд». – «Our teacher spoke slowly enough for me to write his words». – «Барои он ки ман суҳанҳои ӯро навишта гирам, муаллим хеле оҳиста суҳан мекард». – «She was lazy enough to get up early and to come in time». «Ӯ хеле танбал буд, барои он ки аз хобаш барвақт хеста дар вақташ ҳозир шавад».

Дар ин гуна мавридҳо пайвандаки **too** натиҷаи манфӣ доштани ҷумлаҳои пайрави натиҷаро фаҳмонад, пайвандаки **enough** микдори зарурии амали иҷрошаванда мефаҳмонад. Дар ҷумлаҳои, ки дар таркибашон ҷуфтҳои «**so...as**» меоянд, амали иҷрошудаеро инъикос менамояд, ки мисли ибораи **so...as** пеш аз ҷумлаи пайрави натиҷа омада, амали ғайриҷашмдоштро мефаҳмонад: «*My friend was so happy as to get the new house*» – «Дӯсти ман хеле шахси хушбахте буд, ки соҳиби хонаи нав шуд» (яъне ӯ соҳиби хона шуд). Дар ҷумлаи мазкур натиҷаи амал муайян аст, яъне дӯсти ман соҳиби хона гардид. «Akbar trained hours so as to get the first place in the competition (we do not know whether he has got it or not) – «Акбар соатҳои дароз тамрин намуд, то ки ҷойизаи дар мусобиқа ҷойи аввалро соҳиб шавад». Аммо дар ҷумлаи дуюм ба мо маълум нест, ки оё Акбар ҷойи аввалро гирифт ё не, яъне дар ҷумлаи дуюм мақсади Акбар муайян аст, аммо натиҷаи амали ӯ муайян нест. Аз мисолҳои мавриди назар бармеояд, ки дар байни ҷумлаҳои пайрави натиҷа ва мақсад то андозае монандӣ ба назар мерасад.

Дар таркиби чумлаҳои пайрави натиҷа баъзан ҷонишинҳои миқдору дараҷаи **чунон** ва **ончунон** низ меоянд, ҳол он ки ин мисолҳо бештар ба чумлаҳои пайрави миқдору дараҷа дахл доранд: «Мӯйҳои абрувонаш **чунон** дароз буданд, **ки** чашмонашро пӯшонда меистоданд» [204, с. 56]. Дар чумлаи мазкур «**мӯйҳои абрувонаш чунон дароз буданд**» сарчумла буда, «**чашмонашро пӯшонда меистоданд**» чумлаи пайрави натиҷа буда, тавассути пайвандаки «**ки**» ба сарчумла тобеъ гардидааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ пайвандаки тобеъкунандаи «**ки**» ҳамчун «**that**» тарҷума шуда, чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ намудааст: «His eyebrows were so long that they cowered his eyes...» [205, p. 75]. – «Нақшҳои кандакории вай чунон нозук ва хушнамо буданд, ки гӯё наққошони забардаст бо қалами мӯин дар қоғаз он нақшҳоро кашида бошанд» [204, с. 57]. Дар чумлаи мазкур низ, чумлаи пайрав ба сарчумла тавассути пайвандки «**ки**» тобеъ гардидааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки тобеъкунандаи «**ки**» пайвандаки «**that**» истифода шудааст: «So delicate and beautiful were the figures he caved that you would swear they were the work of a master miniaturist working with a pencil brush on paper» [205, p. 77].

Чуноне ки аз мисолҳои овардашуда муайян гардид, ҳамаи чумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пас аз сарчумла ҷой гирифтаанд. Дар онҳо сарчумла натиҷаи фикри дар чумлаи пайрав ифодагардидаро инъикос менамояд.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки дар қисмати наҳви забонҳои муқоисашаванда сарчумла ва чумлаҳои пайрав ба ҳамдигар тавассути воситаҳои гуногуни грамматикӣ алоқаманд мегарданд. Байни сарчумла ва чумлаҳои пайраве, ки ягон аъзои сарчумларо аз ягон ҷиҳат тавзеҳ медиҳад, алоқамандии зиёд ба назар мерасад, зеро онҳо ба яке аз аъзоҳои сарчумла вобастагӣ дошта, бештари ин гуна чумлаҳои пайрав ба ибораҳо ифода мегарданд ва онҳо яке аз аъзоҳои чумлаи сода мегарданд. Дар забони тоҷикӣ як пайвандаки тобеъкунандаи «**ки**» метавонад дар ҳамаи навъҳои чумлаи

пайрав истифода гардад (**ҳар кас ки, ҳамин ки, касе ки, ҳамоне ки, ба тарзе ки, то чойе ки, вақте ки, то ки, чунки, зеро ки, ки, модом ки, азбаски ва ғайра**). Дар ҷумлаи зерин ҷумлаи пайрави натиҷа бо пайвандаки **ҷунон** тобиши маъноии микдору дараҷаро ифода намудааст: «*Маро хастагӣ ҷунон фаро гирифта буд, ки ҳатто таваҷҷуҳ нанамудам хонаи хоби мо чӣ гуна аст*» [208, с. 43]. Дар ҷумлаи мазкур, «маро хастагӣ ҷунон фаро гирифта буд» сарҷумла буда, «ҳатто таваҷҷуҳ нанамудам хонаи хоби мо чӣ гуна аст» ҷумлаи пайрави натиҷа маҳсуб меёбад, ки тавассути пайвандаки тобеъкунандаи «**ки**» ба сарҷумла тобеъ гардидааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ пайвандак истифода нашуда, сарҷумла аз ҷумлаи пайрав таваассути вергул ҷудо карда шудааст: «*Overpowered by this time weariness, I scarcely noticed what sort of a place the bedroom was*» [209 p. 62]. Яъне, дар ҷумлаи забони англисӣ интонатсия – оҳанги ист истифода шудааст, ки он бо аломати вергул нишон дода шудааст. «Лекин асабҳои ман ин дам ҷунон хароб буданд, **ки** ҳеҷ оромиву хомӯшӣ онҳоро наметавонист таскин диҳад» [208, с. 18]. Дар ҷумлаи мазкур, «лекин асабҳои ман ин дам ҷунон хароб буданд» сарҷумла буда, «ҳеҷ оромиву хомӯшӣ онҳоро наметавонист таскин диҳад» ҷумлаи пайрави натиҷа мебошад, ки бо пайвандаки тобеъкунандаи «**ки**» ба сарҷумла тобеъ гардидааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ бошад, муодили пайвандаки «**ки**» пайвандаки «**that**» истифода шудааст: «*...but in fact my racked nerves were now in such a state that no calm could soothe, and no pleasure excite them agreeable*» [209, p. 28]. Дар ҷумлаи мазкур, «but in fact my racked nerves were now in such a state» сарҷумла буда, «no calm could soothe, and no pleasure excite them agreeable» ҷумлаи пайрави натиҷа мебошад, ки тавассути пайвандаки тобеъкунандаи «**that**» ба сарҷумла тобеъ шудааст.

Дар натиҷаи омӯзишу таҳлилҳо муайян гардид, ки ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забони тоҷикӣ танҳо бо пайвандаки «**ки**» ва дар забони англисӣ бо пайвандакҳои «**that**», «**so that**» ва «**which**» ба сарҷумла тобеъ мешавад. Гарчанде доираи истеъмоли ин навъи ҷумлаҳои пайрав нисбат ба дигар

навъҳои ҷумлаҳои пайрав дар забонҳои муқоисашаванда камтар ба назар мерасад, аммо тобиши маъноии натиҷа қариб дар ҳамаи навъҳои ҷумлаи пайрав мушоҳида карда мешавад.

2.4. Воситаҳои ғайрипайвандакӣ алоқаи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа бо сарҷумла дар забонҳои муқоисашаванда.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла хеле гуногун мебошанд. Пайвандакҳои сершумор, калимаҳои ба пайвандакҳо ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ–хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаҳои пайрав дар ҷумлаи мураккаби тобеъ ва интонатсия воситаҳои тобеъкунандаи ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла мебошанд, ки онҳоро дар алоҳидагӣ ва то ҷойи имкон мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Забоншиноси тоҷик Д. Тоҷиев, барои созмон додани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар таркиби сарҷумла истифода намудани ишоратҷонишинҳо, зарфҳо ва таркибҳои зарфиро муҳим мешуморад, чунки ин воситаҳо алоқамандии ҷумлаи пайраву сарҷумларо боз ҳам қавитар гардонида, дар ташакулёбии ҷумлаҳои пайрав нақши муҳим мебозанд [158, с.21].

2.4.1.Калимаҳои ҳамнисбат (correlative words)

Дар қисмати наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳои ҳамнисбат яке аз воситаҳои муҳимми алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба ҳисоб мераванд. Калимаҳои ҳамнисбат ба вазифаи наҳвии аъзоҳои сарҷумла истифода шаванд ҳам, маънои умумӣ ва нопурра доранд. Маънои мушаххаси калимаҳои ҳамнисбатро (correlative words) ҷумлаҳои пайрав муайян месозанд. Ҷумлаҳои пайрав бевосита ба калимаҳои ҳамнисбат алоқаманд мешаванд ва баъдан ба воситаи онҳо сарҷумларо шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Аз рӯйи маъно ва вазифаҳои синтаксисӣ калимаҳои ҳамнисбат бо вазифаҳои синтаксисии ҷумлаи пайрави тобеи онҳо яканд. Баъзан воситаҳои алоқа (калимаҳои ҳамнисбат ва пайвандак) аз ҷиҳати маъно ва вазифа ба ҳамдигар мувофиқат намеkunанд

Муҳаққиқи забоншинос Д. Тоҷиев ба ин масъала ҳам тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, ифодаи маъно, вазифа ва мавқеи синтаксисии калимаҳои

ҳамнисбатро чунин маънидод намудааст: «Калимаҳои ҳамнисбат танҳо мавқеи синтаксисиро ишғол мекунанд ва бе ҷумлаи пайрави зарурии эзоҳдиҳанда ифода намешаванд. Бинобар ин калимаҳои ҳамнисбат сохт, маъно ва вазифаҳои ҷумлаҳои пайрави ба ҳудашон тобеъро таъин мекунанд. Калимаҳои ҳамнисбат гӯё калиде мебошанд, ки аксар аз он типҳои ҷумлаҳои пайрав муайян мегарданд. Калимаҳои ҳамнисбат фарқи сарҷумла (main clause) ва ҷумлаҳои пайравро (subordinate clause) низ равшан нишон медиҳанд ва барои шинохтани типҳои алоҳидаи ҷумлаҳои пайрав кӯмак мерасонанд» [151, с. 24].

Забоншиноси рус А. Б. Шапиро ҳатто пешниҳод карда буд, ки дар забони русӣ бар асоси гурӯҳбандии ҷумлаҳои пайрав калимаҳои ҳамнисбат истифода шаванд. [171, с. 114].

Калимаҳои ҳамнисбат ё муодили англисии он **correlative words** одатан дар таркиби сарҷумла омада, задаи мантиқӣ мегиранд. Онҳо тобеияти ҷумлаҳои пайравро ба сарҷумла бо чунин хусусияти хоси худ қавитар мегардонанд ва ба эзоҳталаб будани ҷумлаҳои пайрав ҳамеша ишора месозанд: 1. «Аз сабаби бемории чиддии модараш ўро ба маҳаллаи ҳамсоя даъват карданд» [207, с. 29]. - «She had been summoned to a neighboring parish by the dangerous illness of her mother» [207, p. 28]. 2. «Табибон **сабаби** марги хонум Меллардро аз шодӣ дилкаф шудан гуфтанд» [207, с. 43]. – «When the doctors came they said she had died **of** heart disease – of the joy that kills» [207, p. 42]. Дар ҷумлаи якуми тоҷикӣ калимаи ҳамнисбати «**аз сабаби**» дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаи пайрав истифода шуда, ба ин восита ҷумлаи пайравро ба сарҷумла тобеъ намудааст. Яъне, барои чӣ ўро ба маҳаллаи ҳамсоя даъват карданд? Бо сабаби бемории модараш. Ҳангоме, ки калимаҳои ҳамнисбат дар таркиби сарҷумла меоянд, ҳамеша ба эзоҳталабии ҷумлаи пайрав ишора менамоянд. Дар ҷумлаи дуюм низ калимаи ҳамнисбат дар таркиби сарҷумла омада, сабаби марги хонум Меллардро шарҳу эзоҳ додааст. Дар муқоиса бо ҷумлаи якуми забони англисӣ ба ҷойи калимаи ҳамнисбат пешоянди «**by**»

иистифода гардидааст. Дар ҷумлаи дуҷумлаи англисӣ калимаи ҳамнисбатро пешоянди «**of**» иваз намудааст.

Бояд тазакурр дод, ки **калимаҳои ҳамнисбат (correlative words)** дар синтаксиси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ба ҳол ба таври пурра ва мукамал омӯхта нашудаанд. Танҳо дар баъзе бобҳои китобҳои дарсии гуногуни синтаксиси мактабҳои миёна ва олӣ ба калимаҳои ҳамнисбати ба воситаи ишораҷонишинҳо ифодаёфта мисолҳо оварда мешаванд.

Калимаҳои ҳамнисбат (**correlative words**) дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва муайян намудани вазифаи шарҳдиҳандагии ҷумлаҳои пайрав аҳамияти муҳим доранд. Калимаҳои ҳамнисбат мавқеъ ва доираи истеъмоли васеъ дошта, дар ифодаи алоқаи қариб ҳамаи навъҳои ҷумлаҳои пайрав истифода мешаванд. Танҳо ҷумлаҳои пайрави натиҷа (**adverbial clause of result**) ва хилоф (**adverbial clause of consession**) калимаҳои ҳамнисбат надоранд.

Баъзан метавонад дар дохили ҷумлаи пайрави натиҷа якҷанд ҷумлаи пайрав чида шуда, хабарҳои сарҷумларо аз ҷиҳати ба худ хос эзоҳ диҳанд: «**Ӯ** гоҳе худро ҷунун ҳаста эҳсос мекард, **ки** дуоҳоро фаромӯш мекард ва **барои ҳамин** вожаҳоро тез–тез қироат мекард, **то ки** калимаҳо худ паси ҳам иброз бишаванд» [210, с. 83]. – «Sometimes he would so tired **that** he could not remember the prayer and then he would say them fast **so that** they would come automatically» [210, p. 82]. Дар ҷумлаи мазкур, дар забонҳои муқоисашаванда, дар таркиби сарҷумла ҷумлаи пайрави натиҷа (adverbial clause of result), ҷумлаи пайрави сабаб (adverbial clause of cause), ҷумлаи пайрави тарзи амал (adverbial clause of manner) ва ҷумлаи пайрави мақсад (adverbial clause of aim) чида шуда омада, хабарҳои сарҷумларо аз ҷиҳати натиҷа, сабаб, тарзи амал ва мақсад тавзеҳ додаанд.

Калимаҳои ҳамнисбате, ки муносибатҳои сабаб ва натиҷаи таркиби ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаро муайян месозанд инҳоянд: аз ин сабаб, аз ҳамин сабаб, бинобар ин, барои ҳамин, бинобар он, аз ин боис, аз ин рӯ, аз ин

чиҳат. аз ҳамин вачҳ; thus, therefore, hence, so, hereby ва ғайра мебошанд: 1. «Бинобар ин, *ин деҳа аз ҳад зиёд қашшоқ буда, аксари хонаҳояш похсагӣ буд*» [204, с.10]. – «This village was thus extremely poor. Most of the houses were of mud brick [205, p. 21]. – «Ана дар ҳамин буд сабаби он ҳама азобу шиканча, он ҳама дарду ғаму ҳасрате, ки маро доим дар ҳолати ногувор афканда буданд; маҳз аз ҳамин вачҳ алангаи фуруzone ҳамеша ботинамро месӯхт» [208, с. 182]. - «This was the point – this was where the nerve was touched and teased – this was where the fever was sustained and fed» [209, с. 175];

Бояд қайд кард, ки ба калимаҳои ҳамнисбати **бо ин (он) сабаб, аз ин чиҳат, аз чиҳати он ки, бо сабаби он ки, бинобар ин, барои ҳамин** дар забони англисӣ метавонанд пайвандакҳои **because, for, thus** ҳамчун муодил истифода гарданд. Аммо дар бисёр ҳолат ба мушоҳида мерасад, ки дар забони англисӣ онҳо ҳамчун пайвандак истифода шуда на дар таркиби сарчумла, балки дар аввали ҷумлаи пайрав кор фармуда мешаванд: «На фақат **бо он сабаб** наметавонистам мафтунӣ ӯ шавам, ки дигар маро эътибор намедихад ва муддатҳост, ки боре ҳам назаре ба сӯям наафкандааст» [208, с.181]. – «I could not unlove him now, merely **because** I found that he had caused to notice me - **because** I might pass hours in his presence and he would never once turn his eyes in my direction...» [209 с. 194].]. - «Ман, **чиҳати он ки** шабона гурехта ба назди Элен рафтам, танбеҳ нагирифтам, – атрофиён баҳри ин фурсат надоштанд» [208, с. 78]. – « I was not reprimanded **for** leaving my bed; people had something else to think about [209, p.109].

Аз мисолҳои дар боло овардашуда бармеояд, ки дар забонҳои муқоисашаванда калимаҳои аз чиҳати морфологӣ гуногун ҳамнисбат шуда, дар дохили сарчумла ба вазифаи сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрав истифода мешаванд. Ин вазифаи умумиест, ки ба ҳамаи ҷумлаҳои пайрави сабаб танҳо аз ин нуқтаи назар нигоҳ карда онҳоро аз ҳамдигар фарқ накардан дар доираи китобҳои дарсӣ, ки онҳо қоидаҳои асосӣ ва хеле умумиро дар бар мегиранд, маҳдуд шуданро ифода мекунад.

Ба ин масъала забоншиносон таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, бо далел ва шохидҳои мушаххас андешаҳои худро баён кардаанд. Аз ҷумла, дар робита ба ин масъала Ю. А. Рубинчик дар хусуси калимаҳои нисбӣ андешаи худро чунин баён намудааст: «Калимаҳои нисбӣ аъзоёни сарҷумла буда, хусусияти ишорадоранд, ки мазмуни асосии онҳо ба воситаи ҷумлаи пайрав кушода мешавад. Калимаҳои нисбӣ дар сарҷумла ба кадом вазифае, ки оянд, ҷумлаҳои пайрав низ ба ҳамон вазифа меоянд. Калимаҳои нисбӣ дар таркиби сарҷумлае меоянд, ки ба он бо ҷумлаи пайрав ба воситаи пайвандаки «**ки**» тобеъ шуда бошад, чунки пайвандаки «**ки**» муштараквазифа буда, бо ёрии он ба кадом гурӯҳ мансуб будани ҷумлаи пайравро муайян намудан мумкин нест, ин вазифаро калимаҳои нисбӣ иҷро менамоянд. Агар пайвандакҳои тобеъкунандаи хоси сабабӣ оянд, ба истеъмоли калимаҳои нисбӣ ҳеҷ гуна ҳоҷат намоёнад» [134, с. 35 – 44].

Инчунин Ш. Рустамов калимаҳои ҳамнисбатро яке аз воситаҳои асосии алоқаи ҷумлаи пайрави сабаб мешуморад ва онҳоро «калимаҳои нисбӣ» номида, иҷрои вазифаи чунин ҷумлаҳои пайравро вобаста ба калимаҳои нисбӣ, пайвандакҳо ва ҷойгиршавии аъзоёни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав гуногун мешуморад» [138, с. 68].

Бояд қайд намуд, ки ҷумлаҳои пайрави сабабе, ки барои шарҳу эзоҳ додани сарҷумла истифода мешаванд, тавассути воситаҳои гуногуни синтаксисӣ алоқаманд мешаванд. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки сарҷумла ва ҷумлаи пайрави сабаби эзоҳии он тавассути пайвандакҳо ба ҳам алоқаманд шудаанд, аз ҷиҳати иҷрои вазифа якхела набуда, вазифаи чунин нави ҷумлаҳои пайрав вобаста ба калимаҳои нисбӣ, пайвандакҳо ва ҷойгиршавии аъзоёни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо роҳҳои гуногун ифода меёбанд: «Дар асл пирамард худро он қадар хуб ҳис намекард, **зеро** дарди фишори ресмон дар сари китфонаш қариб ба як дарди кӯҳна, як дарди собит мубаддал мешуд ва ўро ноором мекард» [210, с. 97]. –«He did not truly good **because** the pain from the cord across his back had almost passed pain and gone into a dullness that he mistrusted» [210,

р. 96]. «Ин маълумоти мухтасар **барои ҳамин** ҳам лозим аст, ки бисёр ҳамзамонони ҷавони мо дар бораи мадрасаҳо, умуман дар бораи мадрасаҳои Бухоро, хусусан кам медонанд» [204, с.221]. – «Инчунин ман **аз ин ҷиҳат** ҳам хурсанд шудам, ки дар бораи имконияти шоир шудан бе «валӣ» будан дар дили ман ҳеҷ шубҳае намонда буд, чунки «валӣ» набудани падари худро медонистам» [204, с. 123].

Забоншиноси рус В. Л. Каушанская ибораҳои «**on the ground that**» ва «**for the reason that**» – ро, ки муодили тоҷикии онҳо «**аз ҷиҳати он ки**», «**аз сабаби он ки**» мебошанд, ба гуруҳи пайвандакҳои ҷумлаи пайрави сабаб дохил намудааст [91, с.347]. Ҳол он ки, ибораҳои мазкур дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаи пайрави сабаб ҳамчун калимаҳои ҳамнисбат низ истифода шуда метавонанд.

Баъзан ҷумлаҳои пайрави сабаб бар эзоҳи калимаҳои нисбӣ меоянд, ва дар сарҷумла чун ҳоли сабаб воқеъ мегарданд: 1. «Шояд хонум Рид бо сабаби аз ин духтараки манфури номанзур халосӣ ёфтан беҳад шодмон бошад» [208, с. 24]. – «Missis was, she dared say, glad enough to get rid of such a tiresome ill conditioned child» [209, р. 38]. - 2. «Вай эҳтимол **аз он сабаб** гирифта бошад, ки натавонист бо хонум Рид ба сайругашт равад» [208, с. 20]. - «I dared say she is crying **because** she could not go out with missis in the carriage...» [209, р. 36]. - 3. «**Бо ин сабаб** ман тақозо менамоям, ки барои нумӯи он дар вучуди тифлон диққати хоса зоҳир гардад» [208, с. 32]. - «I **therefore** direct that especial care shall be bestowed on its cultivation among them» [209, р. 49]. – 4. «**Аз ҳамин сабаб** ман пай бурдам, ки ӯ наметавонад кушода шудани дарро бубинад ва оҳиставу оромона дарро такякунон тела дода боз кардам» [207, с. 69]. – «So I knew that he could not see opening the door, and I kept pushing it on steadily, steadily» [207, р. 96]. 5. «**Аз ин рӯ**, бояд шумо итоат бикунед ва ба онҳо хушомад бигӯед» [208, с. 11]. – «It is your place to be humble, and to try to make yourself agreeable to them» [209, р. 23]. – 6. «**Бо ин сабаб** ман ҳар рӯз чандин бор ба пеши вай, ки ӯро амакбобо мегуфтем, мерафтам» [204, с. 55]. –

«**Accordingly** I would go to see «Amak Bobo» as we called him, several times a day» [205, p. 75]. Дар чумлаи якум калимаи ҳамнисбати «**бо сабаби**» дар таркиби сарчумлаи чумлаи пайрав истифода шуда, чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ намудааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ пешоянди «to» ба вазифаи калимаи ҳамнисбат омада, чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ намудааст]. Дар чумлаи дуҷумлаи тоҷикӣ калимаи ҳамнисбати «**аз он сабаб**» ҳамчун ҳоли сабаби сарчумла воқеъ гардида, пайвандаки содаи «**ки**» бар эзоҳи хабари сарчумла омадааст. Яъне, сабаби гиристанӣ ӯ дар он буд, ки бо хонум Рид ба сайругашт рафта натавонист. Дар муодили чумла ба забони англисӣ ба ҷойи калимаи ҳамнисбат пайвандаки «**because**» дар аввали чумлаи пайрав омада, сабаби воқеъ гардидани амали сарчумларо шарҳу эзоҳ медиҳад. Дар чумлаи сеҷумлаи тоҷикӣ калимаи ҳамнисбати «**бо ин сабаб**» дар таркиби сарчумла истифода гардида, ҳамчун ҳоли сабаби чумлаи пайрави сабаб хабари сарчумларо шарҳу тавзеҳ додааст. Дар чумлаи англисӣ, калимаи «**therefore**» ҳамчун калимаи ҳамнисбат дар таркиби сарчумла истифода гардида, ҳамчун ҳоли сабаби чумлаи пайрав воқеъ гардидааст. Яъне, ҳамзамон дар чумлаи пайрави мазкур ҳам калимаи ҳамнисбат ва ҳам пайвандак истифода шудааст. Дар чумлаи ҷорум низ ба ҷойи пайвандаки сабабӣ калимаи ҳамнисбати «**аз ҳамин сабаб**» истифода шуда, чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ намудааст. Дар чумлаи мазкур калимаи ҳамнисбат дар аввали чумлаи пайрав пеш аз сарчумла ҷой гирифтааст. Дар тарҷумаи чумла ба забони англисӣ дар таркиби сарчумлаи чумлаи пайрави сабаб ба ҷойи, калимаи ҳамнисбат пайвандаки «**so**» омада, онро ба сарчумла тобеъ намудааст.

Маълум мешавад, ки дар забони тоҷикӣ чумлаи пайрави сабаб бар эзоҳи ҳолҳои сабаби **аз ҳамин сабаб, бо ин сабаб, аз он сабаб, бо сабаби, барои ҳамин, барои он ки, аз ин рӯ** истифода мешаванд ва муодили онҳо дар забони англисӣ **on the ground that, for the reason that, accordingly, therefore, to, so** ҳамчун калимаҳои нисбӣ кор фармуда мешаванд. Дараҷаи тобеияти сарчумла (**main clause**) ва чумлаи пайрави сабаб (**adverbial clause of cause**),

ки бар эзоҳи калимаҳои нисбӣ (**correlative words**) омадаанд, аз дигар навъҳои ҷумлаи мураккаби тобеъ ба пуррагӣ фарқ мекунад.

Ба андешаи забоншинос Ш. Рустамов дар ин навъ ҷумлаҳои мураккаби тобеъ на танҳо ҷумлаи пайрав, балки сарҷумла низ як андоза мустақилияти худро аз даст медиҳад, калимаҳои нисбӣ, ки дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаи пайрав истифода гардидаанд, барои барҳам додани мустақилияти нисбии сарҷумла сабаб мешаванд [138, с. 12].

Ҷумлаҳои пайрав вобаста ба вазифа ва мавриди истифодабариашон якхела набуда, дар навбати худ вазифаҳои гуногуни эзоҳиро иҷро менамоянд. Онҳо ҳар як вазифаро вобаста ба фикри дар сарҷумла гуфташуда, вобаста ба шароит ва вазъияти ба амал омадани сарҷумла, ки он албатта, ба таркиб ва сохти сарҷумла вобастааст иҷро менамояд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқу баррасии калимаҳои ҳамнисбат (**correlative words**) дар ҳар ду забони муқоисашаванда ошкор карда шуд, ки нақши ин воситаи грамматикӣ, ки дар таркиби сарҷумла омада, ҷумлаи пайравро ба сарҷумла тобеъ менамояд ва ба кадом наъви ҷумлаи пайрав тааллуқ доштани ҷумлаи пайравро муайян месозад, дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави ҳол, алалхусус ҷумлаи пайрави сабаби забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нақши муҳим ва арзанда дорад.

2.4.2. Интонатсия (Intonation)

Дар қисмати наҳви забонҳои муқоисашаванда ба ғайр аз пайвандакҳо ва калимаҳои ба пайвандакҳо ҳамнисбат гурӯҳи ҷумлаҳои мураккаби бепаивандак мавҷуданд, ки онҳо тавассути интонатсия ба сарҷумла тобеъ мешаванд. Интонатсия ҳамчун воситаи муқимми грамматикӣ дар ташшакули ҷумлаҳои пайрави ҳол аз ҷумла, ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои ба сарҷумла тобеъ намудани ҷумлаҳои пайрав нақши муҳим дорад.

Дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба интонатсия забоншинос Д. Тоҷиев аввалин маротиба чунин маълумот дода буд: «Ҷумлаҳои мураккаби тобеи

бепайвандак типи алоҳидаи ҷумлаҳои мураккабро ташкил намедиханд. Фарк дар он аст, ки ҷузъҳои чунин ҷумлаҳо бе иштироки пайвандакҳои тобеъкунанда алоқаманд мешаванд». Ӯ зимнан интонатсияро ҳамчун воситаи муҳимми грамматикӣ қайд намуда, онро яке аз воситаҳои муҳимми алоқии байни ҷумлаҳои пайрав ва сарҷумла мешуморад, ки он ба мисли пайвандакҳо ва дигар воситаҳои алоқа дар ташакули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мавқеи арзанда дорад [156, с. 22].

Забоншинос Ш. Рустамов низ андешаи Д. Тоҷиевро ҷонибдорӣ намуда, интонатсияро ҳамчун воситаи асосии алоқаманд намудани ҷумлаҳои пайрав мешуморад. Ба андешаи ӯ интонатсия ҳатто дар муайян намудани муносибати ҷумлаҳо низ то андозае нақши муҳим дорад. Аммо мавқеи интонатсия дар алоқамандии ҷумлаҳои пайрав на ҳамеша яксон аст, хусусияти аз ҳамдигар фарқкунандаи интонатсия махсусан ҳангоми ба сарҷумла тобеъ намудани ҷумлаи пайрави пайрави сабаб равшан инҳикос меёбад. Фарқи интонатсия дар баланду пастшавии онҳо, дар кӯтоҳию фосиланокии онҳост, ки ба ин восита характери ҷумлаи пайрав ва дараҷаи тобеъияти он муайян карда мешавад [138, с.84–85].

Роҷеъ ба ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак инчунин дар китоби дарсӣ барои мактабҳои олии танҳо бо интонатсия (оҳанги гуфтор) ифода ёфтани ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак номбар карда шуда, дар он интонатсия (оҳанги гуфтор) бо интонатсияи ҷумлаи мураккаби пайвандакдор як доништа шудааст. Ҷумлаи пайрави сабаб ҳам дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандак бо интонатсия ба сарҷумла тобеъ мешавад [58, с.153].

Забоншиносони зиёде оид ба тарзи алоқии ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла бо роҳи бепайвандак яъне, интонатсия (оҳанги гуфтор) андешаҳои худро баён намудаанд. Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ оҳанги тобеъ ва эзоҳдиханда мушоҳида мешавад. Интонатсия (оҳанги гуфтор) махсусан дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак аҳамияти калон дорад. Танҳо тавассути интонатсия

(оҳанги гуфтор) ду ҷумларо ба як ҷумлаи мураккаби тобеъ ё пайваст табдил додан имконпазир аст.

Муаллифони грамматика ва асару мақолаҳои алоҳида бо интонатсия ифода намудани аъзоҳои ҷида ва ё ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандакро қайд мекунамд, вале ҳоло дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ҳол ин воситаи муҳимми синтаксисӣ ба таври мукамал ҳаллу фасл нагардидааст.

Бояд тазакурр дод, ки интонатсия (оҳанги гуфтор) аз як ҷиҳат нотаом ва алоҳаманд будани ҷумлаҳои мураккабро ифода намояд, аз тарафи дигар, муносибатҳои гуногуни маъно ва сохти онҳоро инъикос менамояд ва баъзе навъҳои ҷумлаҳои пайравро муайян месозад. Бо оҳанги баланд оғоз гардидани ҷумлаи аввал ба ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандак хос буда, интонатсияи муътадил ба алоқаи пайваст хос мебошад.

Ҳангоми таҳқиқоти мавзӯи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои таҳқиқшаванда ва муқоисаи онҳо дар ҳар ду забон муайян гардид, ки на ҳама вақт сохтори ҷумлаҳои пайрав ва истифодаи пайвандакҳо ҳангоми тарҷума мувофиқат менамояд. Ҷумлаҳои пайраве воমেҳӯранд, ки баъзан дар забони тоҷикӣ бо истифодаи пайвандак сохта шудаанд, аммо дар забони англисӣ бо роҳи бепайвандак яъне, оҳанги гуфтор (интонатсия) ифода ёфтаанд. Ё баръакс, дар забони англисӣ пайвандак истифода шудааст, аммо дар забони тоҷикӣ бо роҳи бепайвандак ифода ёфтааст: «I had heard no order given: I was puzzled» [209, p. 65–66]. Дар ҷумлаи мазкур «I had heard no order given» сарҷумла буда, «I was puzzled» ҷумлаи пайрави сабаб мебошад, ки тавассути интонатсия (оҳанги гуфтор) ба сарҷумла тобеъ шудааст. Дар ҷумлаи мазкур сарҷумла баландтар, ҷумлаи пайрав бошад, нисбатан пасттар талаффуз мешавад. Ҳангоме ки ҷумларо тарҷумон ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст, баръакс пайвандаки сабаби «**бинобар ин**» истифода шудааст: «Ман ҳеҷ фармоне нашунидам, **бинобар ин** ҳайратзада шудам» [208, с. 45]. Аммо дар саҳифаи дигари ҳамин асар бо роҳи бепайвандак яъне интонатсия тобеъ шудани ҷумлаи пайрави сабаб бо сарҷумла дар ҷумлаи забони тоҷикӣ мушоҳида

мешавад: «Ман андеша варзидам: бенавой ҳатто калонсолонро метарсонад, кӯдаконро бештар аз он ба даҳшат меандозад» [208, с. 22]. Дар ҷумлаи мазкур, «**ман андеша варзидам**» сарҷумла буда, «**бенавой ҳатто калонсолонро метарсонад**» ҷумлаи пайрави сабаб маҳсуб меёбад, ки тавассути интонатсия ба сарҷумла тобеъ шудааст. Яъне, дар қисмати якуми ҷумла, ки сарҷумла маҳсуб меёбад, овоз нисбатан пасттар ва ҷумлаи пайрав баландтар талаффуз мешавад. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ низ бо роҳи интонатсия (оҳанги гуфтор) алоқаманд шудани сарҷумла бо ҷумлаи пайрав ба назар мерасад. Танҳо тавофут дар он аст, ки дар ҷумлаи забони англисӣ ба ҷойи аломати ду нуқта ва ё худ нуқта истифода шуда, сарҷумларо аз ҷумлаи пайрав ҷудо менамояд: «**I reflected. Poverty looks grim to grown people; still more so to children**» [209, р. 37]. Дар ҷумлаи дигар бошад, дар ҷумлаи забони тоҷикӣ ҷумлаи пайрави сабаб ба сарҷумла тавассути интонатсия тобеъ шудааст, вале дар ҷумлаи забони англисӣ дар аввали ҷумлаи пайрав пайвандаки «**because**» истифода шудааст: «Духтархонум Темпл ниҳоят некниҳод ва оқила мебошад; ӯ аз дигарон як сару гардан боло меистад, нисбати дигарон бемаротиб маърифатнок аст» [208, с. 49]. – «Miss Temple is very good, and very clever; she is above the rest, **because** she knows far more than they do» [209, р. 71].

Хусусиятҳои тобеъкунии интонатсия (оҳанги гуфтор) ва муносибати грамматикӣ ҷумлаи пайрав ва сарҷумларо ба ҳисоб гирифта, муҳаққиқи тоҷик Ш. Рустамов аз рӯи таснифоти Н. С. Поспелов ва С. Г. Иленко ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандакро ба гурӯҳҳои зерин дастабандӣ кардааст: 1) ҷумлаҳои хоси сабабӣ, 2) амрӣ–эзоҳӣ, 3) сабабӣ исботкунӣ, 4) сабабӣ ҳулосавӣ, 5) сабаб–натиҷа [135, с. 66].

1) Хусусиятҳои хоси сабаб дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабабе дучор мешаванд, ки ҷумлаи пайрави он дар ҷойи дуом пас аз сарҷумла воқеъ гардида, охири сарҷумла бо интонатсияи баланд талаффуз меёбад; ҷумлаи пайрави сабаб сабаби ҳақиқии ба вучуд омадани фикри дар сарҷумла баёнгардидаро нишон медиҳад.

Тобеияти ин навъ чумлаи пайрав ба сарчумла мисли тобеияти онҳо бо пайвандакҳои **чунки, зеро ки, зеро** ба амал меояд. Дар ин навъ чумлаҳои мураккаб чи хабари сарчумла ва чи хабари чумлаи пайрав ба воситаи шакл ва замони гуногуни сифати хабарӣ ифода меёбад: «Маро фикри ғайриодие фаро гирифт: ман шубҳа надоштам, ки агар чаноби Рид барҳаёт мебуд, бо ман хубу хуш муомила мекард» [208, с. 14]. Дар чумлаи забони тоҷикӣ сарчумла аз чумлаи пайрав тавассути интонатсия (оҳанги гуфтор) аломати ду нуқта чудо карда шудааст. Тобеияти чумлаи пайрав бо сарчумла дар ин ҷо бо пайвандакҳои «**зеро**» мувофиқ аст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ бошад, ҳангоми алоқаманд намудани сарчумла ва чумлаи пайрав бо роҳи бепаивандак, яъне интонатсия (оҳанги гуфтор), баръакс ба ҷойи ду нуқта ҳуди нуқта истифода шудааст, яъне сарчумла аз чумлаи пайрав бо нуқта чудо карда шудааст: «A singular notion dawned upon me. I doubted not—never doubted—if Mr. Reed had been alive he would have treated me kindly» [209, p. 27]; - «Ман феврал аз хилватгӯшаи худ баромадам; бештар аз ҳама тарси он доштам, ки мабодо аз ин ҷо маро Ҷон кашолакунон барорад» [208, с. 7]. Дар чумлаи мазкур бошад, барои тобеъ намудани чумлаи пайрав бо роҳи интонатсия (аломати нуқта вергул) истифода шудааст.

Дар ин чумла, «**Ман феврал аз хилватгӯшаи худ баромадам**», сарчумла буда, «**бештар аз ҳама тарси он доштам, ки мабодо аз ин ҷо маро Ҷон кашолакунон барорад**» чумлаи пайрави сабаб мебошад, ки тавассути интонатсия (оҳанги гуфтор) ба сарчумла тобеъ шудааст. Дар чумлаи мазкур, барои тобеъкунӣ бештар пайвандакҳои «**чунки**» мувофиқат менамояд. Дар чумлаи забони англисӣ бошад, баръакс дар аввали чумлаи пайрав пайвандакҳои **for—чунки** истифода шудааст: «And I came out immediately; **for** I trembled at the idea of being dragged forth by the said Jack» [209, p. 18]. - «Ту наметавонӣ китобҳои маро бигирӣ: модарам мегӯяд, ки ту дар хонаамон аз илтифоти мо рӯз мегузаронӣ; ту бенаво духтар ҳастӣ, падарат ба ту ҳеҷ чиз боқӣ нагузоштааст» [208, с.9]. - «You have no business to take our books; you are a

dependent, mama says; you have no money; your father left you none» [209, с. 20]; - «Ман ҳамеша зочаро бо худ меҳобондам: ҳар мавҷуди инсонӣ бояд чизеро дӯст бидорад» [208, с. 27]; - «To this crib I always took my doll; human beings must love something» [209, с. 42]; Дар ин ҷумлаҳо бошад, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ сохтори сарҷумла ва ҷумлаи пайрав мувофиқат мекунад. Яъне, ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тавассути интонатсия (оҳанги гуфтор) тобеъ шудааст.

2) **Ҷумлаҳои амрӣ-эзоҳӣ** аз гурӯҳҳои дигар бо он фарқ мекунанд, ки сарҷумлаи ҷумлаи мураккаб бо интонатсияи махсус талаффуз ёфта, ҷумла якбора бурида мешавад, ҷумлаи пайрав бошад, бар эзоҳи он меояд, хабари сарҷумла аксар вақт бо сиғаи амр, хабари ҷумлаи пайрав бошад, аз шакли замонҳои сиғаи хабарӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ, эҳтимолӣ ифода меёбад: «Акаат ҳеч чой намеравад, ӯ дарсҳои якҷафтагашро такрор карда аз ёд накардааст» [204, с. 28]. Дар ҷумлаи мазкур, сарҷумла аз ҷумлаи пайрав бо вергул ҷудо шудааст ва бо интонатсияи махсусӣ амрӣ эзоҳӣ нисбат ба ҷумлаи пайрав ифода ёфтааст. Яъне, «**акаат ҳеч чой намеравад**» сарҷумла буда, «**ӯ дарсҳои якҷафтагашро такрор карда тайёр накардааст**» ҷумлаи пайрави сабабии амрӣ-эзоҳӣ маҳсуб меёбад. Дар муодили ҷумлаи мазкур ба забони англисӣ низ оҳанги амрӣ-эзоҳӣ мушоҳида мешавад. дар ин ҷо баръакс сарҷумла бо ҷумлаи пайрав бо нуқта ҷудо шудааст: «Your big brother isn't going anywhere. He still hasn't learned his school lessons for the past week» [205, p. 50]. - «Чоятро зудтар тайёр кун, барои халос кардани як қисми тоқҳои падарат ва барои дар оянда пешгирӣ кардан аз ин гуна ҳодисаҳо ба онҳо ёрмандӣ карданам даркор аст, – гуфт падарам» [204, с. 31]. - «Hurry with the tea, my father told her. I must go and help them, to save a part of your father's vines and to prevent this kind of catastrophe happening again» [205, p. 53]. – «Ҳамин ки ман сухани дуруште гуфтам, шумо як қад напаред: ин маро бениҳоят асабӣ мекунад» [208, с. 37]. – «Don't start when I have a chance to speak rather sharply: it's so provoking» [209, p. 56].

Оҳанги гуфтор, яъне, интонатсияи тобеъкунӣ дар ин гуна ҷумлаҳо ба пайвандакҳои **ки, вагарна, чунки, зеро ки** синоним шуда метавонад.

Баъзан сарҷумла бо сиғаи амр дар ҷойи дуом ва ҷумлаи пайрав дар ҷойи якум меояд, вале сарҷумла боз ба ҳамон шиддати аввала талаффуз меёбад: «Биё акнун наметанам, хашмам фурӯ нишаст» [204, с. 61]. - «Come on, I won't hit you now - I've calmed you down» [205, p. 80].

3) Ҷумлаҳои сабаби исботкунӣ. Дар ин навъ ҷумлаҳои мураккаби тобеъ сарҷумла бо шиддати зиёде талаффуз намеёбад, дар байни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав каме ист (пауза) ба вуҷуд меояд. Ҷумлаи пайрав барои исботи фикри сарҷумла истифода мешавад. Дар таркиби сарҷумла баъзан калимаҳои модалӣ меоянд ва сарҷумла бо сиғаҳои хабарӣ, шартӣ–хоҳишмандӣ ифода меёбад, ҷумлаи пайрав бошад, бо сиғаи хабарӣ ифода меёбад: «Ман хуб медонистам, ки ин Бесси аст, лек аз ҷоям наҷунбидам; шарфаи сабуки пояш дар пайроҳа танин андохт» [208, с. 36]. – «It was Bessie, I knew well enough; but I did not stir; her light step came tripping down the path» [209, p. 55]. – «Буттаҳо қомилан беҳаракат меистоданд: сармои ҳузнангез, бе гармии хуршед, бе вазиши бод, саросари боғро яхбанд карда буд» [208, с. 36]. – «The shrubbery was quite still; the black frost reigned, unbroken by sun or breeze, through the ground» [209, p. 55]. – «Ман тирезаро боз намудам, **ки** андакак ҳавои тоза ва офтоб дарояд; дар ҷойе ки кам зиндагӣ мекунанд, рутубати аз ҳад беш пайдо мешавад, меҳмонхонаи шафат айнан сардобаро мемонад [208, с.100]. – «I have just opened the window, to let in a little air and sunshine; **for** everything gets so dump in appartments that are seldom inhabited: the drawing room younder feels like a vault» [209, p. 116].

Дар ҷумлаи мазкур дар таркиби сарҷумла ду ҷумлаи пайрав омадааст. Ҷумлаи пайрави аввал тавассути пайвандаки «**ки**» ва ҷумлаи пайрави дуом тавассути интонатсия ба сарҷумла тобеъ гаштааст. «Ман тирезаро кушодам» сарҷумла буда, «андакак ҳавои тоза ва офтоб дарояд» ҷумлаи пайрави сабаб маҳсуб меёбад, ки тавассути пайвандаки «**ки**» ба сарҷумла тобеъ гаштааст. Яъне, барои чӣ тирезаро кушодам? Барои он ки андакак ҳавои тоза ва офтоб

дарояд. Аммо баъд аз ҷумлаи пайрави якум каме оҳанги ист (интонатсия) ба вучуд омадааст: «дар ҷойе ки кам зиндагӣ мекунад, рутубати аз ҳад беш пайдо мешавад, меҳмонхонаи шафат айнан сардобаро мемонад» яъне ҷумлаи пайрави дуум бо роҳи интонатсия ба сарҷумла тобеъ шудааст ва ин ҷо пайвандаки «чунки» метавонад ҷойи интонатсияро дар ҷумлаи пайрави сабаби дуум иваз намояд. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ бошад сохтори ҷумла аз ҷумлаи забони англисӣ фарқ мекунад. Ҷумлаи пайрави аввал бо пешоянди «**to**» ба сарҷумла тобеъ гардидааст ва дар ҷумлаи пайрави дуум баъд аз оҳанги ист дар аввали ҷумлаи пайрав пайвандаки «**for**» истифода шудааст.

Маълум мешавад, ки дар ин гуна ҷумлаҳои пайрави сабаб сарҷумла бо шиддати баланд талаффуз намешавад, байни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав каме оҳанги ист ба вучуд меояд ва ҷумлаи пайрав фикри дар сарҷумла ифодаёфтаре собит менамояд. Барои ҳамин ҳам ин навъ ҷумлаҳоро ҷумлаҳои пайрави сабаби исботкунӣ номидаанд.

4) **Ҷумлаҳои сабаби хулосавӣ.** Дар ин гуна ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷумлаи пайрави сабаб пас аз сарҷумла воқеъ гардида, сабаби воқеъ гардидани амали сарҷумларо муайян менамояд ва он инчунин, хусусияти хулосавӣ, ҷамъбасткунӣ доранд. Бар хилофи тамоми интонатсияҳои тобеъкунандаи сабабӣ сарҷумлаи ин навъ ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо оҳанги сусти талаффуз анҷом меёбанд, ҷумлаи пайрав бошад бо оҳанги нисбатан баландтар оғоз меёбад. Ин навъ ҷумлаҳои пайрав асосан бо ҳиссаҳои таъкидии «**охир**», оғоз меёбанд, ки он ҷиҳати ҳиссӣ ва ифоданокии ҷумлаҳои тасдиқиро ҷоннок намуда, ба ҷумлаи мураккаб оҳанги хулосавӣ ва ҷамъбасткунӣ мебахшад: «Шумо бояд бифаҳмед, ки чӣ андоза дар назди хонум Рид мебоист сипосгузор бошед: **охир** ӯ шуморо меҳӯронад; агар аз ин ҷо биронадатон, маҷбуред, ки ба фақирхона равед» [208, с. 11]. – «You ought to be aware, Miss, that you are under obligations to Mrs. Reed: she keeps you: if she were to turn you off, you would have to go to the poorhouse» [209, с. 22]. – «Боз хомӯшӣ ҳукмфармо гашт; баъд ман

алалфавр тамоман кӯдакона гуфтам: **охир**, хамин Ҷон Рид маро ба рӯи фарш афканд, холаам бошад, маро дар хонаи сурх маҳкам кард» [208, с. 22]. – «Again I paused; then bunglingly enounced: «But John Reed knocked me down, and my aunt shut me up in the red room» [209, p. 36]. – «Оре, ман аз шабеҳи ҷаноби Рид метарсам: **охир**, ӯ дар хамин хучра мурда ва ҷасадаш дар ҳамон ҷо қарор дошт...» [208, с. 21]. – «Of Mr.Reed's ghost I am: he died in that room, and was laid out there» [209, p. 35].

Дар ҳар сеи ин ҷумлаҳои сабабӣ ҳулосавӣ, ки оварда шуданд, ҳиссаҳои таъкидии «**охир**» дар аввали ҷумлаи пайрав омада, ифоданокии ҷумлаҳои тасдиқиро ҷоннок намудааст ва ба ҷумлаи мураккаб оҳанги ҳулосавӣ ва ҷамъбасти илова намудааст. Дар муодили ҷумлаи мазкур ба забони англисӣ бошад, ҳиссаҳои «**охир**» – ро пайвандакҳои **but** ва **and** иваз намуда, чиҳати таъкидӣ ва ҷамъбастиву ҳулосавии ҷумла тавассути оҳанги гуфтор ифода гардидааст. Ҷумлаҳои мураккаби тобеее, ки ҷумлаи пайрави сабаби он хусусияти ҳулосавӣ дошта, бо ҳиссаҳои «**охир**» оғоз меёбад, дар забони адабии тоҷик, чи дар нутқи гуфтугӯӣ ва чи дар нутқи китобатӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд. Дар байни сарҷумла ва ҷумлаи пайрави сабабе, ки бо ҳиссаҳои «**охир**» оғоз меёбад, пайвандак истифода намешавад. То ҳол дар байни забоншиносон роҷеъ ба пайвандак ва ҳиссаҷа будани калимаи «**охир**» фикру андешаи мушаххас вучуд надорад.

Забоншинос Ш. Рустамов калимаи «**охир**»–ро ҳамчун ҳиссаҳои таъкидӣ қайд менамояд ва сабаби дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки пайрави сабаби он бо ҳиссаҳои «**охир**» оғоз меёбад, истифода нашудани пайвандакро дар он мешуморад, ки тобеияти ин гуна ҷумлаҳо ба интонатсия хос мебошад, интонатсияи тобеъкунӣ ба ҷойи он ки сустигар шавад, баръакс дар аввали ҷумлаи пайрав шиддатноктар ва баландтар ифода меёбад, ки он тавассути ҳиссаҳои «**охир**» имконпазир мегардад [135, саҳ 87].

Агар дар ин гуна ҷумлаҳо пайвандаки тобеъкунанда истифода гардад, интонатсия ба тарзе ки ҳаст боқӣ намононад ва калимаи «**охир**» ҳамчун

ҳиссачаи таъкидӣ аҳаммияти худро гум мекунад. Илова бар ин, ҳиссачаҳо барои ба ҳам алоқаманд намудани калимаю ҷумлаҳо агар чи ҳамчун пайвандак истеъмол наёбанд ҳам, то андозае мавқеи муайян доранд.

5) **Ҷумлаҳои сабаб–натиҷа.** Таҳқиқи ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандаки сабаб-натиҷа яке аз масъалаҳои басо душвор ва баҳсталаб буда, дар илми забоншиносии тоҷик тамоман қор карда нашудааст. Миёни забоншиносони тоҷику англис дар ин мавзӯ ҷиҳрҳои мухталиф ҷой доранд, Чунончи Ш. Рустамов доир ба ҷумлаҳои пайрави сабаб - натиҷа ҷиҳри худро чунин баён намудааст: «Агар ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб бошад, сарҷумла ҳамчун натиҷаи ҷумлаи пайрав дар ҷойи дуйум меояд ва баръакс, агар ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави натиҷа бошад, сарҷумла дар ҷойи якум меояд, яъне хоҳ сарҷумла бошад ва хоҳ ҷумлаи пайрав, сабаб дар ҷойи аввал ва натиҷа дар ҷойи дуюм меояд» [138, с. 88]. Дар ҳақиқат, агар дар таркиби қисмати якуми ин ҷумлаи мураккаб пайвандакҳои сабабӣ ва ҳатто пайвандаки «**ки**» ояд, ҷумлаи якум чун пайрави сабаб нишон дода мешавад, агар дар аввали қисмати дуйум пайвандаки «**ки**» истифода гардад, ҷумлаи дуюм ҳамчун пайрави натиҷа доништа мешавад ва агар дар байни онҳо пайвандаки «**ва**» ояд, тобеияти ин ду ҷумла то як андоза суст шуда, ба ҷумлаи мураккаби пайвасти сабаб–натиҷа мубаддал мешавад. Маҳз аз ҳамин сабаб аст, ки бештари забоншиносон ба яктарафа ва шартӣ будани ин назарияи анъанавӣ, ки ҳамаи ҷумлаҳои мураккабро ба пайвасту тобеъ тақсим мекунад ишора менамоянд.

Чи тавре ки дар боло бо мисолҳо нишон додем, барои ба ҳам алоқаманд намудани сарҷумла ва ҷумлаи пайрав на фақат пайвандакҳо, балки интонатсия оҳанги гуфтор, ҷобачогузории сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, шаклҳои гуногуни сифаҳо, ҳиссача, калима ва таркибҳои модалӣ низ нақши муҳим ва назаррасе доранд. Албатта, онҳо воситаҳои ёридиҳанда ба ҳисоб мераванд, аммо дар ин маврид вазифаашон ба мисли пайвандакҳо устувор нест.

Хусусиятҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб нишон медиҳанд, ки бисёр хусусиятҳои ҷумлаи мураккаби тобеи бепайвандак бо хусусиятҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеи пайвандакдор шабоҳат доранд.

Ҷумлаи пайрави сабаб дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеи пайвандакдор ва бепайвандак воқеъ мегардад, аммо таносуби истеъмолии он бо пайвандакҳо якчанд маротиба бештар аст. Алоқаи ҷумлаи пайрави сабаб ба сарҷумла бо пайвандак зичтар буда, маънои сабабии ҷумлаи пайрав равшан ва барҷаста зоҳир мегардад. Пайвандакҳо воситаи асосии грамматикӣ алоқамандшавии сарҷумла ва ҷумлаи пайрави сабаб ба ҳисоб мераванд.

Пайвандакҳои ҳоси сабаб танҳо барои алоқаи сарҷумла ва ҷумлаи пайрави сабаб меоянд ва онҳо дар аини замон нишондиҳандаи боэътимоди муносибати сарҷумла ва ҷумлаи пайрав мебошанд, ҷумлаҳои пайрави ба ин пайвандакҳо меомада тобиши дигар надоранд.

Пайвандакҳои муштараквазифа барои ба сарҷумла тобеъ намудани чанд хели ҷумлаҳои пайрав истифода мегарданд, бинобар ин онҳо барои ба сарҷумла тобеъ намудани ҷумлаи пайрав истифода гарданд ҳам, хусусияти нишондиҳандагии муносибати сарҷумла ва ҷумлаи пайрав аз доираи вазифаи онҳо дур мемонад. Бинобар ин, доираи истеъмоли онҳо дар асарҳои бадеӣ камтар ва дар ҳуҷҷатҳои расмӣ бештар маҳдуд шуда истодааст ва аз ин ҳисоб мавқеи пайвандакҳои ҳоси сабаб баландтар гардида истодаанд, ки ин дар натиҷаи ташаккули баланди забону тафаккур ба амал меояд.

Барои ба сарҷумла тобеъ намудани ҷумлаи пайрави сабаб интонатсия (оҳанги гуфтор), ҷобачогузории сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, мутобиқати шаклҳои гуногуни сифаҳо, ҳиссача ва калимаю таркибҳои модалӣ низ мавқеи муайяне доранд ва барои дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак омадани ҷумлаи пайрави сабаб мусоидат менамоянд. Албатта, нақши онҳо ба мисли пайвандакҳо барҷаста нест. Пайвандакҳо воситаи асосии грамматикӣ

робитаи ҷумлаи пайрави сабаб бо сарҷумла ва нишондиҳандаи муносибатҳои онҳо мебошанд.

Бар хилофи ҷумлаҳои пайрави дигар, ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои, тоҷикӣ ва англисӣ бо калимаҳои ҳамнисбат намеоянд. Аниқтараш ин навъ ҷумлаҳои пайрав калимаҳои ба пайвандак ҳамнисбат надоранд. Чунки онҳо танҳо тавассути пайвандаки муштараквазифаи «ки» ба сарҷумла тобеъ мешаванд.

Ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ омада, ба сарҷумла тавассути интонатсия (оҳанги гуфтор) тобеъ мешаванд: 1. – «Падар барои ин кор ба ман як каландча харида дод ва ман кор сар кардам: бо каландча он заминчаро се бор каландгардон кардам, ки он замин дар чуқурӣ се қад он каландча нармӣ пайдо кард» [204, с. 144]. – «He bought me a small mattock, and I set to work. I hoed the plot three times over, breaking up the soil to a depth three times that of the mattock head» [205, p. 163]. 2. – «Он як навъ гурезгоҳест барои сағираҳои бечора: ҳам ту, ҳам ман, ҳам тамоми духтарони боқимонда дар ин ҷо ба туфайли хайру эҳсон зиндагӣ дорем» [208, с. 48]. – «It is partly a charity-school: you and I, and all the rest of us, free charity children» [209, p. 70]. 3. «Ба назарам, қалбам аз таппиш ва набзам аз задан бозмонд; дасти дарознамудаам гӯё фалаҷ шуда бошад, карахт гардид» [208, с.202]. – «My pulse stopped: my heart stood still; my stretched arm was paralysed» [209, с. 212]. 4. – «Ман барои маҷбуран хӯрдан кӯшиш мекардаму аз худ мепурсидам: наҳод ба мо ҳар рӯз ҳамин гуна хӯрок медода бошанд» [208, с. 50]. – «I ate what I could, and wondered within myself whether every day's fare would be like this» [209, p. 71].

Дар ҷумлаи якум, ҷумлаи пайрави натиҷа аз сарҷумла дар забони тоҷикӣ ба воситаи аломати ду нукта чудо карда шудааст. Дар ин ҷумла сарҷумла каме бо овози паст вале ҷумлаи пайрави натиҷа бошиддаттар талаффуз шудааст. Аммо дар муодили ҷумла ба забони англисӣ алоқамандшавии ҷумлаи пайрав бо сарҷумла бо роҳи дигар сурат гирифтааст. Яъне, дар ҷумлаи мазкур сарҷумла аз ҷумлаи пайрав бо аломати нукта чудо карда шудааст.

Дар ҷумлаи дуоҷум бошад, баръакс ҳангоми тарҷума аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бо роҳи интонатсия (оҳанги) дар ҳар ду забон сарҷумла бо ҷумлаи пайрав бо аломати ду нукта алоқаманд шудааст. Дар ин ҷумла низ ҷумлаи пайрави натиҷа нисбат ба сарҷумла бошиддаттар талаффуз шудааст. Сарҷумла бошад нисбатан бо оҳанги паст талаффуз шудааст. Дар ҷумлаи сеюм бошад, дар забонҳои муқоисашаванда ҷумлаи пайрав бо сарҷумла бепаивандак тавассути интонатсия тобеъ шудааст. Дар ҷумлаи чорум дар забони тоҷикӣ сарҷумла аз ҷумлаи пайрав бо аломати ду нукта ҷудо шудааст ва дар аввали ҷумлаи пайрав ҳиссаҳои «*наход*» омада, ба ҷумлаи пайрав оҳанги шиддатноктарро додааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ бошад, баландшавии овоз бо муодили калимаи «*наход*» – «*whether*» ифода гардидааст.

Ҳангоми таҳқиқи баррасии ҷумлаҳои зикргардида мушоҳида намудем, ки дар бештари мавридҳо ҳангоми ҷумлаҳоро аз забони тоҷикӣ ба англисӣ тарҷума намудан ё баръакс аз англисӣ ба тоҷикӣ на ҳама вақт истифодаи интонатсия ва пайвандакҳо мувофиқат мекунад. Яъне, дар бисёр ҳолатҳо мушоҳида мешавад, ки дар ҷумлаи забони тоҷикӣ пайвандак истифода шудааст, аммо дар ҷумлаи забони англисӣ ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тавассути интонатсия тобеъ гардидааст ё баръакс дар ҷумлаи пайрави забони тоҷикӣ интонатсияи тобеъ истифода шудааст, аммо дар ҷумлаи забони англисӣ пайвандак истифода шудааст.

Интонатсия ҳам ба мисли пайвандакҳо ва воситаҳои дигари алоқае, ки дар мавридашон дида баромадем, дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нақши муҳим мебозад. Дар алоқаи грамматикӣ маъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб (adverbial clause of cause) ва натиҷа (adverbial clause of result) бо сарҷумла интонатсияи тобеъ (intonation) нақши муҳим дорад. Вазифаи асосӣ ва тавофуқтазири интонатсия дар ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар он зоҳир мегардад, ки новобаста аз ҷойи ҷумлаи пайрав алоқаи мантиқии байни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав нисбат ба

баландшавии оҳанги талаффуз дар калимае, ки пас аз ҷумлаи пайрав меояд инъикос гардида, он ҳамеша ба нотамоӣ ва алоқамандии фикр ишора менамояд. Аз ин рӯ, дар таркиби сарҷумла задаи мантиқӣ ба ҳамон аъзое меафтад, ки тавассути он эзоҳталаб будани аъзои мазкур он таъкид мегардад.

ХУЛОСАИ БОБИ 2

Ҳамин тариқ, аз натиҷаи таҳқиқу таҳлил ва пажӯҳиши воситаҳои грамматикӣ ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои мавриди таҳқиқ ба хулосае омадан мумкин аст, ки воситаҳои грамматикӣ навъҳои зикргардидаи ҷумлаҳои пайрав аз ҷумла, пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, интонатсия ва мувофиқати замони феълӣ ва шаклҳои сифаи феълӣ барои созмон ва ташаккул додани сарҷумла ва ҷумлаи пайрав нақши муҳим дошта, тавассути онҳо муносибатҳои гуногуни ҷумлаи пайрав бо сарҷумла муайян карда мешавад ва ба ин васила ба кадом навъи ҷумлаи пайрав марбут будани онҳо ошкор карда мешавад. Ҳамаи ин воситаҳои грамматикӣ дар тобеъ намудани ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа бо сарҷумла мақоми арзанда дошта, дар ташаккулу тақомули навъҳои мазкури ҷумлаҳои пайрав нақши муҳим доранд. Ҳаминро махсусан қайд кардан лозим аст, ки ҷойи ҷумлаи пайрави сабабу натиҷа дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ як хел нест. Ҷумлаи пайрави сабаб метавонад пеш аз сарҷумла, дар дохили сарҷумла ва баъд аз сарҷумла воқеъ гардад. Вале ҷумлаи пайрави натиҷа ҳамеша мантиқӣ пас аз сарҷумла ҷой гирифта, тавассути пайвандаки «ки» ба сарҷумла тобеъ гардида, хабари сарҷумларо бо ҷиҳатҳои ба худ хос шарҳу эзоҳ медиҳад. Аксарияти ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар худ тобиши маъноии иловагии сабабро инъикос менамоянд ва ҷумлаҳои пайрави сабаб тобиши маъноии натиҷаро ифода менамоянд. Ин ҳам бошад, аз он дарак медиҳад, ки ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа ба ҳам алоқа ва вобастагии қавӣ дошта, метавонад сарҷумла сабаб ва ҷумлаи пайрав натиҷаи онро муайян намояд.

БОБИ 3. СЕМАНТИКАИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ВА НАТИҶА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Маълумоти муқаддимотӣ. Ҷумлаҳои пайрави сабаб (adverbial clause of cause) сабаби иҷрои амалу ҳолати сарҷумларо вобаста ба аломат ва ҳолату вазъияти воқеъ ғардидани он муайян месозанд.

Ҷумлаҳои пайрави сабаб (adverbial clause of cause) сабаби иҷрои амалро вобаста ба зарурати шарҳу тавзеҳдиҳии хабари сарҷумла нишон медиҳанд.

Дар мавриди аввал мақсади ба вучуд омадани ҷумлаи пайрави сабаб чиҳати ошкор намудани ҳолати шарҳу тавзеҳ додани амалу ҳаракат, ки тавассути хабари сарҷумла нишон дода мешавад, ба сарҷумла тобеъ мешавад. Дар ин ҳолат онҳо сабаби иҷрои амали сарҷумларо шарҳу тавзеҳ дода, ҳамчун муайянкунандаи ҳислати иҷрои ҳаракату амал истифода мешаванд. Дар ин гуна маврид ҷумлаи пайрави сабаб ба вазифаи ҳоли сабаби таркиби сарҷумла, ки он дар сарҷумла нишон дода нашудааст, хизмат мекунад. Аз ин рӯ, мақсади ифодаи ҷумлаҳои пайрави сабабро хабари сарҷумла бевосита шарҳу тавзеҳ медиҳад: «Пирамард ресмонро байни сарангушту панҷаҳояш дошта, мунтазир буд ва ба шастҳои дигар менигарист, **зеро** моҳӣ метавонист байни онҳо шино кунад» [210, с. 53]. – «He waited with the line between his thumb and his finger, watching it and the other lines at the same time **for** the fish might have swum up or down» [210, p. 52]. – «Пирамард ин суханонро ба забон наёвард, **зеро** бовар дошт, ки чизи хубро, агар ба забон оварӣ, воқеъ нашавад» [210, с. 53]. – «He did not say that **because** he knew that if you said a good thing it might not happen» [210, p. 52].

Дар мавриди дуюм ҷумлаҳои пайрави сабаб барои шарҳу тавзеҳ ва муайян намудани ҳоли сабаби амали сарҷумла истифода мешаванд. Дар ин маврид ҷумлаи пайрави сабаб на танҳо ба хабари сарҷумла, балки тавассути шарҳу тавзеҳ додани чунин ҳолат нисбат ба сабаби амали иҷрои сарҷумла вобастагӣ пайдо намуда, ҳар ду ҳам – ҷумлаи пайрав ва ҳам ҳоли сабаб дар якҷоягӣ хабари сарҷумларо шарҳу тавзеҳ медиҳанд, ки чунин шарҳу тавзеҳ хеле

мувофиқ мебарояд: «Ин ба ман мувофиқ буд, **зеро** кори ман дар он замон дар паркҳои фароғатӣ ва ярмаркаҳо бо парашут аз ним мил баландӣ паридан иборат буд» – [207, с. 99]. – «It answered my purpose, **for** my act at the time was making half-mile parachute jumps at recreation parks and country fairs» [207, p. 98]. – «Танҳо кӯдаки хурд нагурехт, **зеро** чашмонаш пурашк буду мушоҳида накард, ки Ғулпайкар омада истодааст» [207, с. 59]. – «Only the little boy did not run, **for** his eyes were so full of tears that he did not see the Giant coming» [207, p. 58]. Дар мисоли аввал сабаби дар паркҳои фароғатӣ бо парашут паридани ман дар мувофиқ будани ҳолати ман буд. Сабаби иҷрои ҳоли сабаби ҷумлаи пайрав бо пайвандаки «зеро» ифода гардидааст. Дар мисоли дуюм бошад, сабаби нагурехтани кудакӣ хурдсол дар мушоҳида накардани ҳолати омадани Ғулпайкар мебошад. Дар ҷумлаҳои забони англисӣ мазмуни ҷумлаи пайрав ба ҷумлаи забони тоҷикӣ мувофиқат намудааст ва ҳоли сабаби хабари сарҷумларо пайвандаки «**for**» шарҳу тавзеҳ додааст.

3.1. Ифодаи маъноҳои асосии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда

Дар қисмати наҳви забонҳои мавриди таҳқиқ ифодаи маъноҳои асосии навъҳои алоҳидаи ҷумлаҳои пайрав яке аз масъалаҳои мубрами грамматикӣ ба ҳисоб меравад. Махсусан, дар забонҳои тоҷикиву англисӣ қисмати ҷумлаҳои мураккаби тобеъ (complex sentences) барои созмон додани ҷумлаҳои пайрави гунлогун аҳаммияти басо муҳим доранд. Аз ин рӯ, масъалаи мазкур таваҷҷуҳи кулли муҳаққиқони тоҷику англисро ба худ ҷалб намудааст.

Дар забонҳои муқоисашаванда ҷумлаҳои пайрави сабаб алоқаҳои мураккабтарини байни ҳодисаву воқеаҳоро ифода менамоянд. Аз ин ҷиҳат, қисмҳои таркибии онҳо дар заминаи алоқаҳои мураккабтари мантиқии сабаб, мақсад, миқдору дараҷа, тарзи амал, монандӣ, замон, натиҷа, шарт ва ғайра ифода меёбанд.

Ҳангоми созмон додани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷумлаҳои сода ба ҳам алоқаманд гардида, яке дигареро аз ягон ҷиҳат шарҳу тавзеҳ медиҳанд.

Қисмҳои пуркунандагӣ ва эзоҳдиҳандаи ҷумлаҳои пайрав (subordinate sentences) асосан ба сарҷумла (main clause) тобеъ гардида, ҳамчун натиҷаи зарурати воқеъ гардидани амали сарҷумла ифода меёбанд. Қисмҳои тобеъкунанда, ки ҳамчун қисмати таркибии сарҷумла ҳисобида мешаванд, аз ҷиҳати хусусияти тобей ва моҳияти шарҳу тавзеҳоти худ, аз дигар аъзоҳои сарҷумла то андозае фарқ мекунанд.

Муҳаққиқи тоҷик Ф. Зикриёев дар мавриди алоқаи мазмунӣ доштани ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла дар «Куллийети осор» нуқтаи назари хешро ба таври зайл баён намудааст: «Ҷумлаҳои пайрав, ки бо сарҷумла алоқаи зичи мазмунӣ дошта, ба он аз ягон ҷиҳат тобеъ мебошанд, танҳо дар ҳолати якҷоя бо сарҷумла ифода гаштан қобили адои вазифаи худ шуда метавонанд. Вобаста ба ин роли ҷумлаҳои пайравро қисман ба роли калима ё ибораҳои таркиби ҷумла баробар кардан мумкин аст» [62, с.17].

Аз ин ҷиҳат, ҷумлаҳои пайрав (subordinate clauses) бо аъзоҳои ҷудогонаи сарҷумла (main clause) муносибатҳои гуногунро ифода менамоянд. Дар баъзе мавридҳо ҷумлаҳои пайрави сабаб нисбат ба сарҷумла бо мақсади тавзеҳ додани фикри дар сарҷумла нишондодашуда ва ё пурра намудану шарҳу тавзеҳ додани амали сарҷумла хизмат намуда, барои ҷудо кардани фикри аввал, алоқаманд намудан ва монанди он ба кор бурда мешаванд. Масалан: «Гап задан ўро рӯҳбраланд мекард, **зеро** тахтапушташ шабона карахт шуда буд ва акнун воқеан ўро азият медод» [210, с. 69]. – «It encouraged him to talk **because** his back had stiffened in the night and it hurt truly now» [210, p. 68]. – «Худи ў сахт монда шуда буд ва медонист, ки шаб ҳам ба наздикӣ фаро мерасад, **бинобар ин** кӯшиш мекард дар бораи чизи дигаре фикр бикунад» [210, с. 87]. – «He felt very tired now **and** he knew the night would come soon and he tried to think of other things» [210, p. 86].

Дар мисолҳои зикргардида дар забонҳои муқоисашаванда ҷумлаҳои пайрав барои шарҳу эзоҳ додани фикр ва ё пурра намудану тавзеҳ додани амали дар

сарҷумла ифодагардида тавассути пайвандакҳои тобеъкунандаи сабаб нишон дода шудаанд.

Ҷумлаи пайрав (subordinate clause) дар забонҳои муқоисашаванда ба сарҷумла (main clause) аз ҷиҳати маъно вобастагӣ дорад, дар бисёр мавридҳо фикри дар сарҷумла ифодашударо эзоҳ медиҳад ва ин вобастагӣ дар тобеияти грамматикӣ онҳо инъикос мегардад. Сарҷумла (main clause) бошад, ба ҷумлаи пайрав тобеияти грамматикӣ надошта, ба он аз ҷиҳати маъноӣ умумӣ иртибот дорад.

Ҷумлаҳои пайрави сабаб (subordinate clause of cause) дар ҳама ҳолат ҷӣ бо мақсади шарҳу эзоҳ додани хабари сарҷумла омада бошад ва ҷӣ барои тавзеҳ додани ҳоли сабаб ва таркиби он воқеъ гарданд, аз ҷӣ сабаб ва барои ҷӣ воқеъ гардидани ҳаракату амали сарҷумла ва ҳолату шароити ба амал омадани онро муайян месозанд.

Дарачаи тобеияти ҷумлаҳои пайрави сабаб ба сарҷумла гуногун буда, бархе аз онҳо ба мисли ҷумлаи содаи пурра нишон дода шуда, бо мақсади шарҳу эзоҳи мазмуни дар сарҷумла ифодагардида хизмат менамоянд.

Ҷумлаҳои пайрави сабабе, ки барои шарҳу эзоҳ додани амали сарҷумла воқеъ мегарданд, тавассути воқитаҳои гуногуни синтаксисӣ алоқа пайдо мекунанд, ки бештар ва маъмултарини онҳо пайвандакҳо ва интонатсия мебошанд. Дар китобҳои дарсӣ вазифаҳои ҷумлаи пайрави сабаб дар доираи хеле маҳдуд ва ба таври умумӣ дода шудааст. Аз ин рӯ, ба ҳамаи ҷумлаҳои пайрави сабаб танҳо аз ин нуқтаи назар баҳо додан ва онҳоро аз ҳамдигар фарқ накардан дар доираи китобҳои дарсӣ, ки онҳо қоидаҳои асосӣ ва умумиро дар бар мегиранд, маҳдудияти онҳоро нишон медиҳанд.

Бинобар ин муҳаққиқи ин соҳа Ш. Рустамов ба ин масъаларо тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, ин навъи ҷумлаҳоро вобаста ба вазифа ва мавқеи истеъмолиашон шарҳу тавзеҳ додааст. Ӯ ҷумлаҳои мавриди назарро вобаста ба мазмуни дар сарҷумла гуфташуда, шароит ва вазъияти ба амал омадани онҳо андешаҳои ҷолиб баён намуда, вазифа ва мавқеи истифодаи онҳоро ба

таври мушаххас нишон додааст. Мавсуф дар мавриди ба ҳар як вазифаи эзоҳии ҷумлаҳои пайрави сабаб маълумоти мушаххас дода, аҳаммият ва мавқеи истеъмолии онҳоро дар синтаксиси забони тоҷикӣ муҳим арзёбӣ менамояд.

3.1.1. Ҷумлаи пайрави сабаб ифодакунандаи зарурати воқеъ гардидани амали сарҷумла

Ҳангоме ки ҷумлаи пайрав барои шарҳу эзоҳи чунин вазифа истифода мегардад, аз як ҷиҳат, зарурати воқеъ гардидани амали сарҷумларо нишон диҳад, аз ҷиҳати дигар, ҳатмӣ будани онро таъкид месозад. Дар ин маврид хабари ҷумлаи пайрав бо замонҳои гуногун ва шаклҳои гуногуни сиғаи хабарӣ ва хабари номӣ ифода мегардад. Хабар сарҷумла, ки воқеъ шудани ҷумлаи пайравро ғайриимкон мегардонад, бо як оҳанги махсус ва бештар бо сиғаи амрӣ ифода меёбад. Аз сабабе, ки ҷиҳатҳои вобастагунӣ ба сарҷумла (main clause) хос буда, ҷумлаи пайрав (subordinate clause) барои шарҳу эзоҳи он меояд, мутобиқати шаклҳои феълии ҷумлаи пайрав ба сарҷумла вобаста мебошад.

Сарҷумла (main clause) бошад, шаклгирии ҷумлаи пайравро дар шакли барои сарҷумла мувофиқ имконпазир мегардонад. Инро дар мисоли ҷумлаи пайрави сабаб (subordinate clause of cause), ки ғайриимкон будани иҷрои амали сарҷумларо тавзеҳ медиҳад, муайян намудан мумкин аст, чунки бештари хабари сарҷумлаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъи мазкур бо сиғаи амрӣ (imperative mood) ифода меёбанд, шаклҳои феълии ҷумлаи пайрав бошанд, асосан, бо навъҳои гуногуни сиғаи хабарӣ (indicative mood) ифода меёбанд, ки онҳо аз ҷиҳати замон низ мухталиф мебошанд: 1.«Ту акнун хоб бикун, ки сахар аз хоб бардам бархезӣ» [210, с.27]. Дар ҷумлаи мазкур хабари сарҷумлаи ҷумлаи мураккаби тобеъ бо сиғаи амрӣ ифода гардида, шакли феълии ҷумлаи пайрави сабаб бошад, бо сиғаи хабарӣ ифода гардидааст ва ҷумлаи пайрав ба сарҷумла бо пайвандаки «ки» тобеъ гардидааст. Хабар сарҷумла нисбат ба хабари ҷумлаи пайрав дар замонҳои гуногун ба амал омадааст. Яъне, хабари сарҷумла дар замони ҳозира гардида, хабари ҷумлаи пайрав дар замони оянда

ифода ёфтааст. Дар ин ҷумла, «**ту хоб бикун**» сарҷумла буда, «**сахар аз хоб бардам бархезӣ**» ҷумлаи пайрави сабаб маҳсуб меёбад, ки тавассути пайвандаки «**ки**» ба сарҷумла тобеъ гардидааст. Яъне, барои он хоб бикун, ки сахарӣ бардам аз хоб хезӣ. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ низ хабари сарҷумла бо сиғаи амрӣ (imperative mood) ифода ёфта, ҷумлаи пайрави сабаб бо сиғаи хабарӣ (indicative mood) нишон дода шудааст: «You ought to go to bed now **so that** you will be fresh in the morning» [210, p.26]. Дар ҷумлаи мазкур ҷумлаи пайрав тавассути пайвандаки «**so that**» ба сарҷумла тобеъ гардидааст. 2. «Муждагонӣ бидеҳ, **ки** Одина омад» [207, с. 73]. Яъне, барои он муждагонӣ бидеҳ, ки Одина омад. Дар ҷумлаи мазкур низ ҷумлаи пайрави сабаб ба сарҷумла тавассути пайвандаки «**ки**» тобеъ гардида, хабари сарҷумла дар шакли замони ҳозира ва хабари ҷумлаи пайрав дар шакли замони гузашта воқеъ гардидааст. Хабарӣ сарҷумла дар шакли сиғаи амрӣ ва хабари ҷумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарӣ воқеъ гардидааст.

3.1.2. Ҷумлаи пайрав ифодакунандаи ҳолати воқеъ гардидани амали сарҷумла вобаста ба объект

Ҷумлаҳои пайрави сабаб, ки барои шарҳу тавзеҳи ҳолати воқеъ гардидани амали сарҷумла меоянд, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд. Маълум аст, ки ин ҳолатро бидуни амал тасаввур намудан ғайриимкон аст, зеро он ҳамеша ба амали сарҷумла вобаста аст. Бинобар ин, ин гуна ҷумлаҳо ҳолати ба вуқӯъ омадани амалро на ба таври истисно, балки тавассути алоқаи бо амал дошташон муайян месозанд. Муҳаққиқ Ш. Рустамов ин навъи ҷумлаҳои пайрави сабабро аз рӯйи маъно ва вазифа ба таври зайл гурӯҳбандӣ намудааст:

1) Ҷумлаҳои пайрави сабаб, ки ҳолати воқеъ гардидани амали сарҷумларо ба таври умумӣ нишон медиҳанд. Ба хабари сарҷумлаи ин гуна ҷумлаҳои мураккаб вобаста шуда омадани аъзоҳои пайрави ҳол шарт нест. Ҳолати эзоҳталаб бевосита бо ҳуди хабари сарҷумла ифода ёфта ҳам метавонад [138, с.15]. Масалан: «**Азбаски** шогирдони тағоиям ҳамагӣ ба домолло баробар

фарёд мекашиданд, ман гумон мекардам, ки барои ягон чизро фаҳмида гирифтанд ҳеҷ имконият нест» [204, с. 140]. Дар тарҷумаи ҷумла ба забони англисӣ низ ҳолати иҷро гардидани амали сарҷумла ба таври умумӣ ифода ёфта, ба ҷойи пайвандаки «**азбаски**» пайвандаки «**whereas**» истифода шудааст: «**Whereas** with my uncle's students making as much noise as he did, there seemed no chance that anyone would learn anything» [205, p. 159]. - «**Чун** хоб ғалаба кард, ба хона омадам, ки бихобам» [204, с.104]. – «**Feeling sleepy, I came home to lie down**» [205, p. 124].

Дар ин гуна ҷумлаҳо бештар калимаҳое, ки ҳолати воқеъ гардидани амалро ифода менамоянд, дар таркиби хабар омада, ҳолату амал омехта мешаванд.

2) Ҷумлаҳои пайрави сабаб, ки ҳолати воқеъ гардидани амали сарҷумларо ба таври мушаххас нишон медиҳанд. Хабарҳои сарҷумлаи ин навъ ҷумлаҳои мураккаби тобеъ асосан ба аъзоҳои пайрави ҳол вобаста мебошанд. Ҷумлаи пайрави сабаб тавассути ҳамин аъзоҳои пайрав воқеъ мегардад. Агар аз таркиби сарҷумла он аъзоҳои пайрав истисно карда шавад, эзоҳталабии сарҷумла гум шуда, ба истеъмоли ҷумлаи пайрави сабаб ҳолат намеронад [138, с. 15–16]. Масалан: «Ба фаҳми ман дарсгӯии имоми деҳаи мо аз дарсгӯии ӯ бештар буд, **чунки** дар пеши имом талабаҳо **ором** менишастанд ва ӯ ба **оҳистагӣ** дарс медод [204, с. 140]. Агар аз таркиби ҷумлаи мазкур ҳоли тарзи амали «**ором**» (**calmly**) ва ба «**оҳистагӣ**» (**quietly**) гирифта шавад, ба истифодаи ҷумлаи пайрави сабаб ҳеҷ зарурате намеронад. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ низ дар таркиби сарҷумла омадани ҳоли тарзи амал ба назар мерасад, ки он бо калимаҳои «**quietly**» ва «**calmly**» ифода ёфтааст: «I thought that even our village imam taught better than he did; **for** it most of the imam's pupils understood nothing at least they all sat **quietly** and he taught **calmly**...» [205, p. 166]. – «Ҳамаи ин духтархонум Скетчердро ҳафаю хашмгин мекунад, **зеро** ҳудаш табиатан **вазифашинос**, **дақиқкор** ва **серталаб** мебошад» [208, с. 54]. – «This is all very provoking to Miss Scatcherd, who is naturally **neat, punctual and particular**» [209, p. 77].

Чумлаҳои пайрав, ки дар онҳо ҳолати воқеъ гардидани амали сарчумла нишон дода мешавад, хусусияти дучониба доранд. Онҳо аз як ҷиҳат, сабаби дар чунин ҳолат воқеъ гардидани амали сарчумларо ошкор намоянд, аз ҷиҳати дигар хабари сарчумларо мукамал ва пурра менамоянд.

Хусусияти дучонибаи чунин чумлаҳои пайрав вобаста ба хабари сарчумла буда, онҳо дорои хусусиятҳои эзоҳталабӣ ва вобастакунӣ мебошанд. Масалан, дар таркиби сарчумла аъзои пайрави пуркунандаи бевосита бо пешоянди **аз** омада бошад, чумлаи пайрав хусусияти сабабӣ мегирад ва бо сарчумла бештар бо пайвандакҳои хоси сабаб тобеъ мешавад [135, с. 17]. Масалан: «*Ў чор сол аз ман калонтар буд, зеро ман ҳамагӣ даҳ сол доштам*» [208, с. 8]. – «*He was four years older than I, **for** I was but ten*» [209, p. 18]. – «*Лаҳзаҳое буданд, ки **аз** даҳшат комилан худро мебохтам, зеро на **аз** таҳдидҳои *ӯ* ва на **аз** латукӯбҳои *ӯ* ғимоягаре доштам*» [208, с. 8]. – «*There were moments when I was bewildered **by** the terror he inspired, **because** I had no appear **whatever** against either his menaces or his inflictions...*» [209, p. 19].

Дар чумлаи якум дар таркиби сарчумла аъзои пайрави пуркунанда бо пешоянди **аз** омадааст ва чумлаи пайрав хусусияти сабабӣ гирифта, бо пайвандаки хоси сабабии **зеро** ба сарчумла тобеъ шудааст. Дар муқоиса бо тарҷумаи чумла ба забони англисӣ бошад, ба ҷойи пешоянди «**аз**» пешоянди забони англисӣ «**than**» истифода шудааст ва чумлаи пайрав ба сарчумла бо пайвандаки хоси сабаби «**for**» тобеъ шудааст.

Дар чумлаи дуум бошад, дар забони тоҷикӣ пешоянди «**аз**» ҳам дар таркиби сарчумла ва ҳам дар таркиби чумлаи пайрав омада, чумлаи пайрав хусусияти сабабӣ гирифтааст ва бо пайвандаки хоси сабаби «**зеро**» ба сарчумла тобеъ шудааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ дар таркиби сарчумла ба ҷойи пешоянди «**аз**» пешоянди забони англисӣ «**by**» истифода шудааст, аммо дар таркиби чумлаи пайрав пешоянди «**аз**» ё муодили англисии он «**by**» истифода нашудааст. Чумлаи пайрав бошад, тавассути пайвандаки сабаби забони англисӣ «**because**» ба сарчумла тобеъ шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар бештари мавридҳо ҳангоми тарҷумаи ҷумлаҳо аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ, ё баръакс дар таркиби сарҷумла омадани пурқунандаи бевосита бо пешоянди «аз» мувофиқат мекунад.

3.1.3. Ҷумлаи пайрави сабаб ифодакунандаи сифати марбут ба мубтадои сарҷумла

Ин гурӯҳи ҷумлаҳои пайрави сабаб сифатҳоро шарҳу тавзеҳ медиҳанд, ки ба мубтадои сарҷумла марбут буда, ки ин сифатҳо хоси он мубтадо мебошанд, ки аломати фарқкунандаи онро аз дигар аъзоҳои ҷумла нишон медиҳанд.

Хусусиятҳои хоси чунин ҷумлаҳои пайрави сабабро забоншиноси тоҷик Ш. Рустамов чунин шарҳ медиҳад: «Яке аз хусусиятҳои хоси чунин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аз он иборат аст, ки дар он сарҷумла аксар вақт дар шакли ҷумлаи номуайяншахс воқеъ мегардад, аз ин рӯ, предмете, ки аломати он эзоҳ дода мешавад, бештар чун пурқунанда ва аломати он чун пурқунандаи бевоситаи суратнаёфта ва ё дар таркиби хабар ҳамчун қисми номӣ ба амал меояд» [135, с. 18].

Масалан: «Устуғон калон ва пайҳояш сахт буд, **бинобар ин** акаам бо ду даст устуғонро нигоҳ дошта бо зӯри дандон пайҳояшро канда мегирифт» [204, с. 160]. Яъне, ба сабаби калон ва сахт будани пайҳояш акаам бо ду даст устуғонро нигоҳ дошта бо зӯри дандон пайҳояшро канда гирифт. Дар ҷумлаи пайрави сабаби мазкур «устуғон» ҳамчун ифодакунандаи сифати марбут ба мубтадои сарҷумла нишон дода шуда, «акаам» мубтадои ҷумлаи пайрави сабаб мебошад, ки тавассути пайвандаки «бинобар ин» сифати мубтадои сарҷумларо шарҳу тавзеҳ додааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ муодили калимаи «устуғон» калимаи «bone» истифода шуда, тавассути пайвандаки «so», ки ҳамчун муодили пайвандаки «бинобар ин» кор фармуда шудааст, сифати мубтадои сарҷумларо шарҳу эзоҳ медиҳад: «The bone was big and the sinews were tough, **so** my brother held the bone in both hands and began gnawing on the meat» [205, p. 180].

Хусусияти дигари чунин навъи чумлаҳои мураккаб дар он зоҳир мегардад, ки дар онҳо чумлаи пайрави сабаб (adverbial clause of cause) бештар дар аввал меояд, дар натиҷа маънои эзоҳи чумлаи пайрав заиф гардида, дуомдараҷа мешавад, маънои эзоҳи сабаби воқеъ гардидан ва ҳамчун далел истифода шудани чумлаи пайрави сабаб қариб баробар мушоҳида карда мешавад. Масалан: «**Азбаски** он ҳавлӣ меҳмонхона надошт, ӯ аз мадрасаи Фатҳулло Қӯшбегӣ, ки ба ҷойи мо наздик буд, як ҳучра ёфта буд ва дар он ҷо дарсгӯӣ мекард» [204, с. 140]. Дар тарҷумаи чумла ба забони англисӣ низ чумлаи пайрав дар аввали чумла омада, пайвандаки «**азбаски**» бо пайвандаки забони англисӣ «**since**» ифода гардидааст: «**Since** this did not have a guest room he rented a cell at the Fathullo madrasa, which was near our place, and taught there» [205, p. 159].

Инчунин чумлаи пайрави сабаб сифати кам ё зиёд доро будани яке аз аъзоҳои дар сарчумла бударо эзоҳ медиҳад: «**Чун** дар он рӯзгорон на шоназанин ҳамвор, на **зулфони дароз** мӯд буданд, гесувони сиёҳи ӯ дар шақиқаҳояш ба шакли фатилаҳои калон–калон ҳамоил буданд...» [208, с.] Дар муодили англисии чумла сохтори чумлаи пайрав нисбат ба забони тоҷикӣ фарқ мекунад. Дар чумлаи забони англисӣ аввал сарчумла омадааст, чумлаи пайрав бошад баъд аз сарчумла дар ҷойи дуом омадааст ва пайвандаки забони тоҷикӣ «**чун**» бо калимаи **according** ифода ёфтааст: «On each of her temples her hair, of a very dark brown, was clustered in round curls, **according** to the fashion of those times, when neither smooth hairs nor long ringlets were in vogue» [209, p. 67].

Чумлаи пайрави сабаб ба сифати кам ё зиёд марбут будани мубтадои сарчумларо шарҳу эзоҳ медиҳад, ки ин бартарӣ тавассути пасванди дараҷаи қиёсисоз ифода мегардад. Масалан: «**Азбаски Абдулло калонсолтар** ва ҳам як дараҷа **дағалтар** буд, духтарон вайро намефоронданд ва аз муомилаҳои ӯ мекебиданд» [204, с. 80]. - «**Since** Abdullo was **older** than I, and also **more uncouth**, the girls did not like him and avoided him» [205, p. 100].

Дар ҷумлаҳои мазкур ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ сохтори ҷумлаи пайрави сабаб мувофиқат намудааст ва калимаҳои **калонтар**, **дағалтар**, ки дар ҷумлаи забони англисӣ ҳамчун **older** ва **more uncouth** тарҷума шудааст, сифати зиёд марбут будани мубтадои сарҷумларо шарҳу эзоҳ додааст ва бо пасванди дараҷаи қиёсӣ **тар** ва дар забони англисӣ **er, more** ифода гардидааст.

3.1.4. Ҷумлаи пайрави сабаб ифодакунандаи исботи фикри сарҷумла

Яке аз хусусиятҳои хоси аз дигар гурӯҳҳо фарқкунандаи ин навъи ҷумлаҳои пайрави сабаб пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки онҳо мазмуни фикри дар сарҷумла ифодагардидаро собит менамоянд. Масалан: «Ман заррае хоҳиши дар байни меҳмонон будан надоштам, **чунки** ин меҳмонон ба ман кам тавачҷӯх мефармуданд...» [208, с. 26]. Дар ҷумлаи забони англисӣ низ сохтори ҷумлаи пайрави сабаб ба забони тоҷикӣ мувофиқ афтад, ҷумлаи пайрав барои исботи фикри сарҷумла омада, бо пайвандаки «**for**», ки ҳамчун муодили пайвандаки тоҷикии «**чунки**» истифода гардидааст, ба сарҷумла тобеъ шудааст: «I had not the least to go into company, **for** in company I was very rarely notice» [209, р. 42]. – «Ман ҷоғаҳи худро ғун медоштам, **зеро** Бесси ҷиддан амр дода буд, ки то бозгашташ ин корро сомон диҳам» [208, с. 28]. Дар ҷумлаи мазкур «**Ман ҷоғаҳи худро ғун медоштам**» сарҷумла ба ҳисоб рафта, «**Бесси ҷиддан амр дода буд, ки то бозгашташ ин корро сомон диҳам**» пайрави сабаб маҳсуб меёбад. Ҷумлаи пайрави сабаб бо пайвандаки **зеро** фикри дар сарҷумла ифодаёфтaro исбот намудааст. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ бошад, барои исботи фикри сарҷумла ба ҷумлаи пайрав пайвандак истифода нашуда, ҷумлаи пайрав тавассути интонатсия ба сарҷумла тобеъ гардида, фикри дар сарҷумла гуфташударо исбот намудааст: «I was making my bad; having received strict orders from Bessie to get it arranged before she returned» [209, р. 44]

Ҷумлаҳои пайрави сабаб, ки фикри дар сарҷумла баёншударо собит менамоянд аз ҷиҳати маъно ва вазифаашон низ якхел нестанд. Ин навъ

чумлаҳои пайрави сабабро донишманди соҳа Ш. Рустамов ба ду гурӯҳ тақсим намудааст [138, с. 19]. «1) Чумлаҳои пайрави сабаб, ки барои исботи фикри дар сарчумла гуфташуда далели ҳақиқӣ ва раднашаванда ба ҳисоб мераванд. Масалан: «Хонаро сардии рутубатнок фаро гирифта буд, **чунки** онро **аҳён–аҳён** гарм мекунонданд» [208, с. 12]. Дар чумлаи зикргардида фикри дар сарчумла ифодаёфта бо далели дар чумлаи пайрав омада асоснок карда шудааст, ки далели ҳақиқӣ ва раднашавандаи он ба ҳисоб меравад. Яъне, далели сардии хона, ин «**аҳён–аҳён**» гарм кардани он мебошад. Дар муодили чумла ба забони англисӣ зарфи замони «**seldom**» истифода шуда, айнан ба сохту мазмуни чумлаи забони тоҷикӣ мувофиқат намудааст: «This room was chill, **because** it **seldom** had a fire» [209, p. 24].

Дар чунин навъи чумлаҳо гӯянда чумлаи пайрави сабабро барои исботи фикри худ ҳамчун далел нишон медиҳад, сарчумла ҳамчун далели даъво ва чумлаи пайрав ҳамчун исботи он воқеъ мегардад: «**Азбаски** ин одати доимии хоҷагон будааст, саисҳо ба ин кор моҳир шуда буданд» [204, с.143]. Дар тарҷумаи чумла ба забони англисӣ чумлаи пайрав пеш аз сарчумла бо пайвандаки «**since**» омада, фикри дар сарчумла гуфташударо бо далел исбот намудааст: «**Since** this had long been the khoja's custom, their servants were by now expert at abbetting it» [205, p. 162].

2) Чумлаи пайрави сабаб, ки барои исботи фикри сарчумла далели раднашаванда ба ҳисоб намеравад. Дар таркиби сарчумлаи ин навъ чумлаҳои мураккаб одатан калимаҳои модалие, ки онҳо ба фикри дар асоси чумлаи пайрав ифодагардида тобишҳои гуногун медиҳанд: «Ин ҳама **бояд** ба назари ман бихишти маҳз метофт, **чунки** ман дар зерӣ ҳилаву талаи доимӣ зистан одат кардаам» [208, с. 18]. Дар муодили чумла ба забони англисӣ ба ҷойи феъли модалии **бояд** муодили англисии он **should** истифода шудааст: «This state of things **should** have been to me a paradise of peace, accustomed **as** I was to a life of ceaseless reprimand and thankless fogging» [209, p. 32].

Дар таркиби сарчумлаи ин навъ чумлаҳои мураккаби тобеъ асосан калимаҳои зерин истифода мешаванд: *бояд, шояд, эҳтимол, зоҳиран, тахмин, магар*, оё ва баъзе калимаву ибораҳои туфайлӣ истифода мешаванд: *аз афти кор, ба гумони ман, ман гумон кардам* ва ғайра. Дарачаи истеъмоли ин калимаву ибора ва чумлаҳо як хел набуда, серистеъмолтарини онҳо калимаҳои *бояд* ва *магар* махсуб меёбанд, ки муодили англисии онҳо калимаҳои *should, ought*, ва *if* мебошанд. Масалан: «Ман *бояд* худро саодатманд ҳис менамудам, *зеро* аз Ридҳо касе дар хона хузур надошт» [208, с.18]. Дар чумлаи забони англисӣ ба ҷойи феъли модалии «*бояд*» муодили англисии он «*ought*» истифода шудааст, зарурати иҷрои амалро ҳамчун амри уҳдадорӣ ва вазифадор будан ифода менамояд.: «I **ought** to have been happy, for none of Reed's were there» [209, p. 32].

Муҳаққиқи соҳа Ш. Рустамов мавқеи истеъмолии ин гуна калимаҳои модалиро асосан ба се гурӯҳ таҳсим намудааст: «Як гурӯҳи онҳо танҳо гумону шубҳаро ифода мекунанд ва дигар хел тобиш надоранд, гурӯҳи дуюм ҳамин маъноро ба таври муҳокима ифода мекунад ва гурӯҳи сеюм зарурати фикрро талқин менамояд» [138, с. 30].

Ба гурӯҳи якум калимаҳои модалии *бояд, шояд, эҳтимол, тахмин, зоҳиран, барин* дохил мешаванд, ки муодили англисии онҳо калимаҳои *should, ought, might* мебошанд. Калима, ибора ва чумлаҳои туфайлӣ ба монанди *магар, оё (if, whether)* ва баъзан пурсишҷонишинҳо дохил мешаванд. Ба гурӯҳи сеюм бошад *бояд (should, ought)* дохил мешавад: а) чумлаи мураккаби тобеъ, ки пайрави сабаби он ба эҳтимолу гумони фикри сарчумла далел шуда омадааст: «*Шояд* хонум Рид **бо сабаби** аз ин духтараки манфури номанзур халосӣ ёфтан беҳад шодмон бошад» [208, с. 24]. – «Missis was, she **dared** say, glad enough to get rid of such a tiresome ill conditioned child» [209, p. 38]. – «Вай *эҳтимол аз он сабаб* гирифта бошад, **ки** натавонист бо хонум Рид ба сайругашт равад» [208, с. 20]. Яъне, сабаби гирифтани вай, эҳтимол бо хонум Рид ба сайругашт наraftан аст. Дар тарҷумаи англисии чумлаи калимаи «**dare**»

ҳамчун муодили ибораи туфайлии «**эхтимол**» омада, ба гумони мазмуни фикри сарчумла ҳамчун далел истифода шудааст: «I **dare** say she is crying **because** she could not go out with missis in the carriage...» [209, p. 36].

Дар баъзан мавридҳо дар таркиби сарчумла калимаҳои **гӯё, гӯё ки** омада, тобиши нобоварӣ танҳо ба ҷиҳати зоҳирии масъала далел шудани ҷумлаи пайравро инъикос менамояд ва ҷумлаи пайрав тобиши ҳилофӣ пайдо менамояд. Масалан: «Танаи ӯ дар гузаргоҳи об **гӯё** кундае буд, ки об аз болои он шорида мегузашт» [204, с. 63]. Дар ҷумлаи забони англисӣ ба ҷойи калимаи «**гӯё**» пайвандаки «**as**» истифода шудааст: «His body formed **as** it were a central weir, over which the water rushed forming» [205, p. 83–84].

Ба гурӯҳи дуюм ҷумлаҳои мураккаби тобее тааллуқ доранд, ки дар онҳо ҷумлаҳои пайрави сабаб барои фикри тахминии сарчумла ба таври муҳокима ҳамчун далел истифода мешавад. Масалан: «**Магар** ту дар хонаатон набудӣ ва аз ҷойи дигар меой, ки нишонаи Одинаро меурсӣ» [206, с. 26]. – «Weren't you at home and coming from another place that you're asking me for Odina's address?» - «**Магар** шумо назди тавора истода, ҳамқавмони худро интизорӣ мекашидед?» [208, с.119] – «**And so** you were waiting for your people when you saton that stile?» [209, p. 113]

Ба гурӯҳи сеюм ҷумлаҳои дохиланд, ки дар онҳо калимаҳои модалӣ зарурати воқеъ гардидани амали сарчумларо дар асоси ҷумлаи пайрав ифода менамоянд: «Вале ӯ маҷбур буд, ки равад, **зеро** хидматгорони мансуби Гейтсҳедхолл **бояд** вақти хӯроки чоштгоҳу шомгоҳро ба таври дақиқтарин риоя мекарданд» [208, с. 21]. Дар ин ҷумла, калимаи модали «**бояд**» зарурати иҷроиши амали сарчумларо лар асоси ҷумлаи пайрав муайян намудааст. «But she was obliged to go, **because** punctuality at meals was rigidly enforced at Gate-head hall»[209, p. 35].

Бояд қайд кард, ки калимаҳои модалӣ, туфайлӣ ва ҷонишинҳои саволӣ дар таркиби ҷумлаи пайрав низ омада метавонанд. Аз ин рӯ, дар ин гуна мавридҳо вазифаи ҷумлаи пайрав нисбат ба вазифаҳои зикргардида хусусияти

фарқкунанда дорад. Ҷумлаҳои пайрави мавриди назар ҳақиқатан воқеъ гардидаанд, аммо онҳо барои фикри дар сарҷумла ифодагардида далели ҳақиқӣ ҳисобида намешаванд, фикри ҳулосавии дар асоси ҷумлаи пайрав бавучудодаи сарҷумла раднашаванда шуморида намешавад, зеро мумкин аст ҷумлаи пайрави сабаб дар натиҷаи дигар воқеа ба вучуд омада бошад ва калимаҳои модалӣ ва дигар калимаҳое, ки дар дохили сарҷумла вучуд доранд онро далолат мекунанд. Агар калимаҳои модалӣ дар таркиби ҷумлаи пайрав оянд, ҷумлаи пайрав ҳаққонияти худро гум мекунад ва воқеъ гардидани он шубҳанок мешавад ва он аз далели исбот ба объекти муҳокима табдил меёбад: «Ҳамчунин гуфт, ки дӯсти беҳтарини ман буд, **бинобар ин** ман **бояд** бобати ӯ хайрхоҳона сухан гӯям ва миннатдорона ёд оварам» [208, с. 38]. – «And she told me to remember **that** she had always been my best friend, **and** to speak of her and be grateful to her **accordingly**» [209, p. 58].

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ калимаи модалии «**бояд**» ҷумлаи пайрави сабабро ба объекти муҳокима табдил додааст, ки баъд аз пайвандаки сабаби «**бинобар ин**» омадааст. Дар муқоиса бо ҷумлаи забони англисӣ бошад, пайвандаки сабаби «**бинобар ин**» ҳамчун «**and**» тарҷума шудааст ва калимаи модалии «**бояд**» бо калимаи «**accordingly**» ифода гардида, дар охири ҷумлаи пайрав омадааст. Яъне, ҳангоми муқоисаи ҷумлаҳо аз забони тоҷикӣ ба англисӣ маънои ҷумлаҳо якранг боқӣ монда, танҳо сохтори ҷумлаҳо ва ҷойи калимаҳои модалӣ тағйир ёфтаанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки танҳо тавассути категорияи грамматикӣ—сифа ифода намудани маъноҳои модалӣ аз доираи вазифаи ҷумлаи пайрави сабаб берун мемонад.

3.2. Ифодаи маъноҳои асосии ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда

Чун мавзӯи таҳқиқотии мо ба ғайр аз ҷумлаҳои пайрави сабаб ба ҷумлаҳои пайрави натиҷа низ марбут аст, ин ҷо роҷеъ ба ифодаҳои асосии маъноии ҷумлаҳои пайрави натиҷа низ бояд сухан намуд. Азбаски дар сарчашмаҳои

забоншиносӣ ва корҳои илмӣ забоншиносон роҷеъ ба навъи мазкури ҷумлаҳои пайрав маълумоти кофӣ ба мушоҳида намерасад, мо тасмим гирифтем, ки бештар ба адабиёти бадеӣ рӯ оварда, мисолҳоро дар асоси онҳо пайдо намуда, мавриди пажуҳишу баррасӣ қарор диҳем.

Бояд, қайд намуд, ки дар таркиби сарҷумлаи бештари ҷумлаҳои пайрави натиҷа зарфҳои микдору дараҷаи «**ҷунон**» ва «**онҷунон**» ва муодили он дар забони англисӣ «**so**», «**so that**» истифода гардида, бо ин васила натиҷаву оқибати амали сарҷумларо шарҳу эзоҳ медиҳанд: – «Сардбоди зимистонӣ абрҳои тираро ронда овард ва **ҷунон** борони шадиде фурӯ рехт, ки доир ба ягон кӯшиши бори дигар берун рафтан ҳолати сухан ҳам намонда буд» [208, с. 5]. Дар муқоиса бо тарҷумаи ҷумла ба забони англисӣ муодили англисии зарфи «**ҷунон**»-«**so**» истифода шудааст: – «The cold winter wind had brought with it clouds, **so** somber, and a rain **so** penetrating **that** further out door exercise was new out of the question» [209, p. 15]. – «Парандагон ба шохи дарахтон нишаста **ҷунон** ширин нағмасароӣ мекарданд, **ки** кӯдакон бозиҳои худро як тараф гузошта, ба хониши онҳо гӯш фаро медоданд» [207, с. 55]. Дар ҷумлаи мазкур «**парандагон ба шохи дарахтон нишаста ҷунон ширин нағмасароӣ мекарданд**» сарҷумла буда, «**кӯдакон бозиҳои худро як тараф гузошта, ба хониши онҳо гӯш фаро медоданд**» ҷумлаи пайрави натиҷа мебошад, ки бо пайвандаки тобеъкунандаи «**ки**» ба сарҷумла тобеъ гардидааст. Дар ҷумла зарфи микдору дараҷаи **ҷунон** нағмасароии парандагонро обу ранги бадеӣ додааст, ки мазмуни ҷумларо бештар ба ҷумлаи пайрави микдору дараҷа наздиктар месозад. Дар ҷумлаи забони англисӣ бошад, ба ҷойи ҷонишини «**ҷунон**» муодили англисии он «**so**» истифода шудааст ва пайвандаки «**that**» ҷумлаи пайрави натиҷаро ба сарҷумла тобеъ намудааст: «The birds sat on the trees and sang **so** sweetly **that** the children used to stop their games in order to listen to them» [207, p. 54].

Дар баъзе ҳолатҳо дар таркиби як сарҷумла якчанд ҷумлаи пайрав чида шуда омада, ҳар кадоме иҷрои амали сарҷумларо ба таври ба худ хос шарҳ

медиханд. Дар чумлаи зерин дар таркиби сарчумла чумлаи пайрави натиҷа ва тарзи амал чида шуда омада, натиҷа ва тарзи иҷрои амали сарчумларо шарҳ додаанд: «Ў ресмонро эҳтиёткорона **чунон** гирифт, **ки** захмҳои тозаи дасташ барнахӯранд, бадани худро **ба тавре** ҷобачо кард, ки тавонад дасти чапро ҳам аз паҳлӯи заврақ ба оби баҳр фурӯ барад» [210, с. 111]. – «He took hold of the line carefully **so that** it did not fit into any of the fresh line cuts and shifted his weight **so that** he could put his left hand into the sea on the other side of the skiff» [210, p. 110]. Дар чумлаи забони тоҷикӣ ҷонишини ишоратии «**чунон**» дар таркиби сарчумла омада, ба натиҷаи амали сарчумла далолат намудааст ва «бадани худро ба тавре ҷобачо кард» чумлаи пайрави тарзи амал мебошад ва «тавонад дасти чапро аз паҳлӯи заврақ ба оби баҳр фурӯ барад» натиҷаи амали сарчумла маҳсуб меёбад. Дар муодили англисии чумла, ба ҷойи ҷонишини ишоратии «**чунон**» пайвандаки «**so that**» истифода шуда, чумлаи пайрави тарзи амал низ бо пайвандаки «**so that**» ифода гардидааст ва «he could put his left hand into the sea on the other side of the skiff» ба натиҷаи амали сарчумла далолат менамояд.

Яке аз вижагиҳои фарқкунандаи чумлаи пайрави натиҷаи забони тоҷикӣ аз англисӣ дар он мушоҳида мешавад, ки дар чумлаи забони тоҷикӣ пеш аз пайвандаки «**ки**», ки он чумлаи пайравро аз сарчумла ҷудо менамояд, вергул гузошта мешавад: – «Вай ончунон хурд буд, **ки** наметавонист ба шохаҳои дарахт бирасад ва аз ин рӯ, гирдогирди он давр мезаду талх мегирист» [207, с. 59]. Дар чумлаи забони англисӣ бошад, пеш аз пайвандаки «**that**» аломати вергул гузошта намешавад: «He was so small that he could not reach up to the branches of the tree, and he was wandering all round it, crying bitterly» [207, p. 58]. Дар чумлаи мазкур барои тарзи ифоданок баён намудани фикр ҷонишини ишоратии «**ончунон**» истифода шудааст, ки мазмунан ба зарфи «**чунон**» ҳаммаъно мебошад. Дар чумлаи забони англисӣ муодили ҷонишини мазкур «**so**» истифода гардидааст.

Дар натиҷаи таҳлилу омӯзишҳо дар забонҳои муқоисашаванда муайян гардид, ки дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ калима ва ҷонишинҳои

ҳаммаъно бештар ба мушоҳида мерасанд. Дар афкори забоншиносони тоҷик дар хусуси ба кадом навъ чудо намудани ҷумлаҳои пайраве, ки барои эзоҳи ҷонишинҳои ишоратии **чунон**, **чунин** воқеъ мегарданд, андешаҳо гуногун ва ҳам мухолиф мебошанд.

Забоншиноси тоҷик Ф. Зикриёев хусусиятҳои асосии фарқкунанда ва аломатҳои хоси ҷумлаҳои пайрави тарзи амалро, ки тавассути тавзеҳ додани ҷонишини ишоратии «**чунон**» дар таркиби сарҷумла нишон дода мешаванд, ба таври зайл маънидод намудааст: «Дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави тарзи амал калимаи ҷонишинии «**чунон**»-ро танҳо бо муродифҳои дигари он калимаву таркибҳои (ҳамин тавр, тавре, ба тавре, ба тарзе, ба навъе) иваз кардан мумкин аст, ки онҳо махсус барои ифода кардани тарзи вуқуи амал меоянд ва бо мавҷудияти онҳо фаҳмидани вазифаи ҷумлаи пайрав равшан намудор мегардад» [62, с. 43]. Дар робита ба масъалаи мазкур мо тавофути ҷумлаи пайрави тарзи амал ва натиҷро дар ҷадвали № 3 инъикос менамоем:

Ҷумлаи пайрави натиҷа Adverbial clause of result	Ҷумлаи пайрави тарзи амал Adverbial clause of manner
Боғ бо панҷараи чунон баланде инҳисор шуда буд, ки аз болои он фаросӯ нигаристан ҳеҷ имкон надошт [208, с. 46]. The garden was a wide enclosure, surrounded with walls so high as to enclude every glimpse of prospect [209, p. 67]..	Боғ бо панҷараи баланд ба тавре инҳисор шуда буд, ки аз болои он фаросӯ нигаристан ҳеҷ имкон надошт.
Ман чунон саодатманд будам, чунон аз майлу маромҳои бар зиндагиам тоза ворид гардида	Ман ба тавре саодатманд, ба тавре аз майлу маромҳои бар зиндагиам тоза ворид гардида

қаноатманд будам, ки андӯхпарвариро марбути он ки танҳоям, хотима бахшидам [208, с.143]. So happy, so gratified did I become with this new interest added to life, that I caused to pine after kindred: my thin- crescent destiny seemed to enlarge; [209, p.162].	қаноатманд будам, ки андӯхпарвариро марбути он ки танҳоям, хотима бахшидам.
--	---

Чунон ки мушоҳида намудем, ҷонишинҳои «**чунон**» ва муодили он дар забони англисӣ «**so**», «**so that**» ҳамчун калимаи ҳамнисбат дар таркиби сарҷумлаҳои мисолҳои зикршуда дар забонҳои муқоисашаванда вазифаҳои мухталиф ва гуногунро иҷро намуда, ба тӯфайли муносибатҳои гуногуни бо хабар доштаи он чанд навъи ҷумлаҳои пайрав ба вучуд меоянд. Аз ин лиҳоз, калимаҳои ҳамнисбати гурӯҳи дуҷумла–ҷонишинҳои ишоратии **чунон, ончунон, ҳамчунон** аз калимаҳои ишораткунандаи гурӯҳи якум маҳз ба ҳамин муштараквазифагиву муштаракмаъноии худ фарқ мекунанд ва бесабаб нест, ки дар муайян кардани навъи ҷумлаҳои пайраве, ки барои эзоҳи чунин аъзоҳои сарҷумла меоянд, фикрҳои гуногун вучуд доранд.

Масалан ҷумлаҳои мураккаби навъи зеринро ҳамчун намуна тавзеҳ медиҳем: «Маро ҳастагӣ **чунон** фаро гирифта буд, ки ҳатто таваҷҷуҳ нанамудам ҳонаи хоби мо чӣ гуна аст» [208, с. 43]. Дар муқоиса бо тарҷумаи ҷумла ба забони англисӣ гарчанде мазмуни ҷумлаҳо дар ҳар ду забон ба ҳам мувофиқ бошад ҳам, вале дар сохтори ҷумла тавафут ба назар мерасад. Дар ҷумлаи забони англисӣ зарфи «**чунон**» ва гунаи англисии он «**so**» истифода нашудааст: «Overpowered by this time with weariness, I scarcely noticed what soft of a place the bed-room was» [209, p. 62]. - «Ман **ҳамчунон** оромона ва эҳтиёткорона чароғро баланд кардам, ки бовар накарданист ва нури он рӯйи чашми лошахур афтод [210, с.71]. So I opened it – you cannot imagine how

stealthily, stealthily-untill, at length, a single dim ray, like the thread of the spreader, short from out the crevice and full upon the vulture eye» [210, p.70].

Ин навъи чумлаҳо дар китобҳои дарсии мактабҳои миёна ба таври мисол ба чумлаҳои пайрави тарзи амал нишон дода шуда, дар китоби дарсии мактабҳои олӣ ҳамчун чумлаи пайрави натиҷа шуморида мешаванд. Дар баъзе мақолаҳои дар ин хусус нашршуда чумлаҳои пайрави мазкур ба қатори чумлаҳои пайрави натиҷа дохил шудааст.

Забоншиноси тоҷик Д. Т. Тоҷиев баъзан чунин чумлаҳоро ба гурӯҳи чумлаҳои пайрави микдору дараҷа дохил менамояд [156, с. 23-26]. Дар баъзе китобҳои забони тоҷикӣ мисолҳои дар боло зикргардида чумлаҳои пайрави тарзи амал номида шудаанд. Масалан: «Вай **чунон** сахт гап мезад, ки овози дигарон шунида намешуд» [204, с.53]. «Ҳаво **чунон** хунук шуд ва **чунон** барф бисёр зад, ки молҳо дигар натавонистанд аз саҳро чиз ёфта хӯранд» [204, 64–65].

Аз нуқтаи назари банда чумлаҳои мазкур бештар ба чумлаи пайрави натиҷа шабоҳат доранд ва дар таркиби сарчумлаи ин навъи чумлаҳои пайрав чонишини ишоратии «чунон» барои образ додани натиҷаи фикри гуянда истифода мегардад. Дар чумлаи якум яъне, вай чунон сахт гап мезад, ки дар натиҷаи он овози дигарон шунида намешуд. Дар чумлаи дуюм бошад, дар натиҷаи хунукии ҳаво ва задани барфи зиёд молҳо дигар аз саҳро чизе барои хӯрдан ёфта натавонистанд.

Дар робита ба ин масъала М. Қосимова низ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, андешаи забоншинос Ф. Зикриёевро ҷонибдорӣ намудааст. Ӯ низ ин навъи чумлаҳоро ба гурӯҳи чумлаҳои пайрави тарзи амал дохил намуда, бо мисолҳои мушаххас онҳоро тавзеҳ додааст: «Шоир бевосита аз ин муқаддимаи диндорона ба тасвири «**соқӣ**» мегузарад ва ӯ соқиро **чунон** тасвир мекунад, ки агар инсон аз дараҷаи одамият тамоман ғурӯмада ба мартабаи гову харӣ қарор гирифта бошад, аз будани он гуна «соқӣ» дар базм худ шарм медорад» [204, с. 371]. – «Ҳар ду паҳлӯи ҳамдигар қадамхояшонро **чунон** баробар бардошта,

баробар ба замин мегузоштанд, ки агар вазнинона қадам мондани онҳо намебуд ва дар танашон либосҳои низомӣ мебуд, бинанда онҳоро ду сарбози низомии бисёр мушкдида гумон мекард» [204, с. 324].

Ба ин андеша тамоман розӣ шудан ғайриимкон аст, зеро ҷонишинҳои ишоратии «**чунон**», «**хамчунон**», «**ончунон**» дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаҳои пайрави натиҷа низ фаровон истифода мешаванд: «Аммо **ӯ чунон** вачоҳате дошт, ки **гӯиё** дар бораи кадом як чизи ба ин ҷазо комилан робита надошта, дар бораи кадом як чизе, ки аз ҳама падидаи гирду атрофаш фарсангҳо дур аст, андеша меварзид» [208, с. 50]. Дар ҷумлаи забони англисӣ ба ҷойи ҷонишини «**чунон**» пайвандаки «**as if**» истифода шудааст ва ҷумлаи пайрави натиҷа ба сарҷумла тавассути интонатсия тобеъ шудааст: «She looks **as if** she were thinking of something beyond her punishment—beyond her situation: of something not round her nor before her» [209, p. 72]. – «Нақшҳои кандакории вай **чунон** нозук ва хушнамо буданд, ки **гӯё** наққошони забардаст бо қалами мӯин дар қоғаз он нақшҳоро кашида бошанд» [204, с. 57]. – «**So** delicate and beautiful were the figures he carved that you would swear they were the work of a master miniaturist working with a pencil brush on paper» [205, p. 77].

Лозим ба ёдоварист, ки ҷонишини ишоратии «**чунон**» дар забони тоҷикӣ серистеъмол буда, муодили он дар забони англисӣ «**so**» мебошад.. Дар назари аввал чунин менамояд, ки ҷонишини «**чунон**» ё муодили англисии он «**so**» ин ҷо **гӯё** ҳоли миқдор буда, дар забонҳои муқоисашаванда миқдори амалро тавассути ҷумлаи пайрав ифода менамоянд.

Муҳаққиқи соҳа Ф. Зикриёев ҷонишини ишоратии **чунон**–ро бештар ба ҷумлаҳои тарзи амал мувофиқ мешуморад, вале тобиши маъногии миқдору дараҷа доштани онро рад намекунад. Ба андешаи **ӯ** дар ҷумлаҳои ҷонишини «**чунон**» дошта мафҳуми шиддату афзоиши низ мушоҳида мешавад ва дар ин навъ ҷумлаҳо тобиши маъноии дараҷа низ ба назар мерасад [64, с.46].

Забоншиноси дигари тоҷик Б. Ниёзмухаммадов бошад, ҷонишини **чунон**, **хамчунон**–ро ба ҷумлаи пайрави натиҷа марбут дониста, истифодаи ин

ҷонишинҳоро дар таркиби сарҷумла воситаи асосии ба вучуд омадани ҷумлаи пайрави натиҷа мешуморад [115, с. 52–53].

Масалан: «Хучраи ӯ **ҷунон** танг буд, ки фақат ду нафар талаба дар он ҷо нишаста дарс хонда метавонист» [204, с. 112]. – «Қомати ин одам аз миёна баландтар буда, баданаш **ҷунон** пуропур буд, ки ба назари кас кӯтоҳқад менамуд» [204, с. 116].

Муҳаққиқи забони англисӣ донишманди рус В. Л. Каушанская низ дар он андеша аст, ки дар забони англисӣ дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаҳои пайрави натиҷа зарфи миқдору дараҷаи **ҷунон (so)** ва ҷонишини ишоратии **онҷунон (such)** омада, ба ҷумлаи пайрави натиҷа тобиши маъноии миқдору дараҷа медиҳанд. Ин гуна ҷумлаҳои пайрав аз сарҷумла бо вергул ҷудо карда намешаванд [91, с. 349].

Пажӯҳишҳо ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки масъалаи ба кадом навъи ҷумлаи пайрав таалуқ доштани ҷумлаҳои пайраве, ки дар таркиби сарҷумлаашон ҷонишинҳои ишоратии «**ҷунон**» ва «**онҷунон**» доранд, дар байни забоншиносон хеле зиёд баҳсталаб буда, дар ин бора андешаҳои мухталиф вучуд доранд. Бархе аз забоншиносон ин навъи ҷумлаҳои пайравро ба ҷумлаҳои пайрави миқдору дараҷа рабт медиҳанд. Қисми дигарашон ин навъи ҷумлаҳоро ба ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва бархе аз муҳаққиқон онро ба ҷумлаҳои пайрави натиҷа мувофиқ мешуморанд. Мо низ андешаи муҳаққиқоне, ки дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаи пайрави натиҷа истифода гардидани ҷонишинҳои ишоратии **ҷунон ва онҷунон** ва муодилии ин ҷонишинҳо дар забони англисӣ «**so**» ва «**such**»-ро таъкид месозанд, ҷонибдорӣ намуда, дар таҳқиқоти хеш ҷумлаҳои пайрави натиҷаро бо истифодаи ҷонишинҳои ишоратии зикргардида дар заминаи асарҳои тарҷумашудаи бадеӣ дар забонҳои мавриди таҳқиқ фаровон истифода намудем.

3.3. Сермаъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда

Масъалаи сермаъноии ҷумлаҳои пайрав яке аз мавзӯҳои муҳимми нахви ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои таҳқиқшаванда арзёбӣ мегардад. Бо вучуди он ки мутахассисони соҳа дар пажӯҳишҳои худ роҷеъ ба ин масъала қорҳои зиёде ба анҷом расонида бошанд ҳам, масъалаи мазкур ҳоло ҳам ба пуррагӣ аз ҷиҳати муқоиса ҳаллу фасл нагардидааст. Аксарияти ҷумлаҳои пайрав дар мавридҳои гуногун ба ғайр аз маънои аслиашон аз сабаби омилҳои муайян боз маънои иловагӣ ё тобишҳои маъноии гуногунро ифода карда метавонанд.

Дар асоси таснифоти ҷумлаҳои пайрав (муайянкунанда, сабаб, мақсад, замон, макон, ҳилоф, тарзи амал, микдору дараҷа ва натиҷа) мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҳар як навъи алоҳидаи ҷумлаи пайрав дорои сохт, маъно ва вазифаҳои муайяни нахвӣ буда, ба ин васила ба сарҷумла тобеъ мешаванд. Бояд зикр кард, ки таснифи ҷумлаҳои пайрави забони тоҷикӣ нисбатан шартӣ мебошанд, зеро онҳо дар асоси ҷиҳатҳои умумии онҳо ба амал омадаанд. Ҷумлаҳои пайрав тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд, аз ин рӯ, таснифи муайяни онҳо хеле душвор аст, чунки баъзан муносибатҳои маъноии чунин навъи ҷумлаҳо ба дараҷае мерасанд, ки онҳоро ба ягон навъи ҷумлаи пайрав ифода намудан душвор ва ғайриимкон мегардад.

Бояд гуфт, ки баъзан ҷумлаҳои пайрав аз лиҳози сохт ва ифодаи маъно ба ҳамдигар зоҳиран шабоҳат дошта, бо баъзе хусусиятҳои худ, метавонанд сермаъно шаванд. Ҷиҳатҳои сермаъноии онҳо бештар ба вазифаҳои пайвандакҳои тобеъкунанда, калимаҳои ҳамнисбат, ба ифода ва мутобиқати хабарҳо бо шаклҳои гуногуни феъл ва муносибатҳои маънои асосии онҳо вобаста мебошанд. Аз ин рӯ, навъҳои ҷумлаҳои пайрави забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ метавонанд тобишҳои маъноии умумӣ дошта бошанд, вале онҳоро танҳо аз рӯи маъно ба як навъи муайяни ҷумлаи пайрав дохил намудан ғайриимкон аст.

Чумлаҳои пайрави сабаб дар заминаи ифода намудани муносибатҳои маъноии сабаб ва муайян намудани сабаби воқеъ гардидани амал ва ҳолату имконияти иҷро гардидани он, инчунин, ба таври илова тобишҳои гуногуни маъноиро низ ифода карда метавонанд. Дар ин маврид дар дохили онҳо зоҳир гардидани тобишҳои маъноии иловагии натиҷа, замон, шарт ва мақсад, мушоҳида карда мешавад.

Тобиши маъноии иловагии натиҷа. Қисми зиёди чумлаҳои пайрави сабаб, ки барои шарҳу тавзеҳ додани калимаҳои ҳамнисбати таркиби сарчумла воқеъ гардида, сабаби иҷрои амали онро нишон медиҳанд, дар худ тобишҳои маъноии натиҷаро низ инъикос менамоянд. Дар ин маврид хабари чумлаи пайрав бештар тавассути сиғаи хабарии замони гузашта воқеъ мегардад: – «Гап задан ўро рӯҳбаланд мекард, зеро тахтапушташ шабона карахт шуда буд ва воқеан ўро азият медод» [210, с. 69]. Дар чумлаи мазкур «**Гап задан ўро рӯҳбаланд мекард**» чумлаи пайрави сабаб буда, «**тахтапушташ шабона карахт шуда буд ва воқеан ўро азият медод**» сарчумла маҳсуб меёбад, ки дар худ тобиши маъноии натиҷаро инъикос намудааст. Яъне, хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрави сабаб дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта воқеъ гардидаанд. Дар муодили чумла ба забони англисӣ бошад, муодили пайвандаки «**зеро**» – «**because**» истифода шудааст, хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабари замони гузашта воқеъ гардидаанд «**It encouraged him to talk because his back had stiffened in the night and it hurt truly now**» [210, p. 69]. Ҳангоме ки чумлаҳои пайрави сабаб тобиши маъноии иловагии натиҷаро ифода менамоянд, дар онҳо истифодаи пайвандаки «**бинобар ин**» зиёд ба мушоҳида мерасад. Дар ин маврид сарчумла сабабро фаҳмонад, чумлаи пайрав натиҷаи амали онро ифода менамояд: «Устуғон калон ва пайҳояш сахт буд, **бинобар ин** акаам бо ду даст устуғонро нигоҳ дошта, бо зӯри дандон пайҳояшро канда мегирифт» [204, с.160]. Дар муодили чумла ба забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки сабаб «**бинобар ин**» муодили он ба забони англисӣ пайвандаки «**so**» истифода шудааст: «**The bone was big and**

the sinews were tough, **so** my brother held the bone in both hands and began gnawing on the meat» [205, p. 180].

Тобиши маъноии иловагии замон. Ҳангоме ки ҷумлаҳои пайрави сабаб дар худ тобиши маъноии иловагии замонро инъикос менамоянд, дар ин ҳолат хабари ҷумлаи пайрав, бештар дар шакли феълии замони гузаштаи сиғаи хабарӣ воқеъ мегардад: «Ман ҷоғаҳи худро ғун медоштам, **зеро** Бесси ҷиддан амр дода буд, ки **то бозгашташ** ин корро сомон диҳам» [208, с. 28]. Дар ҷумлаи мазкур ибораи ифодакунандаи замон «**то бозгашташ**» дар хабари ҷумлаи пайрав истифода шуда, ҷумлаи пайрави сабаб дар худ тобиши маъноии иловагии замонро инъикос намудааст. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ, пайвандак истифода нашудааст ва ҷумлаи пайрави сабаб тавассути интонатсия ба сарҷумла тобеъ гардидааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ ба ҷойи вожаи ҳамнисбати «**то бозгашташ**» зарфи замони «**before**» кор фармуда шудааст: «I was making my bed; having received strict orders from Bessie to get it arranged **before** she returned» [209, p. 44]. – «**Бинобар** ин соҳиби хучраро дигар зиёфат карда натавонистанд ва ӯ ҳам **дар як рӯзе, ки барф меборид**, ҳолӣ кардани хучраро талаб кард» [204, с.138]. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ, сохтори ҷумлаи пайрав ба сохтори ҷумлаи пайрави забони тоҷикӣ мувофиқат намудааст ва ба ҷойи феъли ҳоли «**як рӯзе, ки барф меборид**» зарфи «**one snowy day**» истифода шуда, ҷумлаи пайрави сабаб тобиши маъноии замонро ифода намудааст: – «**Therefore**, they could not invite the owner of the room to eat any more, and **one snowy day** he ordered them **to** vacate the premises» [205, p. 156-157].

Тобиши маъноии иловагии шарт. Дар чунин навъи ҷумлаҳои пайрави сабаб хабари ҷумлаи пайрав асосан дар шакли замони ҳозираи сиғаи шартӣ ва хабари сарҷумла дар шакли замони гузаштаи сиғаи хабарӣ воқеъ мегардад: - «**Модоме ки шумо** бе падару модаред, пас бояд ягон хешу табор дошта бошед» [208, с. 119]. - «**If** you disown parents, you must have some sort of kinsfolk» [209, p. 129]. - «***Модом ки** дар пеши як одами калон ваъда додем,*

инро Бухоро бурдан даркор аст» [204, с.170]. – «**Since** we have made promise to a great men—meaning Sharifjon—Makhdum—we must send him to Bukhara» [205, p. 192]. Дар чумлаи якуми тоҷикӣ пайвандаки «**модом ки**» дар аввали чумлаи пайрав омада, тобиши маъноии иловагии шартро ифода намудааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки «модом ки» пайвандаки шартии «**if**» истифода шудааст, ки бештар ба чумлаи пайрави шарт далолат мекунад. Дар чумлаи дуҷуми тоҷикӣ пайвандаки сабабии «**модом ки**» ва муодили он дар забони англисӣ «**since**» тобиши маъноии шартро ифода намудааст.

Таъкидаш ба маврид аст, ки дар чумлаи забони тоҷикӣ нависанда «**як одами калон**» гуфта, Шарифҷон Махдумро дар назар дорад ва дар тарҷумаи чумла ба забони англисӣ номи Шарифҷон Махдум пурра оварда шудааст. Инчунин ба ҷойи пайвандаки «**модом ки**» дар чумлаи забони тоҷикӣ пайвандаки «**ба шарте ки**» муродиф шуда метавонад: «**Ба шарте ки** дар назди як одами калон ваъда додем, инро ба Бухоро бурдан даркор аст».

Тобиши маъноии иловагии мақсад. Дар чумлаҳои пайрави сабабе, ки дар худ тобиши маъноии иловагии мақсадро инъикос менамоянд, хабари чумлаи пайрав, аксаран тавассути шаклҳои феълии сиғаи хабарӣ нишон дода мешавад. Хабарӣ сарчумлаи чунин чумлаҳои пайрав дар замони гузашта инъикос гардида, хабари чумлаи пайрав дар шакли замони ҳозира-оянда воқеъ мегардад: 1. «Ман рӯзи дигар пеш аз баромадани офтоб ба пеши он гулбутта рафтам, **ки** барои Ҳабиба гул чинам» [204, с. 83].- 2. «Next morning before sunrise, I crept out **to** pluck a rose for Habiba from one of them» [205, p. 102]. - 3. «...фармуд ба поён фароям, **зеро** дар ошхона маро мунтазиранд» [208, с. 21]. 3. –«...bid me to go down directly, **as** I wanted in the breakfast–room» [209, p. 45]. - 4. «Ман тирезаро боз намудам, ки андакак ҳавои тоза ва офтоб дарояд» [208, с.100]. – «I have just opened the window, to let in a little air and sunshine» [209, p. 119].

Дар чумлаи якум, «Ман рӯзи дигар пеш аз баромадани офтоб ба пеши он гулбутта рафтам» сарчумла буда, «барои Ҳабиба гул чинам» чумлаи пайрави сабаб мебошад, ки тавассути пайвандаки «**ки**» ба сарчумла тобеъ гардида, тобиши маъноии иловагии мақсадро ифода намудааст. Яъне, мақсади рафтани ман ба назди он гулбутта барои Ҳабиба гул чидан аст. Инчунин, дар чумлаи мазкур пайвандаки «**ки**»-ро пайвандаки пайрави мақсад «**то ки**» иваз карда метавонад, он гоҳ чумла аз чумлаи пайрави сабаб ба чумлаи пайрави мақсад табдил меёбад. Дар чумлаи забони англисӣ бошад, ба ҷойи пайвандаки «**ки**» муодили англисии он «**to**» истифода шудааст, ки тобиши маъноии иловагии мақсадро инъикос намудааст. Дар чумлаи дуюм низ дар чумлаи пайрави сабаби забони тоҷикӣ пайвандаки «**зеро**» тобиши маъноии мақсадро ба ҷо овардааст. Дар чумлаи пайрави сабаби забони англисӣ бошад ба ҷойи пайвандаки «**зеро**» пайвандаки «**as**» истифода шудааст, ки дорои тобиши маъноии мақсад мебошад. Дар чумлаи сеюм дар забони тоҷикӣ «Ман тирезаро боз намудам» сарчумла буда, «андакак ҳавои тоза ва офтоб дарояд» чумлаи пайрави сабаб мебошад, ки тавассути пайвандаки «**ки**» ба сарчумла тобеъ гардида, дар худ тобиши маъноии иловагии мақсадро инъикос намудааст. Яъне, ман тирезаро бо мақсаде кушодам, ки ба хона ҳавои тоза дарояд. Дар чумлаи забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки «**ки**» пешоянди «**to**» вазифаи пайвандакро иҷро намуда, тобиши маъноии мақсадро инъикос намудааст.

Тобиши маъноии иловагии хилоф. Дар ин гуна чумлаҳои пайрави сабаб хабари чумлаи пайрав бо шаклҳои феълии замони гузашта ва сиғаи шартӣ–хоҳишмандӣ ифода меёбад. Масалан, дар чумлаи зерин чумлаи пайрави сабаб бо тобиши хилоф бо пайвандаки сабаби **зеро** ифода гардидааст:1. «Ман мӯйҳои худро бурида фурӯхтам, **зеро** он рӯз барои ман сиёҳ аст, ки иди мавлуд бошаду ман бароят ҳадя накунам» [207, с.21]. Дар чумлаи забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки **зеро** муодили англисии он пайвандаки **because** истифода шуда, ба чумлаи пайрави сабаб тобиши маъноии хилофро додааст: – «I had my hair cut off and sold it **because** I couldn't have lived through Christmas without giving

you a present» [207, p. 20]. – 2. «Шогирди ман духтарчаи пурҳаракат, саркаш ва сернозунуз буд, **бад-ин иллат** гоҳ-гоҳ якравӣ зоҳир мекард; вале **азбас** ўро пурра ба ихтиёри ман вогузоштаанд ва касе ба усулҳои таълимдиҳии ман даҳолат наменамуд, вай ба зудӣ инчиқиҳои ночизашро аз хотир бисутурд ва гапдарию донишпазир гашт [208, с.105]. – «My pupil was a lively child, who had been spoli and indulged, and **therefore** was sometimes wayward; but as she was committed enterely to my care, and no injudicious interference from any quarter ever thwarted my plans **for** her improvement, she soon forgot her little freaks, and became obedient and teachable [209, p. 116]. Дар ҷумлаи дуюм дар забонҳои муқоисашаванда дар таркиби сарҷумла ду ҷумлаи пайрави сабаб чида шуда омада, тобиши иловагии ҳилофро ифода намудааст. Дар ҷумлаи пайрави аввал дар забони тоҷикӣ ба ҷойи пайвандаки сабаб «**аз ҳамин сабаб**» ибораи «**бад-ин иллат**» истифода шудааст ва ҷумлаи пайрави дуюм баъд аз аломати ду нуқта бо пайвандаки **азбас** оғоз гардидааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ бошад, ба ҷойи ибораи «**бад-ин иллат**» пайвандаки «**therefore**» ва ба ҷойи пайвандаки «**азбас**» пайвандаки забони англисӣ «**for**» истифода гардидааст. Сохтор ва мазмуни ҷумлаҳо дар забонҳои муқоисашаванда ба ҳамдигар мувофиқ омадааст.

3.4. Сермаъноии ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда

Ҷумлаҳои пайрави натиҷа низ дар забонҳои муқоисашаванда дар навбати худ тобишҳои маъноҳои иловагии сабаб, мақсад тарзи амал, миқдору дараҷаро инъикос менамоянд.

Тобиши маъноии иловагии сабаб. Дар чунин навъи ҷумлаҳои пайрави натиҷа хабари ҷумлаи пайрав дар забонҳои муқоисашаванда дар шакли замони гузаштаи сифаи хабарӣ ифода меёбад: –«Аммо ман бо ғуруре, ки аз таърифи падарам дар дилам пайдо шуда буд, ба тарафи суфа – ба пеши нақораи худ давидам, **чунки** ҳамин нақора сабаби ифтихори ман шуда буд» [204, с.17]. Дар муодили ҷумлаи мазкур ба забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки **чунки** дар забони англисӣ пайвандаки «**that**» истифода шудааст ва хабари ҷумлаи

пайрави мазкур низ дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардидааст: «My father's praise of drumming made me **so** proud **that** I ran right back to the sufa to pick up where I had left off» [205, p. 40].

Баъзан пайвандаки сабаби «**бинобар ин**» метавонад дар ҷумлаи пайрави натиҷа истифода шуда, тобиши маъногии сабабро ифода намояд: «**Бинобар ин**, ин деҳа аз ҳад зиёд қашоқ буда, аксари хонаҳояш похсағӣ буд» [204, с. 10]. – «This village was **thus** extremely poor most of the houses were of mud brick» [205, p. 33], Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ пайвандаки «**бинобар ин**» дар аввали ҷумлаи пайрав омада, ҳам хабари сарҷумла ва ҳам хабари ҷумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардидааст. Дар муодили ҷумлаи мазкур ба забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки «**бинобар ин**» калимаи «**thus**» истифода шуда, тобиши маъноии сабабро инъикос намудааст. Хабар сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардидааст.

Тобиши маъноии иловагии мақсад. Дар ин гуна ҷумлаҳои пайрави натиҷа хабари сарҷумла дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта воқеъ гардида, хабари ҷумлаи пайрав дар замони гузаштаи мутлақ воқеъ мегардад: «Дар охири қатори оташдонҳо як дегро ба рӯи оташдон ба тарзи оддӣ монда буданд, **ки** дар вай равған доғ мекарданд» [204, с. 25]. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ пайвандаки ҷумлаи пайрави натиҷа «**ки**» баъд аз сарҷумла дар аввали ҷумлаи пайрав омада, тобиши маъноии мақсадро ифода намудааст. Яъне, ба кадом мақсад дегро ба рӯи оташдони одӣ монда буданд? Бо мақсаде, ки дар вай равған доғ кунанд. - «At the end of new cooking–fires was a level pot in **which** oil was boiling» [205, p. 48]. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки «**ки**» пайвандаки «**which**» истифода шуда, тобиши иловагии маъноии мақсадро ифода намудааст.

Тобиши маъноии иловагии тарзи амал. Дар чунин навъи ҷумлаи пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда хабарҳои ҷумлаи пайрав ва сарҷумла дар шакли сиғаи замони гузашта воқеъ мегардад: 1. «Мо **давон–давон** ба

тарафи хона равон шудем, **ки** рӯз хеле бевақт шуда буд» [204, с. 27]. – «We set off homeward at a run, **for** it was already very late» [205, с. 50]. – 2. «Аз паноҳгоҳи .хеш баромадаму **боэҳтиёт** пой бар зинапои сиёҳ ниҳодам, ки рост ба ошхона мебурд» [208, с. 163]. – «And issuing from my asylum with precaution, I sought a backstairs **which** conducted directly to the kitchen» [209, p. 176].

Дар чумлаи якуми тоҷикӣ дар таркиби сарчумла феъли ҳоли «**давон–давон**» истифода шуда, ба чумлаи пайрави натиҷа тобиши маъноии тарзи амалро додааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки «**ки**» пайвандаки «**for**», истифода шуда, дар чумла тобиши маъноии иловагии тарзи амал нишон дода шудааст. Дар ҳар ду забони муқоисашаванда ҳам хабари сарчумла ва чумлаи пайрав дар шакли сиёҳи хабарии замони гузаштаи сиёҳи хабарӣ ифода гардидааст. Дар чумлаи дуюм бошад дар забони тоҷикӣ дар таркиби сарчумла зарфи тарзи амали «**боэҳтиёт**» истифода гардида, чумлаи пайрави натиҷа тобиши маъноии иловагии тарзи амалро ифода намудааст. Дар чумлаи дуюми забони англисӣ бошад, муодили зарфи «**боэҳтиёт**» зарфи англисии «**precaution**» ба чумлаи пайрави натиҷа тобиши маъноии тарзи амалро додааст. Яъне, сохтори чумлаҳо дар забонҳои муқоисашаванда ба ҳамдигар мувофиқ омадаанд.

Тобиши маъноии иловагии миқдору дараҷа. «Лекин обкашаки он кас **чунон** зӯр буд, **ки** як кас дастаи вайро чунбонда наметавонист» [204, с. 59]. Дар чумлаи мазкур дар таркиби сарчумла зарфи миқдору дараҷаи «**чунон**» истифода шуда, чумлаи пайрави натиҷа дар худ тобиши маъноии миқдору дараҷаро нишон додааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ дар таркиби сарчумла муодили зарфи миқдору дараҷаи «**чунон**» «**so**» истифода шуда ба чумлаи пайрави натиҷа тобиши маъноии иловагии миқдору дараҷаро додааст: «But my father's pump was **so** powerful **that** the plunger couldn't be operated by one man» [205, p. 79]. - «Ин хабар **ба дараҷае** модарашро андӯҳгин сохт, **ки** ӯ ба сакта гирифтор гашт» [208, с. 219]. - «The news **so** snocked his mother **that** it brought on an apopleptic attack» [209, p. 229]. Дар чумлаи дуюм дар забони

точикӣ дар таркиби ҷумлаи пайрави натиҷа зарфи миқдору дараҷаи «ба дараҷае» истифода гардида, ба ҷумлаи пайрави натиҷа тобиши маъноии иловагии миқдору дараҷаро додааст. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ зарфи миқдору дараҷаи «so» истифода шудааст. Хабарӣ сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар ҳар ду ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардидааст.

Ҳамин тариқ, аз натиҷаи таҳқиқ таҳлилҳо дар доираи пажӯҳиши тобишҳои маъноии гуногуни ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои мавриди таҳқиқ ба хулосае омадан мумкин аст, ки ин наъи ҷумлаҳои пайрав дар таркиби ҷумлаҳои пайрави ҳол ба ғайр аз маъноӣ хоси худ бо навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрав низ робитаи қавӣ дошта, дар худ тобишҳои гуногуни маъноии иловагиро инъикос менамоянд.

3. 5. Таовуфи ҷумлаҳои пайрави сабаб аз дигар навъҳои ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои муқоисашаванда

Ҷумлаҳои пайрави сабаб ё муодили онҳо дар забони англисӣ **subordinate clause of cause** дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои муқоисашаванда яке аз навъҳои маъмултарини ҷумлаҳои пайрави ҳол ба ҳисоб рафта, нисбат ба навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрав хусусиятҳои фарқкунандаи зиёд дорад.

Муҳаққиқи забоншиносии рус В. С. Расторгуева, фарқияти ҷумлаҳои пайрави сабабро аз дигар навъҳои ҷумлаҳои пайрав ба таври зайл шарҳ додааст: «Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабаб аз дигар намуди ҷумлаҳои пайрав дар он мебошад, ки хабарӣ он асосан аз шакл ва замони гуногуни сиғаи хабарӣ ифода мегардад» [131, с. 16-24].

Дар заминаи пажӯҳишҳои илмӣ муҳаққиқони соҳа муайян гаштааст, ки ҷумлаҳои пайрави сабаб дар қисмати наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавқеи муайян ва намоёне доранд. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ин наъи ҷумлаи пайрав дар таркиби ҷумлаҳои пайрави ҳоли забонҳои муқоисашаванда аз дигар наъи ҷумлаҳои пайрави ҳол дар он зоҳир мегардад, ки хабарӣ он

асосан аз шакл ва замонҳои гуногуни сиғаи хабарӣ ифода мегардад ва онҳо нисбат ба дигар навъи ҷумлаҳои пайрави ҳол воситаҳои грамматикӣ бештар ба монанди пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, интонатсия (оҳанг), мутобиқати шаклҳои феълӣ-хабарӣ доранд. Ин воситаҳои грамматикӣ боиси серистеъмолии ин навъи ҷумлаҳои пайрав дар забонҳои муқоисашаванда мегарданд. Адади пайвандакҳои тобеъкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабаб дар таркиби ҷумлаҳои пайрави ҳол баъд аз ҷумлаҳои пайрави замон дар ҷойи дуум қарор мегиранд.

Чун дар мисолҳои зикргардида роҷеъ ба воситаҳои гуногуни грамматикӣ, (пайвандакҳо, вожаҳои ҳамнисбат, интонатсия) шаклҳои сиға ва замонҳои феълӣ ва мутобиқати шаклҳои феълии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда қайд намудем, лозим донистем, барои далели гуфтаҳои худ дар зер ҷумлае чанд аз асарҳои тарҷумашудаи адибони тоҷику англисзабон бо истифодаи воситаҳои грамматикӣ зикргардида оварда бошем: 1. «Ман вайро ҳарчӣ зудтар мефиристонам чаноби Броклхерст, **зеро** шуморо дилшур мекунам, ман ташнаи озоӣ аз масъулияте ҳастам, ки оқибат бароям беҳад гарон шуд» [208, с. 33]. – «I will send her, then as soon as possible, Mr. Brocklehurst, **for**, I assure you, I feel anxious to be relieved of a responsibility that was becoming too irksome» [209, p. 50]. - 2. «Ман бо мушоҳидаи чунин манзара маҷбур шудам, ки дӯхтудӯзамро тарафе биниҳам **зеро**, дастонам аз шиддати қаҳру ғазаби очизонаю сӯзон меларзиданд» [208, с. 52]. - «While I paused from my sewing, **because** my fingers quivered at this spectacle with a sentiment of unavailing and impotent anger» [209, p. 74–75]. 3. – «Ин базм ба ман маъқул нашуд, **чунки** вай аз маҷлиси базм зиёдтар ба маҷлиси тарфбозии ғиждувониён монанд буд» [204, с. 133]. – «I did not much like this entertainment, **since** it reminded me more of the disastrous fireworks display at Darveshobod than of a feast» [205, p. 151–152]. - 4. «Баъд аз зина тамом шудан ҳам торикӣ тамом нашуд, **чунки** сари зина ба ҷойе мебаромад, ки атроф аз болояш пӯшида буд» [204, с. 134]. – «It was still dark at the top of the staircase, **which** led to a narrow

encloused corridor» [205, p. 152]. Дар ҷумлаи якум хабари сарҷумла дар шакли сиғаи хабарии замони оянда ифода гардида, хабари ҷумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони ҳозира–оянда ифода гардидааст. Ҷумлаи пайрав ба сарҷумла ба тавассути пайвандаки **зеро** тобеъ шудааст. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ низ хабари сарҷумла дар шакли сиғаи хабарии замони оянда ифода ёфта, хабари ҷумлаи пайрав бо сиғаи хабарии замони ҳозира–оянда нишон дода шудааст. Ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тавасути пйвандаки «that» тобеъ гардидааст. Дар мисоли дуум дар ҳар ду забон хабари сарҷумла дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта воқеъ гардида, ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тавассути пайвандаки «**зеро**» ё муодили он ба забони англисӣ «**because**» тобеъ гардидааст. Дар мисоли сеюм дар забонҳои муқоисашаванда ҳам хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода ёфта, ҷумлаи пайрав ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки «**чунки**» –«**since**» тобеъ шудааст. Дар мисоли чорум низ дар ҳар ду забони муқоисашаванда хабари сарҷумла дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардида, хабари ҷумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони гузаштаи мутлақ ифода гардидааст. Ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тавассути пайвандаки «**чунки**» тобеъ гардидааст. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ пайвандаки тоҷикии **чунки**–ро ҷонишини саволии «**which**» иваз намудааст. Чунонки мушоҳида намудем, пайвандакҳои **зеро** ва **чунки** ё муодили он ба забони англисӣ **because, for, since** бештар дар забонҳои муқоисашаванда пас аз сарҷумла дар аввали ҷумлаи пайрав меоянд.

Чуноне ки қаблан рӯзеъ ба ин масъала қайд намуда будем, пайвандакҳои **азбаски, модом ки** ва муодили англисии онҳо пайвандакҳои **since, for** дар забонҳои таҳқиқшаванда бештар дар аввали ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла меоянд: 1. «**Азбаски** Ҳамроҳон аз деҳқонони миёнаҳол ва одами оддӣ будааст, тӯй ҳам камхарҷ шудааст» [204, с.12]. – «**Since** Khamroh Khon was a man of modest means with no aristocratic pretentions, the wedding was no too expensive...» [205, p. 35]. – 2. «**Азбаски** ман иштиҳо надоштам, ӯ маро дар

хучраи васеъ танҳо гузошт» [208, с. 39]. - «**As I had no appetite, he left me in an immense room**» [209, p. 59]. - 3. «**Модом ки шумоён ўро бад мебинед, аз ў нисбат ба худ дўстдорӣ ва меҳрубонӣ талаб карданатон нодуруст ва ғайримантиқӣ аст**» [204, с. 307]. «**As long as you hate him, it is wrong and illogical to ask him to love and be kind to you**» [205, p. 152]. Дар ҷумлаи аввал дар забони тоҷикӣ «Азбаски Ҳамроҳон аз деҳқонони миёнаҳол ва одами одӣ будааст», ҷумлаи пайрави сабаб буда, «тўй ҳам камхарҷ шудааст» сарҷумлаи он маҳсуб меёбад. Дар муодили англисии ҷумла, «**Since Khamroh Khon was a man of modest means with no aristocratic pretentions**» ҷумлаи пайрав буда, «**the wedding was no too expensive**» сарҷумла мебошад, ки тавассути пайвандаки «**since**» ба ҳамдигар алоқаманд гардидаанд. Дар ҷумлаи дигари забони тоҷикӣ «Аз ў нисбат ба худ дўстдорӣ ва меҳрубонӣ талаб карданатон нодуруст ва ғайримантиқӣ аст» сарҷумла буда, «**модом ки шумоён ўро бад мебинед**» ҷумлаи пайрав мебошад. Дар ҷумлаи забони англисӣ низ сохтори ҷумлаҳо ба ҳам мувофиқат намуда, ҷумлаи пайрав дар аввал ва сарҷумла дар ҷойи дуум қарор гирифтааст. Яъне, «**it is wrong and illogical to ask him to love and be kind to you**» сарҷумла ва «**As long as you hate him**» ҷумлаи пайрав ба шумор меравад. Дар ҷумлаи зикргардида, дар забонҳои муқоисашаванда, хабари ҷумлаи пайрав ва сарҷумла дар шакли замони ҳозираи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ифода гардидааст.

Бояд қайд намуд, ки истифодаи калимаҳои ҳамнисбат дар ҷумлаҳои пайрави сабаб хеле зиёд мушоҳида мешавад ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо аз пайвандакҳои тобеъкунанда дар он аст, ки онҳо дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаи пайрав меоянд: 1. – «Ин натиҷаи сохтакории муаллим аст, ки бо кирдори худ ба ман омӯхта буд» [204, с. 102]. - «**This is the result of my teacher's setting me the bad example of his own short cut**» [205, p. 121]. 2. «Хурсандии ман на аз он ҷиҳат буд, ки Шарифҷон–Маҳдум бо «ж» навишта шудани «жож»–ро тасдиқ кард» [204, с.170]. «...bursting with joy, not only **because** Sharifjon had confirmed that zhozh was spelled with a zh...» [205, p. 192]. Дар ҷумлаи

тоҷикии якум «**ин натиҷаи сохтакории муаллим аст**» сарчумла буда, «**бо кирдори худ ба ман омӯхта буд**» ҷумлаи пайрави сабаб махсуб меёбад, ки дар таркиби сарчумла бо вожаи ҳамнисбати **ин натиҷаи** ифода гардида, хабари сарчумла бо сиғаи хабарии замони ҳозира ифода гардида, хабари ҷумлаи пайрав бо сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардидааст. Дар муодили ҷумлаи мазкур ба забони англисӣ низ вожаи ҳамнисбати **the result of** дар таркиби сарчумлаи ҷумлаи пайрав омада, хабари сарчумла бо сиғаи хабарии замони ҳозира ва хабари ҷумлаи пайрав бо сиғаи хабарии замони гузашта ифода ёфтааст. Дар мисоли ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисии дуҷумла бошад, калимаҳои ҳамнисбати **аз он ҷиҳат–because** истифода шуда, хабари сарчумла ва ҷумлаҳои пайрави он дар замони гузашта ифода гардидааст.

Ҳамин тариқ, дар заминаи таҳлил ва омӯзишҳо муайян гардид, ки ҷумлаи пайрави сабаб дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеи забонҳои муқоисашаванда аз навъҳои маъмули ҷумлаҳои пайрав ба шумор рафта, он аз дигар навъҳои ҷумлаҳои пайрави ҳол бо хусусиятҳои грамматикӣ ба худ хос фарқ мекунад.

3.6. Тавофути ҷумлаҳои пайрави натиҷа аз дигар навъҳои ҷумлаҳои пайрави ҳол забонҳои муқоисашаванда

Ҷумлаи пайрави натиҷа ё муодили англисии он *adverbial clause of result* натиҷа ва хулосаи мазмуни фикри дар сарчумла инъикосгардидаро ифода намуда, алоқамандии он ба мазмуну мундариҷаи тамоми сарчумла вобаста мебошад. Дар чунин навъи ҷумлаҳои пайрав алоқамандии сабабу натиҷа ба таври равшан нишон дода шуда, сарчумла сабаб ва ҷумлаи пайрав натиҷаи онро муайян менамояд. Ҷумлаи пайрави натиҷа, чуноне, ки борҳо зикр намуда будем, танҳо бо як пайвандаки содаи «**ки**» ба сарчумла тобеъ гардида, ҳамеша пас аз сарчумла ҷой мегирад.

Тавофути ҷумлаҳои пайрави натиҷаро аз дигар ҷумлаҳои пайрави ҳол забоншиноси тоҷик Д. Тоҷиев чунин шарҳ додааст: «Ҷумлаи пайрави натиҷа аз тамоми ҷумлаҳои пайрави дигар, пеш аз ҳама, бо он фарқ мекунад, ки он

дар чумлаи сода аъзои пайрави ба худ мувофиқ надорад, барои ҳамин ҳам чунин чумлаҳои пайрав ба ягон аъзои сарчумла тобеъ шуда наметавонанд ва алоқаи онҳо бо сарчумла нисбат ба дигар чумлаҳои пайрав сустрар мебошад. Аз тарафи дигар, чумлаҳои пайрави натиҷа бо калимаҳои ҳамнисбат намеоянд» [147, с.134].

Чумлаи пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда нисбат ба дигар чумлаҳои пайрав камистеъмол аст, чунки онҳо ба ягон аъзои сарчумла алоқаманд шуда наметавонанд, муносибати тобеияти онҳо ба сарчумла то як андоза заиф аст: 1. – «Боғ бо панҷараи чунон баланде чунон инҳисор шуда буд, **ки** аз болои он фаросӯ нигаристан ҳеҷ имкон надошт...» [208, с. 46]. – «The garden was a wide enclosure, surrounded with walls so high as to exclude every glimpse of prospect...» [209, p. 67]. - 2. – «Лекин асабҳои ман ин дам чунон хароб буданд, **ки** ҳеҷ оромиву хомӯшӣ онҳоро наметавонист таскин диҳад» [208, с.18]. – « ...but in fact my racked nerves were now in such a state **that** no calm could soothe, and no pleasure excite them agreeably» [209, p. 32]. - 3. «Ӯ ресмонро эҳтиёткорона чунон гирифт, **ки** ба захмҳои тозаи дасташ барнахӯранд» [210, с. 11]. – «He took hold of the line carefully **so that** it did not fit into any of the fresh line cuts...» [210, p. 110]. – 4. «Умри ӯро аз ҳаштод боло меғуфтанд, қадаш чунон ҳам шуда буд, **ки** агар менишаст сари синааш ба рӯи зонуяш қариб мерасид, роҳ рафтани ва нишастани барои ӯ душвор буд» [204, с.38–39]. – «She was more than eighty years old and so hunched **that** she had difficulty either walking or sitting; when she sat, her knees came up to her chest» [205, p. 60].

Дар мисоли якум, «боғ бо панҷараи чунон баланде инҳисор шуда буд» сарчумла буда, «аз болои он фаросӯ нигаристан ҳеҷ имкон надошт» чумлаи пайрави натиҷа маҳсуб меёбад, ки тавассути пайвандаки «**ки**» ба сарчумла тобеъ шудааст. Хабар сарчумла ва чумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардидааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ «**the garden was a wide enclosure, surrounded with walls so high**» сарчумла буда,

«**as to exclude every glimpse of prospect**» чумлаи пайрави натиҷа маҳсуб меёбад. Дар чумлаи забони англисӣ пайвандаки **ки**–ро пайвандаки **as** иваз намудааст, чунки чумлаи пайрави натиҷа ин ҷо тобиши маъноии сабабро низ ифода намудааст. Хабарӣ сарчумла ва чумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардидааст. Дар мисоли дуюм, «**лекин асабҳои ман ин дам чунон хароб буданд**» сарчумла буда, «**ҳеҷ оромиву хомӯшӣ онҳоро наметавонист таскин диҳад**» чумлаи пайрави натиҷа мебошад, ки дар забони тоҷикӣ тавассути пайвандаки «**ки**» ва дар чумлаи англисӣ тавассути пайвандаки «**that**» ба сарчумла тобеъ шудааст. Дар чумлаҳои забонҳои муқоисашаванда ҳам хабарҳои сарчумла ва ҳам хабарӣ чумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода ёфтаанд. Дар мисолҳои сеюм ва чорум низ дар ҳар ду забон чумлаи пайрави натиҷа тавассути пайвандаки «**ки**» ва муодили англисии он «**that**» ба сарчумла тобеъ гардида, хабарӣ сарчумла дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ва хабарӣ чумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони ҳозира–оянда ифода гардидааст.

ХУЛОСАИ БОБИ 3

Дар заминаи таҳлилу пажӯҳиши вижагиҳои семантикии чумлаҳои пайравӣ сабаб ва натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки навъҳои мазкури чумлаи пайрав дар худ тобишҳои гуногуни маъноҳои иловагӣ аз чумла: замон, мақсад, сабаб, натиҷа, миқдору дараҷа ва тарзи амалро инъикос менамоянд. Вижагиҳои фарқкунандаи чумлаҳои пайравӣ натиҷа аз навъҳои дигарӣ чумлаҳои пайрав дар он зоҳир мегардад, ки навъи мазкури чумлаи пайрав дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ омада, ҳамаи аъзоҳои сарчумларо шарҳу тавзеҳ медиҳад. Вижагии дигарӣ чумлаҳои пайравӣ натиҷа дар он зоҳир меёбад, ки дар таркиби сарчумлаи ин навъи чумлаи пайрав калимаҳои ҳамнисбат истифода намешаванд. Чумлаҳои пайравӣ натиҷа бештар дар таркиби сарчумла бо зарфҳои миқдору дараҷаи «**чунон**» ва «**ончунон**» ва муодили он дар забони англисӣ «**so**», «**so that**» омада, маънои миқдору дараҷаро ифода менамоянд. Алоқамандии ин навъи

чумлаҳои пайрав ба сарчумла тавассути пайвандаки «**ки**» ва интонатсия ба амал омада, онҳо ҳамеша пас аз сарчумла ҷой мегиранд. Хабарӣ сарчумла ва чумлаи пайравӣ натиҷа бештар дар як замон воқеъ гардида, дар он натиҷаи амал, нишон дода мешавад, ки паиҳам воқеъ гардидааст. Чумлаҳои пайравӣ сабаб бошанд, тавассути пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат ва интонатсия ба сарчумла тобеъ гардида, метавонанд ҳам пеш аз сарчумла ва ҳам баъд аз он ҷой гиранд.

Ҷиҳатҳои фарқкунандаи чумлаҳои пайравӣ сабаб аз навъҳои дигари чумлаи пайрав боз дар он зоҳир мегардад, ки хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайравӣ онҳо метавонанд дар шаклҳои гуногуни сиға ва замонҳои феълӣ ифода гардад.

ХУЛОСАИ УМУМӢ

Пажухиши муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда яке аз масъалаҳои асосӣ ва мубрами забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Махсусан, қисмати наҳв, асосан аз солҳои 50-уми асри XX таваҷҷуҳи муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб намудааст. Ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои таҳқиқшаванда дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ воқеъ мегарданд ва барои ба вучуд омадани фикри тому мураккаби кулли ҷумла аҳаммияти муҳим доранд.

Таҳлил ва таҳқиқи муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар қисмати наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад, зеро муайян намудани сохтори ҷумлаҳои забон барои ошкор намудани паҳлӯҳои гуногуни забонҳои муқоисашаванда хеле муҳим ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр пас аз баррасии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷаи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Маълум аст, ки низоми усул ва роҳҳои ташаккулу баваҷудоии сохтори грамматикӣ ҷумлаҳои мураккаб дар муддати асрҳои тӯлонӣ, ба вижа дар афкори забоншиносони асримиёнагӣ ва муосир дарҷ гардидааст ва намунаи онҳо дар сарчашмаҳои осори илмӣ Абуали ибни Сино, Носири Хусрав, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ, Насируддини Тусӣ, Шамси Қайси Розӣ, Маҳмуди Омулӣ, Б. Ниёзмӯҳаммадов, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, Ҳ. Ҳусейнов, М. Қосимова, Ш. Рустамов, Д. Ҳоҷаев, Ф. Зикриёев, Н. Раҳмонова ва дигарон инъикос ёфтаанд.

2. Таҳлил ва таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа нишон дод, ки бо чунин роҳу усули пажухиш баъзе хусусиятҳои грамматикӣ ва таърихӣ забонҳои муқоисашаванда, ки забонҳои хонаводаи ҳиндуаврупоӣ мебошанд, тавофут ва муштаракоти ин навъи ҷумлаҳо ошкор хоҳад гардид.

3. Дар ҷараёни таҳқиқ муайян карда шуд, ки ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда на танҳо барои эзоҳи сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, балки барои шарҳу тавзеҳи дигар ҷумлаҳои пайрав низ истифода шуда

метавонанд. Инчунин, ҷумлаҳои пайрави сабаб на танҳо як ҷумлаи сода, балки ду ва зиёда ҷумлаҳои содаро метавонад шарҳу тавзеҳ диҳанд [М: 1].

4. Яке аз вижагиҳои ҷумлаи пайрави сабаб дар он зоҳир мегардад, ки тобеъшавии онҳо тавассути пайвандакҳои тобеъкунанда сураат мегирад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки пайвандакҳо на танҳо воситаи робита, балки нишонаи муносибати байни ҷумлаҳо махсус меёбанд. Бо вучуди ин, на ҳамаи навиҳои ҷумлаҳои пайравро аз нигоҳи мавқеи пайвандак муайян кардан мувофиқи матлаб аст, инчунин, бояд мазмунӣ ҷумла ба шаклҳои сиғаи феълии онҳо низ бояд ба назар гирифта шаванд, зеро на ҳамаи пайвандакҳо ҳосил ҷумлаҳои пайрави сабаб мебошанд [М:2].

5. Яке аз вижагиҳои ҳосил ҷумлаҳои пайрави сабаб дар он зоҳир меёбад, ки ин навиҳои ҷумлаҳои пайрав дар навбати худ маъноҳои асосӣ ва вазифаҳои эзоҳии гуногунро ифода намуда, бо ин васила алоқаҳои мураккабтарини байни ҳодисаву воқеаҳоро ифода менамоянд. [М:3].

6. Таҳлилҳо нишон доданд, ки умумиятҳо ва фарқиятҳои сохторӣ-маъноии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар заминаи матнҳои асарҳои бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то қадри имкон дар асоси маводи мавҷудбуда муайян карда шуданд

7. Ҳангоми таҳлил ва таҳқиқ муқаррар гардид, ки воситаҳои грамматикӣ ҷумлаи пайрави натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз дигар навиҳои ҷумлаҳои пайрав то андозае тавофут дорад. Ҷумлаҳои пайрави натиҷа танҳо тавассути пайвандаки муштарақвазифаи «ки», ки муодили англисии он пайвандакҳои «that» ва «which» ба ҳисоб мераванд, ба сарҷумла тобеъ мешаванд. Аз ин ҷиҳат, ҷумлаҳои пайрави натиҷа бо калимаҳои ҳамнисбат намеоянд, вале дар ин навиҳои ҷумлаҳо интонатсия ба таври васеъ истифода шуда метавонад [М: 8; М: 4].

8. Таҳлил ва баррасиҳо нишон доданд, ки дар сохтори ҷумлаҳои мураккаби тобеъ баъзе масъалаҳои баҳсталаб низ мавҷуд ҳастанд. Масалан, масъалаи ба кадом навиҳои ҷумлаи пайрав мутаалиқ будани ҷумлаҳои пайраве, ки дар

таркиби сарчумла чонишинҳои ишоратии «чунон» ва «ончунон» доранд, ки муодили англисии онҳо пайвандакҳои «so», «so that» ҳисобида мешаванд, ки то ҳол мавриди баҳсу гуногунандешии муҳаққиқони соҳа қарор дорад. Як гурӯҳ муҳаққиқон андеша доранд, ки ин навъи ҷумлаҳои пайрав мутаалиқ ба ҷумлаҳои пайрави микдору дараҷа мебошад. Бархе аз муҳаққиқони дигар ин навъи ҷумлаҳои пайравро ба ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва бархе онро ба ҷумлаҳои пайрави натиҷа мутаалиқ донистаанд, ки ин як таҳқиқи саҳеҳ ва алоҳидаро талаб менамояд.

9. Дар бахшҳои муайяни диссертатсия роҷеъ ба таҳлили таркиби морфологии пайвандакҳои тобеъкунанда, воситаҳои грамматикии онҳо ва воситаҳои ғайрипайвандакҳои ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа, хусусиятҳои фарқкунандаи сохториву маъноии ин навъи ҷумлаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври мушаххас маълумот пешниҳод гардидааст.

10. Ҳангоми баррасии вижагиҳои семантикии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа, тобишҳои маъноӣ ва иловагии ҷумлаҳои мавриди таҳқиқ, инчунин, тавофути онҳо аз навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрав, махсусан ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои муқоисашаванда хусусиятҳои монандӣ ва фарқкунандаи онҳо муайян ва муқаррар шудааст.

11. Аз таҳлили ҷумлаҳои мавриди таҳқиқ дар забонҳои муқоисашаванда муайян гардид, ки пайвандакҳои тобеъкунанда дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷумлаҳои пайравро бо сарчумла алоқаманд месозанд ва ба ҳамин васила муносибатҳои тобей ва тобиши маъноии онҳоро муайян менамоянд [М: 2].

12. Пайвандакҳои муштараквазифаи «ки» дар забонҳои муқоисашаванда мавриди истифодаи фаровон қарор гир ғифтааст. Истифодаи пайвандакҳои мазкур барои ба сарчумла алоқаманд намудани на танҳо ҷумлаи пайрави сабаб ва натиҷа, балки дар навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрав низ хеле зиёд ба мушоҳида мерасад [М: 8].

13. Тавофути ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забони тоҷикӣ ва англисӣ аз дигар навъҳои ҷумлаҳои пайрав бештар дар он зоҳир мегардад, ки дар онҳо вазифаҳои ҳолшарҳдиҳанандаи сабабу натиҷа нишон дода мешавад ва онҳо тавассути ҳоли сабаб ва натиҷа сарҷумларо шарҳу эзоҳ медиҳанд.

14. Ҳангоми таҳлил муайян гардид, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тарзи вожаҳои ҳамнисбат гуногун буда, дараҷаи тобеияти ҷумлаи пайрав ба он вобаста аст. Агар вожаҳои ҳамнисбат дар таркиби сарҷумла омада бошанд ва ё ҷумлаи пайрав дар байни аъзои сарҷумла омада бошад, тобеияти ҷумлаи пайрав қавитар мегардад [М:5].

15. Аз натиҷаи таҳқиқу баррасии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа ошкор гардид, ки дар забонҳои муқоисашаванда алоқаи сарҷумла бо ҷумлаи пайрав метавонад ҳам тавассути пайвандакҳо ва ҳам бидуни онҳо нишон дода шавад. Дар ин маврид мавқеи интонатсия дар созмони ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа хеле муқим аст. Ин гуна алоқаҳо дар забонҳои мавриди таҳқиқ асосан аз семантикаи нутқ вобастагӣ доранд [М: 4].

Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ се давраро фаро мегирад:

а) Дар давраи аввали таҳлил асосҳои назариявии омӯзиши ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикиву англисӣ, шарҳи умумии ҷумлаҳои пайрави мавриди назар дар сарчашмаҳои забонҳои муқоисашаванда, мавқеи истеъмолии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар низоми ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва хусусиятҳои сохториву маъноии навъҳои зикргардидаи ҷумлаҳои пайрав дар забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд.

б) Дар давраи дуюми таҳлил, таркиби морфологӣ пайвандакҳо, воситаҳои грамматикӣ пайвандакӣ ва ғайрипайвандакӣ ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда ва ҷиҳатҳои фарқкунандаи истифодабарии пайвандакҳо дар ҷумлаҳои пайрави зикргардида дар забонҳои муқоисашаванда дар алоҳидагӣ матраҳ гардидаанд.

в) Дар давраи сеюми таҳлил, хусусиятҳои семантикии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои тоҷикиву англисӣ, тобишҳои маъноии иловагии навъҳои зикргардидаи ҷумлаҳои пайрав ва тавофути ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа аз дигар навъҳои ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифта, вижагиҳои монандиву фарқкунандаи онҳо муайян ва ошкор карда шудаанд.

Тавсияҳо доир ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Бо дарназардошти таҳқиқоти мо бештар мебуд, агар аз ҷониби донишмандони забоншинос ҷиҳати омӯзиши ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ масъалаҳои муайяни илмӣ қоркард ва мавриди пажӯҳиши муаммалтаре қарор дода шавад.

2. Дар асоси мавҷуд будани ин ё он воситаи алоқаи грамматикӣ сохтори ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда бояд тобишҳои маъноӣ, ки дар мазмуни матн ҷумлаи пайрави сабабу натиҷа инъикос ёфтаанд, ба таври мушаххас муқаррар карда шаванд.

3. Диссертатсия ҳангоми таҳқиқи баррасии масъалаҳои сохториву маъноӣ ҷумлаҳои пайрави ҳол, аз ҷумла, ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа метавонад, ба пажӯҳишу таҳлили навъҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрав аз лиҳози муқоиса ҳамчун дастури зарури илмӣ мусоидат намояд.

4. Маводи диссертатсия бо мақсади ҳарчи бештар ошноӣ пайдо намудани донишҷӯёни бахшҳои филологии забони тоҷикӣ ва англисӣ ба хусусияти забонӣ ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои муқоисашаванда дар китобҳои дарсӣ ба барномаҳои таълимӣ мувофиқ ворид намудани ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа пешниҳод карда мешавад.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

I. Адабиёти илмӣ

1. Абакумов, С. И. О придаточных предложениях [Текст] / С. И. Абакумов // Русский язык в школе. М., 1938. – №2. С. 12 – 14.
2. Абеян, Н.Ю., Ким В.В. Стиль мышления и языка науки [Текст] / Н.Ю. Абеян, В.В. Ким // Семантические аспекты научного познания. – Свердловск, 1981. – С. 47 – 55.
3. Абуалӣ Сино. Осори мунтахаб. Ҷ. 1 [Матн] /Абуалӣ Сино. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 346 с.
4. Авалиани, Ю.Ю. Присоединительные конструкции и их стилистическая функция в прозе [Текст] / Ю.Ю. Авалиани. – М.: Наука, 1986. – 168 с.
5. Адмони, В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка [Текст] / В. Г. Адмони. – М: Изд-во литератур на иностранном языке, 1955. – 392 с.
6. Адмони, В. Г. Содержательные и композиционные аспекты предложения [Текст] / В. Г. Адмони // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С. 5 – 12.
7. Адмони, В. Г. Структура грамматического значения и его статус в системе языка [Текст] / В. Г. Адмони // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках. – Л.: Наука, 1979. – С. 6 – 36.
8. Александрова, О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса [Текст] / О.В. Александрова. – М.: Высшая школа, 1984. – 211 с.
9. Алиев, А. Баъзе роҳҳои алоқии ҷумлаҳои таркиби порчаҳои якҷуғи синтаксисӣ [Матн] / А. Алиев // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1980. – №3. – С.16–17.
10. Аракин, В. Д. Практический курс английского языка [Текст] / В. Д. Аракин. М., 2008. – 516 с/
11. Арзуманов, С. Сангинов, А. Забони тоҷикӣ [Матн] / С. Арзуманов, А. Сангинов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 414 с.
12. Асозода, Р. Ҷумлаи пайрави микдору дараҷа дар забони тоҷикӣ [Матн] /

- Р. Асозода. – Душанбе, 2010. – 168 с.
13. Атобуллоев, С. Сложносочиненные и сложноподчиненные предложения в южных говорах таджикского языка [Текст] / С. Атобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1984. – 252 с.
 14. Атобуллоев, С. Чумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / С. Атобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1975. 205с.
 15. Атамуллоева, М.А. Усулҳои услуби матнҳои илмӣ [Матн] / М.А. Атамуллоева // Актуальные вопросы филологии. – Душанбе, 2007. – С. 89 – 97.
 16. Атамуллоева, М.А. Роҷеъ ба воситаҳои ташаккули матнҳои илмӣ [Матн] / М.А. Атамуллоева // Зинаҳои хирад – Душанбе, 2006. – С. 5–8.
 17. Akhmanova O. Syntax: Theory and Method [Text] / O. Akhmanova. M., 1972. – 226p.
 18. Бабайцева, В.В., Максимов Л.Ю. Синтаксис, пунктуация. Часть 3 [Текст] / В.В. Бабайцева, Л.Ю. Максимов. – М.: Просвещение, 1981. – 256 с.
 19. Барабаш, Т. А. Грамматика английского языка [Текст] / Т. А. Барабаш. – М.: Просвещение, 1983. – 240 с.
 20. Бархударов, Л. С. Структура простого предложения современного английского языка [Текст] /Л.С. Бархурдаров. – М.: Высшая школа, 1966. – 234 с.
 21. Бархударов, Л. С, Штелинг, Д. А. Грамматика английского языка [Текст] / Л. СБархударов, Д. А. Штелинг. - М.: Наука, 1963. – 426с.
 22. Белинитский М., Ҳочизода Б. НАҲВИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ [МАТН] / М. Белинитский, Б. Ҳочизода. – Сталинобод, 1936. – 113с.
 23. Белошапкова, В.А. Сложное предложение в современном русском языке [Текст] / В.А. Белошапкова. – М.: Наука, 1967. – 460 с.
 24. Белошапкова, В.А. Современный русский язык: Сложное предложение. Методические указания к специальному семинару для студентов 1УУ курсов филологических факультетов государственных ун-тов [Текст] / В.А.

- Белошапкина. – М., 1967. – 26 с.
25. Беляева, Е.И. Функционально - семантические поля модальности в английском и русском языках [Текст] / Е.И. Беляева. – Воронеж, 1985. – 179с.
26. Беляева, М. А. Грамматика английского языка [Текст] / М. А. Беляева. – М.: Наука, 1984. – 319 с.
27. Бернацкая, А. А. Забытов Н. П. Синтаксис сложного предложения (сложносочиненные, сложноподчиненное предложение косвенная речь) [Текст] / А. А. Бернацкая, Н. П. Забытов. - Красноярск, 1989. – 414с.
28. Блох, М.Я. Теоретическая грамматика английского языка / М.Я. Блох. – М., 1983. – 383 с. (на английском языке)
29. Боевиц, И.А. Бессоюзные лексикограмматические средства связи между компонентами сложного синтаксического целого [Текст] // Сб. Структура предложения и лексикограмматические отношения. –Л., 1972. – С.14 -21.
30. Богородицкий, В.А. Общий курс русской грамматики [Текст] /В.А.Богородицкий. Изд. 5е. – М. – Л., 1935. – 401с.
31. Бозидов, Н. Пайвандакҳо дар забони ҳозираи адабии тоҷик [Матн] / Н. Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1985. – 102 с.
32. Бокарева, А.П. Структура предложения как средство связи между самостоятельными предложениями в научном тексте [Текст] // 173 Лингвистические особенности научного текста. М.: Наука, 1981. – С.71-80.
33. Бондарко, А.В. Функциональная грамматика [Текст] / А.В. Бондарко. – Л., 1984. – 136с.
34. Будде, Е.Ф. Будде, Е.Ф. Основы синтаксиса русского языка [Текст] / Е. Ф. Будде. – М., 1912. – 35 с
35. Бузургзода, Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ [Матн] / Л. Бузургзода. – Сталинобод: Ирфон, 1942. – С. 36 – 55.
36. Буслаев, Ф.И. Опыт исторической грамматики русского языка [Текст] / Ф.И. Буслаев. – М.: Просвещение, 1858. – С. 45.

37. Бурлакова, В. В. Синтаксические структуры современного английского языка [Текст] / В. В. Бурлакова. – М.: Просвещение, 1986. – 160 с.
38. Валгина, Н.С. Теория текста [Текст] / Н.С. Влагина. – М.: Логос, 2004. – 279 с.
39. Валгина, Н.С. Синтаксис современного русского языка [Текст] / Н.С. Валгина. – М.: Высш. Школа, 2003. – 416 с.
40. Валгина, Н. С. Трудные вопросы пунктуации [Текст] / Н. С. Валгина. – М.: Просвещение, 1983. – 174 с.
41. Верховская, И.П. К вопросу о классификации сложноподчиненных предложений в современном английском языке [Текст] / И.П. Верховская // Проблемы грамматики английского языка: сб. науч. труд. – М., 1981. Вып. 173. С. 31 – 43.
42. Вейхман, Г. А. Новое в английском грамматике [Текст] / Г. А. Вейхман. – М.: Просвещение. 1990. – 128 с.
43. Виноградов, В.В. История русских лингвистических учений [Текст] / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1978. – 367 с.
44. Виноградов, В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII –XIX веков [Текст] / В.В. Виноградов. – Москва: Гос. учебпед. издво, 1934. 288 с.
45. Востоков, А.Х. Практическая русская грамматика [Текст] / Востоков, А.Х. – М.: Наука, 1953. – С. 215.
46. Воронцова, Г. Н. Очерки по грамматике английского языка [Текст] /Г.Н.Воронова. – М., 1960. – 345с.
47. Ганшина, М. А, Василевская Н. М. Английская грамматика [Текст] / М. А. Ганшина, Н. М. Василевская. – М.,: Наука, 1964. – 476с.
48. Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст] /И.Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
49. Гвоздев, А.Н. Современный русский литературный язык: Синтаксис

- [Текст] / А.Н. Гвоздев. – М.: Просвещение, 1973. – 350 с.
50. Гепнер, Ю.Р. Сложноподчиненное предложение и принципы его изучения: учеб. Пособие [Текст] / Ю.Р. Гепнер. Харьков, Издво Харьков, гос. пед. инта, 1963. – 91 с.
51. Давлатов, Н. Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводи асари «Ёддоштҳо» - и С. Айнӣ) дисс: кандидат филологических наук 10.02.20 / Н. Давлатов. – Душанбе, 2023. – 188с.
52. с. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2.[Матн] – Душанбе: Маориф, 1984. – 275
53. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаби тобӣ [Матн] – Душанбе: Дониш, 1989. – 256 с.
54. Греч, Н.И. Практическая русская грамматика [Текст] / Н.И.Греч. – М.: Наука. 1982. – 56с.
55. Грамматика современного русского литературного языка [Текст] – М.: Наука, 1970. – 767 с.
56. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. Ҷумлаҳои мураккаб [Матн] – Душанбе: Дониш, 1989. – 224 с.
57. Гулыга, Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке [Текст] / Е.В. Гулыга. – М.: Высшая школа, 1971. – 206 с.
58. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис [Матн] – Душанбе: Ирфон, 1970. – 268с.
59. Додихудоев Р. Х., Леценберг Л. Г. Таърихи забони тоҷикӣ [Матн] / Р. Х. Додихудоев, Л. Г. Леценберг. – Душанбе: Маориф, 1988. – 215 с.
60. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик [Матн] – Душанбе: Маориф, 2017. – 340 с.
61. Жигадло, В. Н., Иванова, И. П. Современный английский язык [Текст] / В. Н. Жигадло И. П. Иванова. – М.: Просвещение, 1956. – 350 с.
62. Зикриёев, Ф. Куллияти осор. Ҷилди якум [Матн] – Душанбе: Маориф,

2021. – 592 с.

63. Зикрияев, Ф. Чумлаҳои пайрави тарзи амале, ки калимаҳои ҳамнисбатро эзоҳ медиҳанд [Матн] / Ф. Зикрияев // Мақолаҳо ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1968. – С. 317-321.
64. Зикрияев, Ф.К. Чумлаҳои пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ф.К. Зикрияев. – Душанбе: Дониш, 1970. – 167 с.
65. Зикрияев, Ф.К. О сложном предложении в современном таджикском литературном языке [Текст] / Ф.К. Зикрияев // Забоншиносии тоҷик. АФ РСС Тоҷикистон. – Душанбе: Дониш, 1984. – 127 с.
66. Зикрияев, Ф.К. Структурносемантические особенности таджикского паратаксиса [Текст] / Ф.К. Зикрияев. – Душанбе: Дониш, 1986. – 190 с.
67. Зикрияев, Ф.К. Сложноподчиненные предложения в разносистемных языках [Текст] / Ф.К. Зикрияев, Н.Ш. Рахмонова. – Душанбе, 2013. – 96 с.
68. Иванова, И.П, Бурлакова, В.В, Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка [Текст] / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М.: Высш. школа, 1981. – 285 с.
69. Ильиш, Б.А. Строй современного английского языка [Текст] / Б.А. Ильиш. – Л.: Просвещение, 1971. – 366 с.
70. Иофик, Л.Л. Сложное предложение в новоанглийском языке [Текст] / Л.Л. Иофик. – Л.: издво «Ленинград», 1968. – 214 с.
71. Иофик, Л. Л. Структурный синтаксис английского языка [Текст] / Л. Л. Иофик. – Ленинград, 1981. – 316 с.
72. Иртеньева, Н.Ф. Грамматика современного английского языка [Текст] / Н.Ф. Иртеньева. – М: ГЦК «Иняз», 1956. – 190 с.
73. Иртенева, Н. Ф, Барсова, О. М. Blokh M. Y. A Theoretical English grammar [Текст] / Н. Ф. Иртенева, О. М. Барсова, Y. A / Blokh. – М., 1969. – 440с.
74. Исматуллоев, М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 [ҳоли макон ва замон] [Матн] / М.

- Исматуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 176 с.
75. Исматуллоев, М. Обстоятельство и его виды в современном таджикском литературном языке. автореф. дис. ...докт. филол. наук [Текст] / М. Исматуллоев. – Душанбе, 1971. – 52 с.
76. Исматуллоев, М.Ф. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба зарфи хилоф / М.Ф. Исматуллоев [Матн] // Маҷмӯаи илмӣ [Материалҳо оид ба забони адабии тоҷик], ҷ. 90, серияи филологӣ. – Душанбе, 1974. – С. 35-38
77. Каландаров, К. Ташаккул ва тақомули ҷумлаҳои мураккаби тоҷиб дар забони адабии тоҷик (асрҳои XI -XX) [Матн] / К. Қаландаров. – Душанбе: Маориф, 2004. – 464 с.
78. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 186 с.
79. Камолиддинов, Б. Дар бораи ҷумлаҳои ҷидааъзо / Б. Камолиддинов // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Силсилаи мақолаҳои филологӣ, қ. III [Матн] – Душанбе: УДТ, 1975. С. 260 – 268.
80. Камолиддинов, Б. Ибора ё ҷумлаи пайрав? [Матн] / Б. Камолиддинов // Маориф ва маданият. – Душанбе, 1980. С. – 11-14.
81. Камолиддинов, Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён [синонимикаи ҷумлаҳои сода] [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1986. – 135 с.
82. Камолиддинов, Б. Синтаксическая синонимия в современном таджикском литературном языке [синонимия субстантивных словосочетаний и простых предложений] [Текст] / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2012. – 286 с.
83. Камолиддинов, Б. Синтаксическая синонимия в современном таджикском литературном языке [синонимия субстативных словосочетаний и простых предложений]: дис. ...дра филол. наук / Б. Камолетдинов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 418 с.
84. Камолиддинов, Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ [Матн]

- / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
85. Камолиддинов, Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 2001. – 171 с.
86. Камолиддинов, Б. Сухандонон сухан санчида гӯянд [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маормф, 2005. – 184 с.
87. Камолиддинов, Б. Масъалаҳои баҳсноки наҳви забони тоҷикӣ (Мулоҳизаҳо доир ба ҷумлаҳои пайрави мутобиқат, натиҷа, макон, шарт, ҳилоф) [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 132 с.
88. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. – 185 с.
89. Камолиддинов, Б. Як мавқеъ ба қор бурдани пайвандаки «ки» [Матн] / Б. Камолиддинов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2010. – С. 214 – 218.
90. Каримов, Ҳ., Маъсумӣ Н., Тоҷиев Д., Ниёзмӯҳаммадов Б., Эшонҷонов А. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис) [Матн] / Ҳ. Каримов., Н. Маъсумӣ., Д. Тоҷиев., Б. Ниёзмӯҳаммадов., А. Эшонҷонов. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 270 с.
91. Каушанская, В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О. Н., Прокофьева Е.В., Райенс З.М., Сквирская С.Е., Цырлина. Грамматика английского языка [Текст] /Ф.Я. В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова, Е.В. Прокофьева, З.М. Райенс, С.Е. Сквирская, Ф.Я. Цырлина. – М.: АЙРИС пресс, 2018. – 381 с.
92. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами [Текст] / К. Н., Качалова, Е. Е. Израилевич. – М.: Юнвес Лист, 1998. – 718 с.
93. Кличникова. З. И. Причинноследственные отношения и их выражение в языке [Текст] // З. И Кличникова Уч. Зап. 1го Мос. Гос. Пединститута, иностранных языков. т. 8, 1954. – 244с.
94. Кобрин, Н. А, Корнева, Е. А, Осовская, М.И. Грамматика английского

- языка. Синтаксис [Текст] / Н.А. Кобрина, Е.А. Корнеева, М.И. Оссовская [и др.]. – М., 1986. – 237 с
95. Конькова, И.П. Сложносочиненное союзное предложение в современном английском языке [Текст] / И.П. Конькова. – Душанбе: Дониш, 1969. – 310 с.
96. Қосимова, М. Ганчи сухан [Матн] / М. Қосимова, Мальмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – С. 399.
97. Қосимова, М.Н. Ҷумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / М.Н. Қосимова. – Сталинобод: Ирфон, 1961. – 86 с.
98. Қосимова, М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насли асли XI. – Душанбе, 1976. – 216 с.
99. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик [Матн] / М. Қосимова Душанбе: Маориф, 2003. – 490 с.
100. Кулиева, З. Грамматикаи забони англисӣ [Матн] / З. Кулиева. – Душанбе: Маориф, 2007. – 270 с.
101. Кошечая. И. Г. Грамматический строй современного английского языка [Текст] / И. Г. Кошечая. – М.: Наука, 1978. – 364 с.
102. Ломтев, Т.П. Предложение и его грамматические категории [Текст] / Т.П. Ломтев. – М.: УРСС, 2004. – 196 с.
103. Масъумӣ, Н. Нишондодҳои методӣ ва супоришҳо аз забони модарӣ. Қисми II. Синтаксис. Барои синфҳои III-IV-V омӯзишгоҳҳои педагогии ғойибона [Матн] / Н. Масъумӣ. – Сталинобод: Ирфон, 1949. – 317с.
104. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Ирфон, 1959. – 296 с.
105. Маъсумӣ, Н. А. Асарҳои мунтахаб, 4.2 [Матн] / Н. А. Маъсумӣ . – Душанбе: Ирфон, 1980. – 340 с.
106. Мирзоев, А., Ниёзӣ Ш., Ғафуров, М. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Барои мактабҳои ҳафтсола ва миёна [Матн] / А. Мирзоев., Ш. Ниёзӣ., М. Ғафуров. – Сталинобод: Адиб, 1946. – 96 с.

107. Мирзоева, М. Синонимия обстоятельственных отношений в современном таджикском языке [Текст] / М. Мирзоева. – Душанбе: Маориф, 2017. – 316 с.
108. Набиев, М. Сложноподчиненные предложения усложненного типа в современном таджикском литературном языке [на основе «Воспоминания» С. Айни]: автореф. дис. ...канд. филол. наук [Текст] / М. Набиев. – Душанбе, 1979. – 25 с.
109. Набиев, М. Чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиба дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Дар асоси «Ёддоштҳо» - и С. Айни]: дис. ...номз. фан. Филол [Матн] / М. Набиев. – Душанбе: Дониш, 1979. – 161 с.
110. Набиев, М. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Наҳв. Қисми 2 [Матн] / М. Набиев. – Душанбе: Маориф, 1992. – 176 с.
111. Ниёзӣ, Ш. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис, қисми II. Барои мактабҳои ҳафтсола ва миёна [Матн] / Ш. Ниёзӣ, А. Мирзоев, М. Ғафуров. – Сталинобод, 1948. – 75 с.
112. Ниёзмухаммадов, Б.Н. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик / Б.Н. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод: Ирфон, 1960. – 105с.
113. Ниёзмухаммадов, Б.Н. Баъзе масъалаҳои синтаксиси забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Б.Н. Ниёзмухаммадов, Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 199 с.
114. Ниёзмухаммадов, Б. Н. Забоншиносии тоҷик. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Б.Н. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1970. – 387 с.
115. Ниёзмухаммадов, Б. Забони тоҷикӣ. Қисми 2. Синтаксис барои синфҳои 7-8 [Матн] / Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Ниёзӣ, А. Каримов. – Душанбе, 1962. – 120 с.
116. Ниёзмухаммадов, Б. Чумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод: Адиб, 1960. – 110 с.
117. Ниёзмухаммадов, Б. О двух типах сложноподчинённых предложений с несколькими придаточными предложениями // Изд. АН. Тадж. ССР, Отд.

- Общ. Наук. – вып.1 [Текст] / Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод: Ирфон,1952. – С. 14 –18.
118. Никитин В.М. Опыт классификации придаточных предложений [Матн] / В. М. Никитин, Рязанского ГПИ. Рязань, 1941. – 288с.
119. Норматов, М. Порядок слов в простом двусоставном распространённом предложении. Автореф. дисс. на соиск. учен.степ. канд. филол наук. - Душанбе, 1968. – 25 с.
120. Носири Хусрав. Чомеъ – ул –ҳикматайн / Куллиёт. Ҷ. 1 [Матн] / Н. Хусрав. – Душанбе: Маориф, 1991. – 220с.
121. Нурматова З. Ш. Сравнительная характеристика структуры и семантики СПП с придаточными атрибутивными компонентами в таджикском и русском языках [Текст] / З. Ш. Нурматова, Душанбе: Изд, «Матбаа», 2023. – 156с.
122. Орлов К. П. Парадигматика сложноподчинённых предложений [Матн] / К. П. Орлов. – Тула, 1976. – 322с.
123. Петерсон, М.Н. Очерк синтаксиса русского языка [Текст] / М.Н. Петерсон. 2-ое издание. – М; Пг, 1967. – 221 с.
124. Пешковский, А.М. Существует ли в русском языке сочинение и подчинение предложений? [Текст] / А.М. Пешковский // Избранные труды. М., 1959. – С. 131 –146.
125. Пешковский, А.М. Русский синтаксис в научном освещении [Текст] / А.М. Пешковский. – М: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
126. Плоткин. В. Я. Грамматические системы современного английского языка [Текст] / В. Я. Плоткин. – Кишинёв, 1975. – 316 с.
127. Погожих, Г. Н. Английская Грамматика [Текст] /Г. Н. Погожих. – М.: Просвещение, 2009. - 144 с.
128. Пospelов, Н.С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы [Текст] / Н.С. Пospelов // ВЯ. – 1959. №2. – С. 19 – 27.
129. Пospelов, Н.С. Сложное синтаксическое целое и основные особенности

- его структуры [Текст] / Н.С. Поспелов // Докл. и сообщ. Итa русского языка АН СССР. М.: Издво АН СССР, 1962. – С. 12 -19 – 180.
130. Поспелов, Н.С. О грамматической природе сложного предложения / Н.С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка: Сб. статей. – М.: Учпедгиз, 1950. – С. 321—337.
131. Расторгуева, Е.А. Краткий очерк грамматики таджикского языка. Приложение к «Таджикскому русскому словарю» [Текст] / Е.А. Растаргуева. – М., 1954. С. 530 – 570.
132. Рахмонова, Н.Ш. Семантическая структура СПП в системе синтаксиса: лингвокогнативный подход (на материале таджикского, 181 русского и английского языков) [Текст] / Н.Ш. Рахмонова дис. доктор филологических наук: 10.02.19. – Душанбе, 2018. – 293 с.
133. Реферовская, Е.А. Синтаксические структуры сверхфразных единств // Синтаксис испанского языка и инженерная лингвистика. – Л.: ЛГУ, 1979. – 513 с.
134. Рубинчик, Ю. А. Сложные предложение с придаточными определительными в современном персидском языке [Текст] / Ю. А. Рубинчик. – М.: Наука, 1959. – 215 с.
135. Рустамов, Ш. Чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1964. – 123 с.
136. Рустамов, Ш. Хусусиятҳои асосии ҷумлаҳои пайрави сабаб /Ш. Рустамов [Матн] // Мактаби советӣ. – 1964. - №1. – С. 46 – 52;
137. Рустамов, Ш. Ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа [Матн] / Ш. Рустамов // Маориф ва маданият. Сталинобод, 1964. – №1.– С. 4 –7
138. Рустамов, Ш. Ҷумлаи мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов // Мактаби советӣ, 1968. – №2. – С. 84 – 90;
139. Рустамов, Ш. ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб [Матн] / Ш.

- Рустамов // Мактаби советӣ, 1979. – № 11, с. 16 –19.
140. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 340 с
141. Самедов, Д. С. Сложные предложения в аварском языке в сопоставлении с русским [Текст] / Д.С. Самедов: дис. доктор филологических наук: 10.02.09. Махачкала, 2004. – 358 с.
142. Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка [Текст] / А. И. Смирницкий. – М.: Наука, 1957. – 263 с.
143. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий. – М: Наука 1959. – 439 с.
144. Таджиев, Д.Т. О парадигме таджикского гипотаксиса [Текст] / Д.Т. Таджиев // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С. 68 –72.
145. Таджиев, Д.Т. Способы связи определения с определяемым [Текст] / Д.Т. Таджиев. – Сталинабад, 1955. – 70 с.
146. Таджиев, Д.Т. Проблемы изучения сложноподчиненного предложения/ Д.Т. Таджиев [Текст] // Вопросы языкознания. 1977. – №5. – С. 35 – 39.
147. Таджиев, Д. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Д. Таджиев. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
148. Тимерханова, Н. Н. Сложноподчиненные предложения с придаточным времени, условия, условновременными, сопоставительными в удмуртском и русском [Матн] / Н.Н. Тимерханова: дис. канд. филологических наук: 10.02.20. – Ижевск, 1998. – 203 с.
149. Толкова, В.Я. Предложное обстоятельство причины в современном английском языке [Текст] / В.Я. Толкова // Предложные обстоятельства в современном английском языке. – Ярославль, 1971. – С. 109 – 119.
150. Тоҷиев, Д. Т. Воситаҳои алоқаи чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Д. Т. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 354 с.

151. Тоҷиев, Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Д.Т. Тоҷиев. – Сталинобод: Ирфон, 1971. – 176 с.
152. Тоҷиев, Д. Ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа [Матн] / Д. Тоҷиев // Мактаби советӣ, 1964. – № 7. – С.17 – 23; 182
153. Тоҷиев, Д. Ҷумлаи пайрави натиҷа [Матн] / Д. Тоҷиев // Мактаби советӣ, 1964. – № 12. – С.22 – 26;
154. Тоҷиев Д. Ҷумлаи пайрави тарзи амал [Матн] /Д. Тоҷиев // Мактаби советӣ, 1966. – № 6. – С.17 – 23.
155. Тоҷиев, Д. Ҷумлаи пайрави монандӣ [Матн] /Д. Тоҷиев // Мактаби советӣ. 1966. – № 8. – С.7 –13;
156. Тоҷиев, Д. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Д. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 234 с.
157. Тоҷиев, Д. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак [Матн] / Д. Тоҷиев // Мактаби Советӣ, 1971. – №10. С. 22 – 25.
158. Усмонов, К. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / К. Усмонов. – Хуҷанд, 2017. – 372 с.
159. Усмонов К., Усмонова М. Э. Синтаксиси муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / К. Усмонов, М. Э. Усмонова. Хуҷанд. 2017. – 136 с.
160. Хаймович, Б.С., Роговская Б.И. Теоретическая грамматика английского языка [Текст] / Б.С.Хаймович, Б.И. Роговская. – М., 1967. – 298с.
161. Ҳалимов, С. Забон ва услуби насли бадеӣ дар асрҳои XIX// Сохтор ва қорбасти воҳидҳои забони тоҷикӣ [Матн] / С. Ҳалимов. – Душанбе, 1999. – С. 137 – 142.
162. Ҳоҷаев, Д., Кабиров, Ш. Синтаксис ва пунктуатсия [Матн] / Д. Ҳоҷаев., Ш. Кабиров. Синтаксис ва пунктуатсия. Душанбе: Маориф, 1991. – 59 с.
163. Ҳоҷаев, Д. Гуфтори нақў қухан нағардад [Матн] / Д Ҳоҷаев. – Душанбе: ҚДММ, Шӯҷоиён, 2011. – 230 с.
164. Ҳоҷаев, Д. Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянқунанда

- [Матн] / Д. Хочаев. – Душанбе, 2021. – 140 с.
165. Ҳочиев, С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX [Матн] / С. Ҳочиев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 166 с.
166. Ҳусейнов, Х. Ҷумлаҳои мураккаби тоҷиб бо ҷумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Х. Ҳусейнов. – Сталинабад: Адиб, 1960. – 178 с.
167. Черемисина, М.И. Очерки по теории сложного предложения [Текст] / М.И. Черемисина, Т.А. Колосова. – Новосибирск, 1987. – 197 с.
168. Черкасова, Е.Т. Русские союзы неместоименного происхождения / Е. Т. Черкасова. – М.: Наука, 1973. – 221 с.
169. Чернышова, Е.Ю. Способы воплощения категории причинности в тексте [Текст] / Е.Ю. Чернышова // Речевое мышление и текст. 183 Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж, 1993. С. 107 - 111. Чернышова, Е.Ю. Функциональносемантическая типология причин в художественном тексте (на материале романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание») [Текст] / Е.Ю. Чернышова // Речевое мышление и текст. Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж, 1993. – С. 112 -116.
170. Черникова, Н. С. Сложноподчиненные предложения, выражающие уступительные отношения: на материале русского и английского языков [Текст] / Н.С. Черникова: автореф. канд. дисс: 10.02. 19. Воронеж, 2007. – 27 с.
171. Шапиро, А.Б. Шапиро, А.Б. Сложноподчиненное предложение [Текст] / А.Б.Шапиро // Учебное пособие для вузов. – М., 1957. – 453 с.
172. Шахматов, А.А. Синтаксис русского языка [Текст] / А.А. Шахматов. – Л.: Акад. наук СССР, 1925-1927. - 620 с.
173. Шарифова, Ф. Таҳаввули ҷумлаи содаи забони тоҷикӣ. Қисми 1 [Матн] / Ф. Шарифова. – Душанбе, 2012. – 224 с.
174. Шафои, А.И. Сложноподчиненные предложения в современном персидском языке: автореф. дис. ...канд. филол. наук [Текст] / А.И.

Шафои. – Баку, 1987. – 25 с.

175. Шахобова, М.Б. Подчинительный союз «ки» в современном таджикском литературном языке: автореф. дис. ...канд. филол. Наук [Текст] / М.Б. Шахобова. – Сталинобод, 1954. – 165 с.
176. Шахобова, М. Б. Английский язык [Текст] / М. Б. Шахобова. – Душанбе: Дониш, 1982. – 243 с.
177. Шукуров, М. Забони мо ҳастии мост [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Маориф, 1991. – 231с.
178. Шукуров, М. Ш. Истилоҳот ва забони миллӣ [Матн] / М. Ш. Шукуров. – Душанбе, 1994 // Садои Шарқ –№ 2. – С. 319.
179. Шукуров, М. Хуросон аст ин ҷо [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1997. – 290с.
180. Эшонҷонов, А. Ҷумлаҳои мураккаби тобеи пайваст ва баъзе тафовутҳои онҳо аз ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиба [Матн] / А. Эшонҷонов // Мактаби советӣ, 1974. – № 2. – С. 40 – 44.
181. Шутова, Е. И. Вопросы теории синтаксиса [Текст] / Е. И. Шутова. – М.: Просвещение, 1984. – 261с.
182. Ярцева, В. Н. Исторический синтаксис английского языка [Текст] / В. Ярцева. – М.: Наука, 1961. – 324с.

II. Адабиёт ба забони хориҷӣ

183. Crystal, D. English as a global language [Text] / D. Crystal. – New York: Cambridge University Press, 2003. – 213 p.
184. Curme G. O. A grammar of the English language [Text] / G. O. Curme. - Vol. III / Syntax. – Boston, 1931. – 413p.
185. Erades P. A. Point of modern English syntax [Text] / P. A. Erades. Amsterdam, 1975. – 378p.
186. Greenbaum S. Studies in English adverbial usage [Text] / S. Greenbaum. – Coral Gables (Fla), 1969. – 317p.

187. Geoffrey Leech., Jan Svartvic. A communicative grammar of English [Text] / L. Geoffrey., S. Jan. – M., 1983. – 304p.
188. Gordon M. E., Krilova P. A grammar of present day English [Text] / M. E. Gordon, P. Krilova. – M., 1980. – 335p.
189. Hockett Ch. A course of modern linguistic [Text] / Ch. Hockett. – New York, 1958. - 468p.
190. Jespersen, O. The Philosophy of Grammar [Text] /O.Jespersen. – M: Science, 1958. – 400 p.
191. Marchand, H, The categories and types of present day English wordformation [Text] / H. Marchan. - München: Verlag C. H. Beck. Second edition, 1969. – 545 p.
192. Quirk R., Greenbaum S. A grammar of contemporary English [Text] / R. Quirk., S. Greenbaum. - London, 1972. – 364p.
193. Strang B. Modern English structure [Text] / B. Strang. – London, 1972. - 416p.
194. Sweet, H. A new English Grammar: logical and historical [Text] / H. Sweet. – Oxford: Clarendon Press, 1891. – 426 p.
195. Trudgill, P., Hannah J. A guide to the varieties of Standard English [Text] / P. Trudgill, J. Hannah. – London: Routledge, 2008. – 176p.

III. Луғатҳо

196. Бобомуродов, Ш, Мухторов З. Фарҳанги забоншиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2018. – 480 с.
197. Русско-таджикский словарь. Под.ред. М. С. Асими [Текст] / Асими М. С. – М.: Русский язык, 1985. – 560 с.
198. Мамадназаров А. Фарҳанги донишгоҳии англисӣ –тоҷикӣ (English Tajik University Dictionary) [Матн] / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эрграф, 2016. – 485с.
199. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар зери таҳрири М.Шукуров, В. Капранов вадиг.), дар ду ҷилд [Матн]. – М., 1969, Ҷ. 1. 951 с.,
200. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар зери таърири М.Шукуров, В. Капранов

вадиг.), дар ду чилд. [Матн]. – М., 1969 њ. 2.– 959

201. Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary. New Digital Edition. – USA: Harper Collins Publishers, 2008. – 2113 p.
202. Collins English Dictionary. –USA: Harper Collins Publishers, 2009. – 1778 p.
203. New Oxford American Dictionary, 3rd Edition. – Oxford: Oxford University Press Inc, 2010. – 2134 p.

IV. Асарҳои бадеӣ

204. Айнӣ, С. Ёддоштҳо [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 464 с.
205. Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood reminiscences of Sadriddin Aini [Text] / S. Aini. - Translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. – Costa Mesa, California: Masda Publishers, 1998. – 277 p.
206. Айнӣ, С. Одина [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2016. – 174 с
207. И. Исматуллоев, М. Қурбон, Н. Туйгунов Н. Дувоздаҳ ҳикоя [Матн] / Исматуллоев И. Қурбон М, Туйгунов Н. (Бо матни англисӣ ва тарҷумани тоҷикӣ) Дувоздаҳ ҳикоя Аз силсилаи «Беҳтарин ҳикояҳои хурди америкӣ» / Исматуллоев И, Қурбон М, Туйгунов / О. Henry, Kate Chopin, Oscar Wilde, Twelve stories, From the Best American Short Stories / Душанбе, 2021. – 140с.
208. Ш. Бронте, Љен Эйр [Матн] / Э. Љейн. – Душанбе: ТЉБ Истиқбол, 2010. – 410с.
209. Charlotte Bronte, Jane Eyre [Text] / BR. Charlotte. – М.: Просвещение, 1954. – 572 p.
210. Эрнест Ҳемингвей, Пирамард ва баҳр [Матн] / Ernest Hemingway The old man and the sea[Text] / Душанбе: Нашриёти «Бухоро», 2013. – 167с

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1- М]. Орзуева П. Ҷ. Истифодаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб ва замон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П. Ҷ. Орзуева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – №1 (96) ISSN – 2219 –5408. – С. 96 –101.

[2-М]. Орзуева. П. Ҷ. Воситаҳои асосии алоқаи тобеи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа бо сарҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П.Ҷ. Орзуева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – №4(99), ISSN – 2219 –5408. – С. 65 –70.

[3-М]. Орзуева. П. Ҷ. Ифодаи маъноҳои асосӣ ва вазифаҳои эзоҳии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П. Ҷ. Орзуева // Паёми Донишгоҳи миллӣ. – Душанбе, 2023. – № 6, ISSN –2413 – 516X– С. 58 – 64.

[4-М]. Каримзода. Ш. Б., Орзуева. П. Ҷ, Мавқеъ ва истифодаи интонатсия дар ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / Ш. Б. Каримзода., П. Ҷ. Орзуева, // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2023. – №6 (107), ISSN – 2219 –5408. – С. 7 –14.

[5-М]. Орзуева П. Ҷ. Нақши калимаҳои ҳамнисбат дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П. Ҷ. Орзуева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2024. – №3 (110) ISSN – 2219 –5408. – С. 59 – 64.

II. Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар маҷаллаҳо ва маҷмуаи маводи конфронсҳо:

[6 -М]. Орзуева. П. Ҷ. Истифодаи пайвандакҳои тобеъкунандаи ҷунки, зеро ки, азбаски (since, for,. – because, as)дар ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П. Орзуева // Масъалаҳои мубрами

забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олий. мав. конф. илмӣ- амалии байналмилалӣ. – Душанбе, 2023, ISBN 976-99985-865-8. – С. 141–144.

[7-M]. Orzueva P. J. The using of subordinating conjunctions in adverbial clauses of cause in Tajik and English languages [Text] / P. J. Orzueva // Collection of Articles of Scientific and Practical International Conference entitled «Language is an important carrier of historical memory». – Dushanbe, 2024. – P.76 – 81.

[8-M]. Орзуева, П. Ҷ. Воситаҳои гуногуни истифодаи пайвандаки «ки» дар ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П. Орзуева // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Муносибати босалоҳият дар рушду нумуи таълими забони хориҷӣ. – Душанбе, 2024, ISBN –978999985. – С. 96 – 99.

[9-M]. Орзуода П. Ҷ. Мавқеи истеъмолии пайвандаки «азбаски» (since) дар ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забони тоҷикӣ ва мувофиқати он дар забони англисӣ [Матн] / П. Орзуода // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ (русӣ, англисӣ ва хитой) дар шароити муосир» (Бахшида ба 80-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ). – Кӯлоб, 2024. – С. 157 –159.